

Eerlijke Bankwijzer - 7^e update

Een onderzoeksrapport voor Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV Mondiaal en Dierenbescherming

Profundo

economisch onderzoek

Eerlijke Bankwijzer - 7^e update

Een onderzoeksrapport voor Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV Mondiaal en Dierenbescherming

**Eerste versie: 22 januari 2009
Update: 30 september 2010**

**Jan Willem van Gelder
Anniek Herder
Denise Kouwenhoven**

**Profundo
Radarweg 60
1043 NT Amsterdam
Telefoon: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl**

Inhoudsopgave

Introductie	1
Hoofdstuk 1	Doelstelling en methodologie	2
1.1	Doelstelling.....	2
1.2	Methodologie.....	2
1.3	Leeswijzer	4
1.4	Disclaimer	4
Hoofdstuk 2	Selectie van banken en bankprofielen	5
2.1	Selectie van banken	5
2.2	ABN AMRO Bank.....	6
2.3	Aegon Bank	7
2.4	ASN Bank.....	8
2.5	Fortis Bank Nederland	9
2.6	Friesland Bank	10
2.7	ING Bank.....	11
2.8	Rabobank.....	11
2.9	Robeco Direct.....	12
2.10	SNS Bank.....	13
2.11	SNS Regio Bank	14
2.12	Triodos Bank	14
2.13	Van Lanschot Bankiers.....	15
Hoofdstuk 3	Relatie tussen beleid en investeringen	16
3.1	Introductie	16
3.2	Beleid per soort investering	17
3.3	Verwacht beleid per bank	18
Hoofdstuk 4	Themabeleid	20
4.1	Klimaatverandering.....	20
4.2	Mensenrechten.....	28
4.3	Arbeidsrechten.....	35
4.4	Wapens	39
4.5	Gezondheid	44
4.6	Natuur	50
4.7	Dierenwelzijn	54
4.8	Belastingen en corruptie	60
4.9	Transparantie en verantwoording.....	67
4.10	Bonussen.....	71
Hoofdstuk 5	Sectorbeleid	79
5.1	Landbouw	79
5.2	Dammen.....	88
5.3	Visserij.....	90

5.4	Bosbouw.....	96
5.5	Mijnbouw	103
5.6	Olie en gas.....	111
5.7	Maakindustrie	116
5.8	Banken	120
Hoofdstuk 6	Beoordeling van het beleid van de twaalf banken.....	125
6.1	Opzet beoordeling.....	125
6.2	Collectief bankbeleid	125
6.3	ABN AMRO Nederland	129
6.4	Aegon Bank	131
6.5	ASN Bank.....	133
6.6	Fortis Bank Nederland	135
6.7	Friesland Bank	137
6.8	ING Bank.....	139
6.9	Rabobank.....	141
6.10	Robeco Direct.....	143
6.11	SNS Bank.....	145
6.12	SNS Regio Bank	147
6.13	Triodos Bank	149
6.14	Van Lanschot Bankiers.....	151
6.15	Overzicht van de resultaten.....	153
Bijlage 1	Bronverwijzingen	155

Introductie

Ten opzichte van de vorige update van de Eerlijke Bankwijzer die in juli 2010 werd gepubliceerd, zijn de volgende wijzigingen doorgevoerd:

- **Hoofdstuk 2**

- Tabel 1 is geactualiseerd met cijfers over de aandelen van banken op de Nederlandse spaarmarkt in 2009.
- In de profielen van ABN Amro Bank (paragraaf 2.2) en Fortis Bank Nederland (paragraaf 2.5) is uitgelegd dat beide banken per 1 juli gefuseerd zijn, maar dat het beleid van beiden nog apart wordt beoordeeld totdat de integratie voltooid is.
- Bij Aegon Bank (paragraaf 2.3) zijn ook cijfers over 2009 opgenomen, waarmee nu voor alle banken de cijfers voor 2009 zijn vermeld.

- **Hoofdstuk 3**

- In Tabel 3 is aangegeven dat van ASN Bank voor alle sectoren beleid wordt verwacht.

- **Hoofdstuk 4**

- Klimaat (paragraaf 4.1): kleine toevoeging bij WWF rapport over climate solutions.
- Mensenrechten (paragraaf 4.2): paragraaf is opnieuw geredigeerd en aangevuld met laatste rapport van Ruggie.
- Bonussen (paragraaf 4.10): verwijzingen opgenomen naar recente ontwikkelingen in Europees en Nederlands beleid.

- **Hoofdstuk 6**

- In de paragrafen 6.1 en 6.15 is een verwijzing naar het gelijktijdig gepubliceerde praktijkonderzoek "Nederlandse banken in de kledingsector: de praktijk" opgenomen.
- In de paragrafen 6.11 en 6.12 zijn de scores van SNS Bank en SNS Regio Bank ten aanzien van Dierenwelzijn, Landbouw, Visserij en Banken aangepast.

Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie

1.1 Doelstelling

Dit rapport is geschreven voor het project “De Eerlijke Bankwijzer”. Dit is een gezamenlijk, drie jaar durend initiatief van vijf Nederlandse maatschappelijke organisaties: Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV Mondiaal en Dierenbescherming.

Doel van het project is om maatschappelijk verantwoord ondernemerschap te bevorderen bij Nederlandse banken. Door vergelijking van beleid en praktijk van het (duurzame of ethische) investeringsbeleid van de banken wordt een concurrentie ten aanzien van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) gestimuleerd: een proces van steeds verdere aanscherping van normen (*race to the top*) ten aanzien van een aantal gerichte indicatoren op sociaal, milieu en economisch gebied.

1.2 Methodologie

Om het genoemde doel te verwezenlijken is door de vijf maatschappelijke organisaties een website opgezet waar klanten van banken het MVO beleid en gedrag van banken kunnen vergelijken. De Eerlijke Bankwijzer vergelijkt de twaalf belangrijkste aanbieders van particuliere betaal- en spaarrekeningen op de Nederlandse markt. De grootste elf banken zijn geselecteerd op marktaandeel, terwijl Triodos Bank aan de selectie is toegevoegd omdat deze bank een specifieke plek inneemt op de Nederlandse bankenmarkt.

Van deze twaalf banken wordt beoordeeld welk investeringsbeleid zij hanteren bij het uitzetten van de spaargelden die zij van hun klanten ontvangen en of duurzaamheidscriteria daarbij een rol spelen. Dat wil zeggen: het beleid dat wordt gehanteerd bij het beoordelen van kredietaanvragen van particulieren, bedrijven, banken en overheden, alsmede bij het beoordelen van mogelijke beleggingen van de eigen middelen van de bank. Het beleid van de door de bank beheerde beleggingsfondsen en mandaten valt hier dus buiten.

De Eerlijke Bankwijzer beoordeelt het beleid dat de onderzochte banken hanteren ten aanzien van tien thema's en acht sectoren. De tien thema's zijn de belangrijkste internationale duurzaamheidsthema's, die centraal staan in het werk van de vijf maatschappelijke organisaties:

- Klimaatverandering
- Mensenrechten
- Arbeidsrechten
- Wapens
- Gezondheid
- Natuur
- Dierenwelzijn
- Belastingen en corruptie
- Transparantie en verantwoording
- Bonussen

De vijf maatschappelijke organisaties zijn van mening dat alle banken op al deze tien thema's een duidelijk beleid zouden moeten hebben, waaraan zij al hun investeringen toetsen. Dit beleid zou gebaseerd moeten zijn op breed gedragen internationale standaarden, zoals internationale verdragen en richtlijnen, keurmerken en gedragscodes. Investeringen die niet aan deze normen voldoen zouden niet voor investeringen in

aanmerking mogen komen. Omgekeerd zouden banken actief moeten investeren in bedrijven en initiatieven die een positieve bijdrage leveren aan deze duurzaamheidsthema's.

Wanneer een bank investeert in bepaalde gevoelige sectoren (waar veel duurzaamheidsproblemen spelen), dan zou de bank voor die sectoren ook nog een specifiek sectorbeleid moeten hebben. Dit sectorbeleid zou gebaseerd moeten zijn op de internationale standaarden waarop ook de verschillende vormen van themabeleid gebaseerd zijn (voor zover relevant) en op specifieke internationale standaarden die gelden voor de betreffende sector zijn.

Door de vijf maatschappelijke organisaties zijn in de eerste instantie de volgende sectoren geselecteerd:

- Landbouw
- Dammen
- Visserij
- Bosbouw
- Mijnbouw
- Olie en gas
- Maakindustrie
- Banken

Het is mogelijk dat in een later stadium van het Eerlijke Bankwijzer project het bankbeleid ten aanzien van nog meer sectoren wordt beoordeeld.

Het bankbeleid ten aanzien van de genoemde thema's en sectoren wordt vergeleken met breed gedragen internationale standaarden, zoals internationale verdragen en richtlijnen, keurmerken en gedragscodes. Deze inventarisatie is voor een belangrijk deel uitgevoerd in het kader van een eerder onderzoeksproject van Profundo voor BankTrack, een internationaal netwerk van maatschappelijke organisaties die zich bezig houden met de financiële sector. Voor BankTrack werd het beleid van 45 internationale banken vergeleken in het rapport "Mind the Gap", dat in december 2007 werd gepubliceerd. Een groot aantal experts verbonden aan de organisaties die in BankTrack samenwerken, leverde bijdragen en waardevol commentaar op concept-versies van dat rapport.

Voor de "Eerlijke Bankwijzer" zijn de sector- en thema-paragrafen van "Mind the Gap" vertaald en geactualiseerd en zijn de scoretabellen herzien. Ook zijn enkele thema's (Corruptie, Gezondheid, Dierenwelzijn en Bonussen) en sectoren (Maakindustrie en Banken) toegevoegd. Ook voor deze thema's en sectoren zijn de relevante internationale verdragen en richtlijnen, keurmerken en gedragscodes als uitgangspunt genomen.

Op basis van de relevante internationale standaarden is per sector en per thema geformuleerd aan welke eisen een goed bankbeleid zou moeten voldoen en zijn scoretabellen opgesteld waarmee het bankbeleid ten aanzien van deze sectoren en thema's kan worden beoordeeld. Aan de hand van de scoretabellen heeft de beoordeling van het beleid vervolgens ook plaatsgevonden. De publiek beschikbare beleidsstukken van de twaalf onderzochte banken zijn verzameld (jaarverslagen, websites) en de banken zijn benaderd met het verzoek om inzage in relevante, niet-publieke beleidsdocumenten te geven. Alle banken hebben aan dit onderzoek meegewerkt.

Bij de beoordeling van het bankbeleid voor de verschillende sectoren en thema's zijn de scores consequent naar beneden afgerond. Een score 3 is bijvoorbeeld alleen toegekend als het bankbeleid volledig voldoet aan de voorwaarden die voor een score 3 genoemd staan in de betreffende scoretabel. Voldoet het beleid daar wel gedeeltelijk aan, maar niet helemaal, dan is een score 2 toegekend.

Consumenten en andere gebruikers van de Eerlijke Bankwijzer biedt deze manier van beoordelen de zekerheid dat er geen addertjes onder het gras zitten: geen gedeeltelijke uitzonderingen etc. Als het beleid van een bank ten aanzien van een bepaald thema of een bepaalde sector een score 3 heeft gekregen, dan is het duidelijk aan welke voorwaarden het bankbeleid in ieder geval voldoet. Wel is het zo dat het bankbeleid feitelijk nog iets meer voorwaarden kan stellen, maar niet genoeg voor een score 4. De standaardomschrijving van wat een score 3 of 4 betekent, kan daarom soms licht afwijken van de daadwerkelijke inhoud van het bankbeleid. In de toelichting op de scores van iedere individuele bank wordt dit zoveel mogelijk gecorrigeerd.

Uiteraard is het beleid van de betreffende banken slechts een van de elementen van een verantwoord investeringsbeleid. Net zo belangrijk is de vraag of banken zich in hun investeringspraktijk inderdaad houden aan het beleid dat zij hebben opgesteld. In praktijkonderzoeken voor het Eerlijke Bankwijzer project zal daarom drie keer per jaar aan de hand van praktijkvoorbeelden ingegaan worden op de investeringspraktijk van de onderzochte banken.

1.3 Leeswijzer

Dit rapport biedt een weergave van de onderzoeksresultaten voor de eerste fase van het Eerlijke Bankwijzer project. De selectie en profielen van de te onderzoeken banken vindt u in Hoofdstuk 2. Hoofdstuk 3 beschrijft ten aanzien van welke thema's en sectoren door de vijf maatschappelijke organisaties beleid wordt verwacht van de onderzochte banken. In Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5 worden de internationale standaarden (verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes) beschreven op het gebied van acht thema's en acht sectoren die door de initiatiefnemers zijn geselecteerd. Aan de hand van deze internationale standaarden is geformuleerd aan welke eisen een goed bankbeleid zou moeten voldoen en zijn scoretabellen opgesteld waarmee het bankbeleid ten aanzien van deze sectoren en thema's kan worden beoordeeld. In Hoofdstuk 6 worden tenslotte de scores van de verschillende banken weergegeven voor hun beleid ten aanzien van de verschillende thema's en sectoren.

1.4 Disclaimer

Meningen op deelonderwerpen, zoals verwoord in dit rapport, geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van alle in de Eerlijke Bankwijzer deelnemende organisaties.

Hoofdstuk 2 Selectie van banken en bankprofielen

2.1 Selectie van banken

Tabel 1 biedt een overzicht van de elf grootste aanbieders van bank- en spaarrekeningen op de Nederlandse markt. Deze elf banken zijn geselecteerd voor de Eerlijke Bankwijzer op basis van hun marktaandeel op de Nederlandse markt voor spaar- en betaalrekeningen. Triodos Bank is als twaalfde bank geselecteerd omdat de bank een specifieke plek heeft op de Nederlandse bankenmarkt.

Tabel 1 Elf grootste banken (plus Triodos) op Nederlandse spaarmarkt in 2009

Aanbieders (merknamen)	Geschat spaartegoed in Nederland (€ miljard)	Geschat marktaandeel in Nederland	Moederbedrijf
ING Bank	115,0	34,6%	ING Groep
Rabobank	107,0	32,2%	Rabobank Groep
ABN AMRO Bank	32,1	9,7%	Overheid
SNS Bank + SNS Regio Bank	18,1	5,4%	SNS Reaal
Fortis Bank Nederland	10,2	3,1%	Overheid
Van Lanschot	8,4	2,5%	Van Lanschot
Robeco Direct	7,1	2,1%	Rabobank Groep
ASN Bank	6,3	1,9%	SNS Reaal
Aegon Bank	5,7	1,7%	Aegon
Frieslandbank	3,8	1,1%	Frieslandbank
Triodos Bank	1,2	0,4%	Triodos

Bronnen: Websites en jaarverslagen over 2009 van de betreffende banken; Eigen inschattingen.

Aanbieders die tot hetzelfde moederbedrijf horen - zoals SNS Bank en SNS Regio Bank, en Rabobank en Robeco Direct - hebben in principe hetzelfde beleid, tenzij zij zelf aangeven dat dit niet het geval is. De beleidsbeoordeling zal dus identiek zijn. Op de website kunnen wel voor elke aanbieder de scores apart worden weergegeven, maar de scores zullen veelal identiek zijn.

Voor ASN Bank wordt standaard een uitzondering gemaakt, omdat het beleid van ASN Bank afwijkt van dat van moederbedrijf SNS Reaal. Het beleid van ASN Bank wordt daarom apart beoordeeld.

Fortis Bank Nederland en ABN AMRO Bank worden, hoewel officieel gefuseerd in juli 2010, apart beoordeeld zolang de voorgenomen integratie nog niet voltooid is.

In de volgende paragrafen van dit hoofdstuk worden de twaalf banken besproken die zijn geselecteerd in Tabel 1. In elk profiel wordt vermeld:

- een korte karakterisering van de financiële instelling waartoe de bank behoort;
- welke financiële producten de financiële instelling voor particulieren op de Nederlandse markt brengt (inclusief merknamen);
- de omvang van de financiële instelling;

- de wijze waarop de financiële instelling de rente verdient die op spaarrekeningen wordt uitbetaald;
- de duurzaamheidsstrategie die de financiële instelling heeft geformuleerd.

Alle cijfers geven de situatie aan het eind van 2009 weer, tenzij anders vermeld.

2.2 ABN AMRO Bank

ABN AMRO was tot oktober 2007 een grote, internationaal actieve, Nederlandse bank. In die maand werden alle activiteiten van ABN AMRO echter overgenomen door RFS Holdings, een samenwerkingsverband van Fortis (België/Nederland), Royal Bank of Scotland (Groot-Brittannië) en Santander (Spanje). Het was de bedoeling dat de verschillende onderdelen van ABN AMRO tussen de drie banken zouden worden verdeeld. Fortis zou de onderdelen Private Banking, Asset Management en de Business Unit Nederland van ABN AMRO overnemen.¹

Als eerste stap werd ABN AMRO Asset Management in april 2008 afgesplitst van RFS Holdings en geïntegreerd in de vermogensbeheertak van Fortis. De verdere opsplitsing van ABN AMRO liep echter vertraging op toen Fortis in het najaar van 2008 door de financiële crisis in grote problemen kwam. Fortis werd nu zelf opgesplitst en in oktober 2008 nam de Nederlandse overheid Fortis Bank Nederland (Holding) NV, de Nederlandse verzekeringsactiviteiten van Fortis en het aandeel van Fortis in RFS Holdings over.² RBS en Santander bleven ondertussen aandeelhouder van RFS Holdings en werkten verder aan de afsplitsing van de activiteiten die zij hebben gekocht. De Nederlandse overheid werd verantwoordelijk voor de afsplitsing van ABN AMRO Nederland en ABN AMRO Private Banking uit RFS Holdings. Op 6 februari 2010 werd hierin een nieuwe stap gezet door het juridisch afscheiden van deze onderdelen uit RFS Holdings, waardoor ABN AMRO Bank weer een aparte bank met een eigen banklicentie is geworden.³

In november 2008 maakte de Nederlandse overheid bekend dat zij ernaar streeft om ABN AMRO Nederland te integreren met Fortis Bank Nederland. De leiding van de nieuwe bank kwam in handen van oud-minister Gerrit Zalm van Financiën.⁴ In februari 2009 werd vervolgens een transitieteam benoemd voor de integratie van de twee banken.⁵ Vanaf april 2010 zijn kantoren van Fortis en ABN AMRO samengevoegd en dit najaar verdwijnt de naam Fortis Bank Nederland geleidelijk uit het straatbeeld. De juridische fusie tussen de twee banken werd een feit op 1 juli 2010.⁶ Op dit moment wordt hard gewerkt aan de integratie van het beleid ten aanzien van verschillende thema's en sectoren. Tot deze integratie is afgerond, zal het beleid van ABN AMRO Bank nog apart worden beoordeeld van het beleid van de voormalige Fortis Bank Nederland.

Welke diensten biedt ABN AMRO Nederland aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: ABN AMRO
- Hypotheken: ABN AMRO, MoneYou, Florius
- Verzekeringen: ABN AMRO
- Vermogensbeheer voor vermogende particulieren: ABN AMRO
- Beleggingen: fondsen van verschillende aanbieders

ABN AMRO Nederland heeft in Nederland ruim 22.000 medewerkers en bijna 650 kantoren.⁷ Het balanstotaal van de bank bedroeg eind 2009 € 201,8 miljard,⁸ waarvan € 143,8 miljard bestond uit spaartegoeden.⁹

Het balanstotaal van ABN AMRO Nederland werd eind 2009 geïnvesteerd in:¹⁰

- Leningen aan bedrijven en particulieren (74%)
- Beleggingen in aandelen, obligaties en derivaten (12%)
- Leningen aan andere banken (9%)
- Overig (5%)

De duurzaamheidsstrategie van ABN AMRO Nederland omvat zes aandachtsgebieden. De bank wil:¹¹

- Transparent en aanspreekbaar zijn door vertrouwen te kweken, de dialoog aan te gaan met belanghebbenden en in alle openheid verslag te doen van de resultaten;
- De activa van de bank beschermen door sociale, ethische en milieurisico's te beheersen;
- Maatschappelijk verantwoorde financiële dienstverlening aanbieden, afgestemd op de behoeften van klanten;
- Een aantrekkelijke werkgever zijn door het bieden van een inspirerende, gezonde en diverse werkomgeving;
- De impact van de bedrijfsactiviteiten op het milieu minimaliseren door minder afval, minder gebruik van grondstoffen en het helpen verbeteren van de milieuprestaties van leveranciers;
- Bijdragen aan lokale gemeenschappen door sponsoring, projecten en vrijwilligerswerk van medewerkers.

2.3 Aegon Bank

Aegon Bank is een onderdeel van de Nederlandse Aegon Groep, één van de grootste financiële instellingen ter wereld op het gebied van levensverzekeringen, pensioenen en beleggingen. In Nederland biedt Aegon bancaire diensten aan via Aegon Bank waaronder voorheen ook Spaarbeleg viel.

Welke diensten biedt Aegon aan Nederlandse particuliere klanten?

- Spaarrekeningen: Aegon
- Beleggingsfondsen: Aegon
- Hypotheken: Aegon, CNV Verzekeringen, Unirobe Meeùs
- Verzekeringen: Aegon, CNV Verzekeringen, Unirobe Meeùs
- Pensioenen: Aegon, CNV Verzekeringen, Optas, TKP Pensioen

Eind 2009 had Aegon Groep circa 28.000 medewerkers in dienst verspreid over meer dan twintig landen in Europa, Noord- en Zuid-Amerika en Azië. De Aegon Groep telde ongeveer 40 miljoen klanten en had een balanstotaal van € 298,6 miljard.¹²

Aegon Bank had eind 2009 een balanstotaal van € 7,3 miljard. Hiervan was € 5,7 miljard ingelegd door spaarders.¹³

Het balanstotaal van Aegon Bank werd eind 2009 geïnvesteerd in:¹⁴

- Beleggingen in obligaties (51%)
- Hypotheken aan particulieren (39%)
- Leningen aan banken (6%)
- Overig (4%)

De duurzaamheidsstrategie van Aegon Groep beslaat de volgende punten:¹⁵

- Het aanbieden van transparante en begrijpelijke producten en diensten om cliënten te helpen hun financiële doelstellingen op de lange termijn veilig te stellen;
- Het zijn van een verantwoordelijk werkgever, die zorgt voor de omstandigheden, beloningen en training die werknemers nodig hebben om succesvol te kunnen zijn;
- Het nemen van maatregelen om de impact van de bedrijfsactiviteiten op het milieu te reduceren door het beperken van energiegebruik en onnodig afval;
- Het zeker stellen dat investeringsbeslissingen niet alleen worden gedreven door winst, maar ook door de belangen van alle stakeholders van een bedrijf en de gemeenschappen waarbinnen zij opereert;
- Het leveren van heldere, accurate, tijdige en transparante informatie om investeerders, cliënten en andere stakeholders de juiste financiële beslissingen te kunnen laten maken;
- Het voorkomen van discriminatie onder werknemers, het beschermen van vrije en open competitie, het beschermen van persoonsgegevens, en het tegengaan van corruptie, handel met voorkennis en witwassen.

Aegon heeft aangegeven dat de vermogensbeheerders van het geld van Aegon Bank (thans beheerd door verschillende Aegon entiteiten) zich in een transitiefase naar een globale organisatie bevinden. In het kader hiervan zal op het gebied van duurzaamheid ook een nieuw, globaal beleid worden geformuleerd. Gedurende de transitiefase zullen derhalve geen wijzigingen in het huidige duurzaamheidsbeleid worden doorgevoerd, noch in het beleid op de verschillende thema's en sectoren die in de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld.

2.4 ASN Bank

ASN Bank is een Nederlandse bank die wil bijdragen aan de bevordering van een duurzame samenleving. ASN Bank is onderdeel van het Nederlandse bank- en verzekeringsconcern SNS Reaal, maar wordt apart behandeld van SNS Bank (zie paragraaf 2.10), omdat de ASN Bank zelfstandig als bank opereert. Ze heeft een eigen bankvergunning en bepaalt als zelfstandige bank haar investeringsbeleid.

Welke diensten biedt ASN Bank aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: ASN
- Beleggingsfondsen: ASN

ASN Bank had eind 2009 bijna 90 medewerkers en 480.000 klanten in Nederland. Het balanstotaal bedroeg € 6,7 miljard, waarvan € 6,3 miljard bestond uit spaartegoeden. Daarnaast beheert de bank een aantal beleggingsfondsen met een totaal vermogen van € 1.193 miljoen.¹⁶

Het balanstotaal van ASN Bank werd eind 2009 geïnvesteerd in:¹⁷

- Beleggingen in staatsobligaties (44%)
- Hypotheken (25%)
- Leningen aan Nederlandse gemeentes, provincies, waterschappen, waterleidingbedrijven, zorginstellingen, woningbouwverenigingen en onderwijsinstellingen (22%)
- Leningen aan banken (5%)
- Overig (4%)

De ASN Bank stelt zich ten doel om een voortrekkersrol te vervullen op het gebied van duurzame vermogensopbouw. De bank wil duurzaamheid in de samenleving actief bevorderen en laat zich hierdoor leiden in haar economisch handelen. Deze missie is verder uitgewerkt in zes ondernemingsprincipes, waarbij de bank:¹⁸

- Kiest voor samenwerking met partijen die, net als de ASN Bank, het bevorderen van duurzame ontwikkeling nastreven;
- Kapitaal verschaft aan ondernemingen en organisaties die een duurzame samenleving bevorderen. Bedrijven en sectoren die een duurzame samenleving ondermijnen, worden uitgesloten van de activiteiten en producten van de ASN Bank;
- Duurzaamheidscriteria ontwikkelt voor haar producten en diensten;
- Iedere kapitaalverschaffing vooraf beoordeelt aan de hand van haar duurzaamheidscriteria, waarbij de onderzoeksinspanning in evenwicht is met de aard en omvang van de activiteit;
- Bij het vaststellen of ingrijpend wijzigen van duurzaamheidscriteria de belanghebbenden consulteert;
- Transparant is en verantwoording aflegt over het gevoerde beleid.

2.5 Fortis Bank Nederland

Fortis Bank Nederland was tot 3 oktober 2008 onderdeel van Fortis Groep, een Belgisch-Nederlandse bank en verzekeraar die in 1990 ontstond uit een fusie tussen verzekeraar AMEV, bank VSB en - iets later - de Belgische AG Groep. Op die datum kwamen de Nederlandse bank- en verzekeringsactiviteiten volledig in eigendom van de Nederlandse staat. Fortis Bank Nederland is sindsdien een zelfstandige organisatie en heeft geen formele relatie meer met het beursgenoteerde Fortis.¹⁹

In november 2008 maakte de Nederlandse overheid bekend dat zij ernaar streeft om Fortis Bank Nederland te integreren met ABN AMRO Nederland.²⁰ In februari 2009 werd een transitieteam benoemd dat plannen gaat maken voor de integratie van de twee banken.²¹ Vanaf april 2010 zijn kantoren van Fortis en ABN AMRO samengevoegd en dit najaar verdwijnt de naam Fortis Bank Nederland geleidelijk uit het straatbeeld. De juridische fusie tussen de twee banken werd een feit op 1 juli 2010.²² Op dit moment wordt hard gewerkt aan de integratie van het beleid ten aanzien van verschillende thema's en sectoren. Tot deze integratie is afgerond, zal het beleid van ABN AMRO Bank nog apart worden beoordeeld van het beleid van de voormalige Fortis Bank Nederland.

Fortis Bank Nederland was een internationale financiële dienstverlener. Zij had een breed aanbod van producten en diensten aan particuliere, zakelijke en institutionele klanten in Nederland en daarbuiten. De hoofdactiviteiten waren Retail Banking, Private Banking, Commercial Banking en Merchant Banking. De Private Banking activiteiten worden uitgevoerd onder de merknaam 'MeesPierson'.

Welke diensten bood Fortis Bank Nederland aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: Fortis
- Hypotheken: Fortis, Direktbank
- Vermogensbeheer voor rijke particulieren: MeesPierson
- Creditcards: MasterCard, Visa²³
- Consumentenkrediet: Defam, Alpha Credit Nederland, Credivance

Aan het eind van 2009 had Fortis Bank Nederland ruim 8.800 medewerkers, waarvan ongeveer 80% werkzaam in Nederland. De bank heeft circa 160 vestigingen in 25 andere landen in Europa, Noord-Amerika, Zuid-Amerika en Azië en bedient hiermee ruim 2,1 miljoen klanten en meer dan 50.000 kleine en middelgrote ondernemingen. Het balanstotaal had eind 2009 een omvang van € 189,8 miljard, waarvan € 61,4 miljard spaartegoeden betrof.²⁴

Het balanstotaal van Fortis Bank Nederland werd eind 2009 geïnvesteerd in:²⁵

- Hypotheekleningen (35%)
- Leningen aan bedrijven en particulieren (22%)
- Leningen aan banken (14%)
- Beleggingen (11%)
- Overig (18%)

Fortis Bank Nederland concentreert zich op twee dimensies van duurzaam ondernemen: duurzame ontwikkelingen en maatschappelijke betrokkenheid. Duurzame ontwikkeling houdt in op een verantwoordelijke manier zakendoen, duurzame economische groei realiseren zonder daarbij de legitieme belangen van de stakeholders uit het oog te verliezen, en verantwoordelijkheid nemen voor mens en milieu. Maatschappelijke betrokkenheid betekent het actief meewerken aan de verwezenlijking van de doelstellingen van lokale gemeenschappen door een combinatie van vrijwilligerswerk en donaties aan goede doelen.²⁶

2.6 Friesland Bank

De Friesland Bank is een zelfstandige Nederlandse bank, bijna een eeuw geleden ontstaan als financier van zuivelcoöperaties. Vanuit die achtergrond is Friesland Bank gegroeid tot een bank die vooral diensten verleent aan Friese bedrijven en particulieren. Sinds de jaren negentig breidt Friesland Bank haar werkgebied langzaam uit buiten Friesland.²⁷

Welke diensten biedt Friesland Bank aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: Friesland Bank, Bank Bercoop
- Beleggingen en vermogensbeheer: Friesland Bank, BinckBank (deelneming van 15%), Triodos (6%), Optimix (45%) en Van Lanschot Bankiers (28%)
- Hypotheken: Friesland Bank
- Verzekeringen: Friesland Bank
- Consumptief krediet: Friesland Bank

Eind 2009 had Friesland Bank 950 medewerkers verspreid over 23 kantoren in Nederland. De bank had een balanstotaal van € 11,0 miljard, waarvan € 5,4 miljard afkomstig was van spaargelden en tegoeden op betaalrekeningen.²⁸

Het balanstotaal van Friesland Bank werd eind 2009 geïnvesteerd in:²⁹

- Leningen aan bedrijven en particulieren (40%)
- Hypotheken (38%)
- Leningen aan banken en participaties in banken (8%)
- Beleggingen in bedrijfsobligaties, aandelen en derivaten (6%)
- Overige (8%)

De duurzaamheidsstrategie van Friesland Bank houdt in het ondernemen met respect voor de wereld, waarbij het vernietigen van milieu, omgeving of medemens geen enkele rol mag spelen. De bank betreft deze strategie ook in haar financiële activiteiten.

2.7 ING Bank

ING Bank is een onderdeel van ING Groep, een wereldwijde financiële instelling van Nederlandse origine die diensten levert op het gebied van bankieren, beleggen, levensverzekeringen en pensioenen. ING Groep heeft meer dan 85 miljoen klanten in Europa, Noord-Amerika, Latijns Amerika, Azië en Australië: particulieren, kleine en middelgrote bedrijven, grote ondernemingen, instellingen en overheden.

Welke diensten biedt ING aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: ING Bank, Nationale Nederlanden
- Beleggingsfondsen: ING, Nationale Nederlanden
- Hypotheken: ING, Nationale Nederlanden, RVS, Westland Utrecht Hypotheekbank
- Levensverzekeringen: ING, Nationale Nederlanden, RVS, Movir
- Pensioenen: ING, Nationale Nederlanden, RVS

Eind 2009 had ING Groep ruim 107.000 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 1.164 miljard.³⁰ ING Bank had eind 2009 een balanstotaal van € 882,1 miljard, waarvan € 477,6 miljard afkomstig was van spaargelden en tegoeden op betaalrekeningen.³¹

Het balanstotaal van ING Bank werd eind 2009 geïnvesteerd in:³²

- Hypotheken (35%)
- Beleggingen in obligaties en aandelen (26%)
- Leningen aan bedrijven en particulieren (19%)
- Leningen aan overheden (6%)
- Leningen aan banken (5%)
- Overig (9%)

ING streeft ernaar te groeien en winst te maken, maar niet ten koste van zaken als milieu, biodiversiteit, mensen en mensenrechten. Het financierings- en investeringsbeleid van ING probeert daarom betrokkenheid bij bedrijven die het milieu schade toebrengen of de mensenrechten schenden, te voorkomen. In dit kader worden sommige bedrijven door ING standaard uitgesloten van financiering of investering. Intern wil ING haar medewerkers een open, veilige en stimulerende werkomgeving bieden, waar iedereen gelijkwaardig is, en tracht ING haar invloed op het milieu te beheersen en te beperken.³³

2.8 Rabobank

De Rabobank Groep is een coöperatieve, Nederlandse bankgroep. De coöperatie is in handen van 147 zelfstandige lokale Rabobanken, die op lokaal niveau verschillende vormen van financiële dienstverlening bieden aan particulieren en bedrijven. De centrale organisatie Rabobank Nederland ondersteunt, faciliteert en adviseert de lokale Rabobanken onder meer op het gebied van de ontwikkeling van nieuwe producten en in de marktwerking. Rabobank International is het internationale bankbedrijf van de Rabobank Groep dat zich concentreert op de internationale zakelijke en particuliere bankactiviteiten.³⁴

Welke diensten biedt de Rabobank Groep aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: Rabobank, Bizner
- Hypotheken: Rabobank, Obvion

- Verzekeringen:³⁵ Interpolis, Achmea, FBTO, Centraal Beheer, Agis, Avéro, Groene Land, Zilveren Kruis, PWZ, DVZ, Pro Life
- Leasing: Lage Landen
- Vermogensbeheer: Robeco, Schretlen & Co., Bank Sarasin, IRIS
- Websites voor de woningmarkt: Moviq, Zoekallehuizen.nl

Eind 2009 had de Rabobank Groep bijna 60.000 medewerkers, verspreid over 48 landen. De Rabobank Groep had eind 2009 een balanstotaal van € 607,7 miljard, waarvan € 286,3 miljard afkomstig was van tegoeden op spaar- en betaalrekeningen: € 279,2 miljard bij de Rabobanken en € 7,1 miljard bij Robeco Direct (zie paragraaf 2.9).³⁶

Het balanstotaal van de Rabobank Groep werd eind 2009 geïnvesteerd in:³⁷

- Leningen aan bedrijven en particulieren (37%)
- Hypotheken (33%)
- Beleggingen in aandelen, bedrijfsobligaties en derivaten (16%)
- Leningen aan banken (6%)
- Overig (8%)

De duurzaamheidsstrategie van Rabobank Groep legt haar focus op:³⁸

- Het verduurzamen van food en agriketens teneinde de stijgende vraag naar voedsel in balans te brengen met de beschikbare landbouwgrond;
- Het stimuleren van nieuwe productiemethoden en gebruik van duurzame energie onder andere door hier een financiële bijdrage aan te leveren;
- Het bevorderen van economische participatie door het steunen van projecten die de zelfstandigheid en zelfredzaamheid van mensen in een achterstandspositie vergroten;
- Het bevorderen van sociale cohesie en solidariteit door het ondersteunen van maatschappelijke groepen en projecten.

Voorts hanteert de Rabobank Groep een drietal vormen van duurzaam beleggen, namelijk negatieve screening (het uitsluiten van bedrijven op basis van hun product of grove schendingen van internationale regels), best-in-class (het in de beleggingsselectie laten meewegen van duurzaamheidsprestaties) en vermogen onder engagement (het voeren van dialoog met de bedrijven waarin wordt belegd).³⁹

2.9 Robeco Direct

Robeco Direct is de spaarbank van vermogensbeheerder Robeco, een dochteronderneming van de Rabobank Groep (zie paragraaf 2.8).

Welke diensten biedt Robeco aan Nederlandse particuliere klanten?

- Beleggingsfondsen: Robeco, Younique
- Vermogensbeheer voor rijke particulieren: Robeco
- Spaarrekeningen: Robeco Direct

Eind 2009 had Robeco ruim 1.500 medewerkers en vestigingen in vijftien landen. Het balanstotaal bedroeg € 11,1 miljard, waarvan € 7,1 miljard bestond uit tegoeden op betaal- en spaarrekeningen.⁴⁰

Het balanstotaal van Robeco werd eind 2009 geïnvesteerd in:⁴¹

- Beleggingen in staats- en bedrijfsobligaties, aandelen en derivaten (52%)
- Hypotheekleningen (15%)
- Leningen aan banken (12%)
- Leningen aan bedrijven (7%)
- Leningen aan overheden (4%)
- Overig (10%)

De duurzaamheidsstrategie van Robeco betreft het voeren van een actieve dialoog met de ondernemingen waarin wordt belegd over onderwerpen op het gebied van corporate governance en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Daarnaast biedt Robeco een aantal duurzame beleggingsproducten die alleen beleggen in duurzame ondernemingen of fondsen. In haar eigen bedrijfsvoering streeft Robeco ernaar de eigen milieubelasting zoveel mogelijk te verminderen, draagt bij aan lokale projecten en stimuleert vrijwilligerswerk door haar medewerkers.⁴²

2.10 SNS Bank

SNS Bank is onderdeel van de SNS Reaal Groep, een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, inclusief het midden- en kleinbedrijf. Het aanbod van SNS Reaal Groep bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheek en vastgoedfinanciering, sparen en beleggen, en verzekeren. De ASN Bank (zie paragraaf 2.4) behoort ook tot de SNS Reaal groep, maar wordt apart behandeld omdat de ASN Bank zelfstandig als bank opereert. Ze heeft een eigen bankvergunning en bepaalt als zelfstandige bank haar investeringsbeleid.

Welke diensten biedt SNS Reaal aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: SNS Bank, SNS Regio Bank (zie paragraaf 2.11), ASN Bank (zie paragraaf 2.4)
- Beleggingsfondsen: SNS, ASN (zie paragraaf 2.4)
- Hypotheken: BLG Hypotheken, SNS, Reaal
- Verzekeringen: Reaal, Proteq, DBV Verzekeringen, Zwitserleven
- Pechhulp: Route Mobiel

SNS Reaal Groep had eind 2009 ruim 7.500 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 128,9 miljard. Alle bancaire activiteiten van de SNS Reaal Groep (inclusief SNS Bank, SNS Regio Bank en ASN Bank) vallen onder SNS Retail Bank. Deze bank had eind 2009 een balanstotaal van € 80,0 miljard, waarvan € 24,4 miljard betrekking had op spaargelden. Exclusief ASN Bank bedroeg het balanstotaal € 73,3 miljard, waarvan € 18,1 miljard spaargeld.⁴³

Het balanstotaal van SNS Retail Bank (€ 73,3 miljard) werd eind 2009 geïnvesteerd in:⁴⁴

- Hypotheekleningen aan particulieren en bedrijven (72%)
- Leningen aan banken (22%)
- Beleggingen (3%)
- Overig (3%)

De duurzaamheidsstrategie van SNS Retail Bank richt zich alleen op haar interne activiteiten. De activiteiten op het gebied van duurzaam bankieren heeft de SNS Reaal Groep ondergebracht in haar dochterbedrijf ASN Bank (zie paragraaf 2.4). Voor haar eigen financiële producten hanteert SNS Retail Bank geen specifieke duurzaamheidsstrategie.⁴⁵

2.11 SNS Regio Bank

SNS Regio Bank is onderdeel van de SNS Reaal Groep, een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, inclusief het midden- en kleinbedrijf. Het aanbod van SNS Reaal Groep bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheeken en vastgoedfinanciering, sparen en beleggen, en verzekeren. De ASN Bank (zie paragraaf 2.4) behoort ook tot de SNS Reaal groep, maar wordt apart behandeld omdat de ASN Bank zelfstandig als bank opereert. Ze heeft een eigen bankvergunning en bepaalt als zelfstandige bank haar investeringsbeleid.

Welke diensten biedt SNS Reaal aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen: SNS Bank (zie paragraaf 2.10), SNS Regio Bank, ASN Bank (zie paragraaf 2.4)
- Beleggingsfondsen: SNS, ASN (zie paragraaf 2.4)
- Hypotheken: BLG Hypotheken, SNS, Reaal
- Verzekeringen: Reaal, Proteq, DBV Verzekeringen, Zwitserleven
- Pechhulp: Route Mobiel

SNS Reaal Groep had eind 2009 ruim 7.500 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 128,9 miljard. Alle bancaire activiteiten van de SNS Reaal Groep (inclusief SNS Bank, SNS Regio Bank en ASN Bank) vallen onder SNS Retail Bank. Deze bank had eind 2009 een balanstotaal van € 80,0 miljard, waarvan € 24,4 miljard betrekking had op spaargelden. Exclusief ASN Bank bedroeg het balanstotaal € 73,3 miljard, waarvan € 18,1 miljard spaargeld.⁴⁶

Het balanstotaal van SNS Retail Bank (€ 73,3 miljard) werd eind 2009 geïnvesteerd in:⁴⁷

- Hypotheekleningen aan particulieren en bedrijven (72%)
- Leningen aan banken (22%)
- Beleggingen (3%)
- Overig (3%)

De duurzaamheidsstrategie van SNS Retail Bank richt zich alleen op haar interne activiteiten. De activiteiten op het gebied van duurzaam bankieren heeft de SNS Reaal Groep ondergebracht in haar dochterbedrijf ASN Bank (zie paragraaf 2.4). Voor haar eigen financiële producten hanteert SNS Retail Bank geen specifieke duurzaamheidsstrategie.⁴⁸

2.12 Triodos Bank

Triodos Bank is een zelfstandige Nederlandse bank die bedrijven, instellingen en projecten met een meerwaarde op sociaal, milieu en cultureel gebied financiert, daartoe in staat gesteld door spaarders en beleggers die kiezen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en een duurzame samenleving.

Welke diensten biedt Triodos Bank aan Nederlandse particuliere klanten?

- Betaal- en spaarrekeningen
- Beleggingsfondsen
- Hypotheken
- Vermogensbeheer

Triodos Bank heeft 576 medewerkers en 242.000 klanten in Nederland, België, Groot-Brittannië en Spanje. Eind 2009 bedroeg het balanstotaal € 3,0 miljard, waarvan € 2,6 miljard bestond uit tegoeden op spaar- en betaalrekeningen.⁴⁹

Het balanstotaal van Triodos Bank werd eind 2009 geïnvesteerd in:⁵⁰

- Leningen aan bedrijven en organisaties (56%)
- Leningen aan banken (22%)
- Beleggingen in staatsobligaties (17%)
- Overig (5%)

Aandacht voor mens en natuur én financieel rendement staan volgens Triodos Bank niet tegenover elkaar, maar versterken elkaar juist op de lange termijn. De bank volgt dan ook de volgende duurzaamheidsstrategie:⁵¹

- Bijdragen aan een samenleving waarin levenskwaliteit wordt bevorderd en menselijke waardigheid centraal staat;
- Het voor mensen, bedrijven en organisaties mogelijk te maken bewust met geld om te gaan en daarmee duurzame ontwikkeling te bevorderen;
- Klanten van duurzame financiële producten en een goede service te voorzien.

2.13 Van Lanschot Bankiers

Van Lanschot Bankiers is een zelfstandige Nederlandse bank die zich voornamelijk richt op vermogende particulieren en ondernemers met een vermogen van meer dan € 5 miljoen. Daarmee is Van Lanschot Bankiers een zogenaamde private banker.

Welke diensten biedt Van Lanschot Bankiers aan Nederlandse particuliere klanten?

- Vermogensbeheer voor rijke particulieren: Van Lanschot Kempen
- Beleggingsfondsen: Van Lanschot Kempen
- Betaal- en spaarrekeningen: Van Lanschot Kempen

Eind 2009 had Van Lanschot Bankiers ruim 2.300 medewerkers in dienst en bedroeg het balanstotaal € 21,3 miljard. Hiervan bestond € 13,4 miljard uit spaargelden.⁵²

Het balanstotaal van Van Lanschot Bankiers werd eind 2009 geïnvesteerd in:⁵³

- Leningen aan bedrijven en organisaties (41%)
- Hypotheekleningen (38%)
- Leningen aan andere banken (6%)
- Beleggingen (6%)
- Overig (9%)

Van Lanschot Bankiers streeft ernaar om zich binnen drie jaar te positioneren als een bank die maatschappelijk verantwoord ondernemen volledig geïntegreerd heeft in haar producten en dienstverlening. In het MVO-beleid onderscheidt Van Lanschot drie aandachtsgebieden.⁵⁴

- Essentieel: inbedding van ethische beginselen in de kernactiviteiten en de cultuur van de organisatie.
- Eco: beperking van de impact van de bedrijfsprocessen op het milieu.
- Extra: maatschappelijke positionering via 'De Volgende Generatie' en maatschappelijke verslaggeving volgens internationale normenkaders.

Hoofdstuk 3 Relatie tussen beleid en investeringen

3.1 Introductie

Banken zijn tussenpersonen op de geld- en kapitaalmarkt. Ze krijgen uit verschillende bronnen geld binnen en geven dat weer op verschillende manieren uit. Op de balans van een bank wordt dat netjes naast elkaar gezet: rechts staat hoe de bank geld binnen heeft gekregen (de passiva), links staat waaraan de bank dat geld heeft uitgegeven (de activa).

- **Passiva**

Banken krijgen geld binnen in de vorm van schulden en eigen vermogen. Het eigen vermogen bestaat uit:

- geld dat is binnengekomen door aandelen in de bank te verkopen aan beleggers;
- de netto-winst die de bank in de loop der jaren heeft gemaakt.

Onder de schulden van een bank vallen:

- geld dat particulieren en bedrijven op betaal- en spaarrekeningen hebben gezet;
- leningen van andere banken;
- obligatieleningen van beleggers;
- financiële derivaten: schulden als gevolg van swapsⁱ, futuresⁱⁱ of opties.

- **Activa**

Al het geld dat een bank binnen heeft gekregen is geïnvesteerd in verschillende soorten activa (bezittingen). Daaronder vallen:

- de kantoren plus inboedel waarin de bank zelf werkt;
- ander vastgoed, zoals kantoren, parkeergarages en winkelcentra;
- hypotheekleningen en consumptieve kredieten aan particulieren;
- leningen aan bedrijven (inclusief hedge funds en dergelijke);
- leningen aan andere banken;
- beleggingen in onder meer aandelen en obligaties van bedrijven en in obligaties van overheden, maar ook in private equity etc.;
- financiële derivaten: swaps, futures of opties.

Al het spaargeld dat door particulieren, instellingen en bedrijven op bank- en betaalrekeningen wordt gezet, kan in principe door de bank worden besteed aan alle hierboven genoemde vormen van activa. We vatten al deze vormen van activa samen onder de term “investeringen” van de bank.

ⁱ Een swap is een afgeleid financieel product waarbij twee partijen geldstromen ruilen. Bijvoorbeeld bij een renteswap ruilen twee banken de rentebetalingen van twee leningen met elkaar. Het doel hiervan kan zijn om risico's te beperken van bijvoorbeeld een rentestijging of juist om te speculeren op een rentedaling. Een bank heeft bij een swap dus zowel een schuld als een bezitting.

ⁱⁱ Een future is een financieel contract tussen twee partijen die zich verbinden om op een bepaald tijdstip een bepaalde hoeveelheid van een product of financieel instrument te verhandelen tegen een vooraf bepaalde prijs.

Voor welke investeringen het geld op een betaal- of spaarrekening kan worden aangewend, hangt echter wel af van de bank waarbij de rekening is geopend. Zoals blijkt uit de bankprofielen in Hoofdstuk 2 investeert niet elke bank in al de genoemde vormen van activa. Zeker de kleinere banken beperken zich tot een deel van deze investeringen.

De Eerlijke Bankwijzer beoordeelt het beleid van de bank ten aanzien van verschillende thema's en sectoren, vanuit het uitgangspunt dat moet worden gegarandeerd dat het geld op spaar- en betaalrekeningen op een ethische, verantwoorde en duurzame wijze wordt geïnvesteerd. Niet voor alle activa waarin het geld op spaar- en betaalrekeningen kan worden geïnvesteerd zijn alle vormen van thema- en sectorbeleid, zoals beschreven in Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5, even belangrijk.

Om die reden wordt iedere bank alleen beoordeeld op de kwaliteit van zijn beleid dat relevant is voor de investeringen die de bank met spaargelden van consumenten doet. Op andere beleidsterreinen wordt aan de bank geen score toegekend (in de vorm van een kleurcode), maar een aparte kleurcode die staat voor "niet actief op dit beleidsterrein".

3.2 Beleid per soort investering

Tabel 2 geeft een overzicht van de thema's en sectoren waarop van een bank wordt verwacht dat deze een beleid heeft in relatie tot de investeringen die de bank ontplooit. Iedere "ja" in de tabel geeft aan dat wordt verwacht dat de bank een beleid heeft op het betreffende thema of voor de betreffende sector, als de bank dit soort investeringen doet. Dit beleid zal in de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld. Waar geen "ja" staat in Tabel 2 is beleid niet relevant en zal dit dus niet worden beoordeeld.

Voor leningen aan en beleggingen in bedrijven geldt dat beleid op alle thema's wordt verwacht - en dus wordt beoordeeld - maar dat beleid voor een bepaalde sector *niet* wordt verwacht als de financiële instelling kan aantonen niet betrokken te zijn bij investeringen in de betreffende sector, noch door middel van kredietverstrekking, noch door middel van beleggingen.

Tabel 2 Relatie tussen soort investering en beleid

Soort investering	Leningen aan bedrijven	Beleggingen in bedrijven	Staatsobligaties	Vastgoed	Doorlenen aan banken	Consumptief krediet	Financiële derivaten
Thema's							
Klimaatverandering	ja	ja	ja	ja			
Mensenrechten	ja	ja	ja				
Arbeidsrechten	ja	ja	ja				
Wapens	ja	ja	ja				
Giftige stoffen en gezondheid	ja	ja	ja				
Natuur	ja	ja	ja				
Dierenwelzijn	ja	ja	ja				
Belastingen en corruptie	ja	ja	ja				
Transparantie en verantwoording	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Bonussen	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Sectoren							
Landbouw	ja	ja					
Dammen	ja	ja					
Visserij	ja	ja					
Bosbouw	ja	ja					
Mijnbouw	ja	ja					
Olie en gas	ja	ja					
Maakindustrie	ja	ja					
Banken		ja			ja		

3.3 Verwacht beleid per bank

Tabel 2 vat samen wat de relatie is tussen de investeringen van een bank en het beleid dat door de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer wordt verwacht van een bank. In de bankprofielen in Hoofdstuk 2 is voor elke bank vermeld met welk soort investeringen de opbrengst op spaarrekeningen wordt verdiend. De combinatie van deze gegevens met Tabel 2 levert een overzicht op van het beleid dat van iedere bank wordt verwacht, zoals samengevat in Tabel 3. Daarbij is ook rekening gehouden met het feit dat sommige banken in het geheel niet investeren in sommige sectoren. In dat geval wordt er van de bank ook geen beleid voor deze sector verwacht.

Tabel 3 Verwacht beleid per bank

	ABN AMRO Nederland	Aegon Bank	ASN Bank	Fortis Bank Nederland	Friesland Bank	ING Bank	Rabobank	Robeco Direct	SNS Bank	SNS Regio Bank	Triodos Bank	Van Lanschot Bankiers
Themabeleid												
Klimaatverandering	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Mensenrechten	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Arbeidsrechten	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Wapens	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Giftige stoffen en gezondheid	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Natuur	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Dierenwelzijn	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Belastingen en corruptie	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Transparantie en verantwoording	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Bonussen	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Sectorbeleid												
Landbouw	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Dammen	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	nee	ja
Visserij	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Bosbouw	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Mijnbouw	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	nee	ja
Olie en gas	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	nee	ja
Maakindustrie	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Banken	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja

Van de twaalf banken wordt door de Eerlijke Bankwijzer verwacht dat ze een investeringsbeleid hebben voor alle thema's en sectoren genoemd in Tabel 3. Dit investeringsbeleid moet garanderen dat het geld dat op betaal- en spaarrekeningen wordt gezet op een ethische, verantwoorde en duurzame wijze wordt geïnvesteerd. Dat betekent dat het investeringsbeleid betrekking moet hebben op alle activa waarin het geld dat binnenkomt op betaal- en spaarrekeningen geïnvesteerd kan worden: leningen aan bedrijven, staatsobligaties, beleggingen, etc. (zie Tabel 2).

Of de twaalf banken inderdaad een dergelijk investeringsbeleid hebben, wordt verder besproken in Hoofdstuk 6. Daar worden ook de scores weergegeven die de banken op de verschillende beleidsterreinen zijn toegekend.

Hoofdstuk 4 Themabeleid

4.1 Klimaatverandering

4.1.1 Wat staat er op het spel?

Het klimaat op aarde verandert: wereldwijd loopt de temperatuur op. Hierdoor veranderen ecosystemen en lopen samenlevingen het risico te worden getroffen door overstromingen en cyclonen. Dit proces is een direct resultaat van menselijke activiteiten die de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer doen toenemen.

De toonaangevende autoriteit op dit onderwerp is het [Intergovernmental Panel on Climate Change](#) (IPCC). In februari 2007 bracht het panel zijn vierde [Assessment Report](#) uit. Een half jaar eerder - in oktober 2006 - werd een ander zeer invloedrijk onderzoek naar klimaatverandering uitgebracht, het [Stern Review on the Economics of Climate Change](#). In beide rapporten wordt uitgebreid wetenschappelijk onderzoek gepresenteerd, waaruit wordt geconcludeerd dat de gemiddelde wereldwijde temperatuurstijging sinds het midden van de twintigste eeuw grotendeels veroorzaakt is door de waargenomen stijging van concentraties van broeikasgassen (zoals koolstofdioxide, methaan, stikstofdioxide en enkele andere gassen), die door menselijke activiteit vrijgekomen zijn. Het belangrijkste broeikasgas is koolstofdioxide (CO₂), dat vrijkomt bij de verbranding van fossiele brandstoffen.⁵⁵

Als de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen vanaf nu niet verder zou stijgen dan het huidige niveau zou de concentratie broeikasgassen in de atmosfeer in 2050 toch nog twee keer zo hoog zijn (550 deeltjes CO₂ per miljoen deeltjes) als voor de industriële revolutie. Maar omdat wereldwijd de vraag naar energie en vervoer toeneemt, en snel groeiende economieën investeren in CO₂-intensieve infrastructuur, is het waarschijnlijk dat de verdubbeling al rond 2035 wordt bereikt. Dit zal een gelijktijdige gemiddelde temperatuurstijging van meer dan 2°C veroorzaken. Als wij geen grote veranderingen aanbrengen in onze consumptie- en emissieniveaus loopt de wereld een risico van 50% dat de gemiddelde temperatuur meer dan 5°C hoger zal liggen aan het eind van deze eeuw. Om het effect hiervan te beseffen is het goed om te bedenken dat het vandaag de dag slechts 5°C warmer is dan tijdens de laatste ijstijd, die zo'n 10.000 jaar geleden eindigde.⁵⁶

Afhankelijk van toekomstige ontwikkelingen zal volgens het IPCC de temperatuur in de 21ste eeuw wereldwijd tussen 1,1°C en 6,4°C stijgen. Dat zal waarschijnlijk resulteren in:⁵⁷

- Het stijgen van de zeespiegel met 18 tot 59 cm (zonder rekening te houden met het versneld smelten van de ijskap op Groenland);
- Vaker voorkomende warme periodes, hittegolven en zware regenval;
- Een toename in droogtes, tropische cyclonen en extreem hoge getijden.

Deze ontwikkelingen creëren niet alleen buitengewone en ongekende risico's voor het mondiale milieu, maar kunnen ook diepgaande en desastreuze gevolgen hebben voor de mensheid, zowel economisch, als sociaal en op het gebied van de volksgezondheid. Zowel het *Stern Review* als een ander recent IPCC rapport voorspellen onder andere de volgende gevolgen van klimaatverandering:⁵⁸

- Smeltende gletsjers zullen een sterke stijging veroorzaken van het gemiddelde waterpeil van sommige rivieren. De beschikbaarheid van water zal in sommige gebieden stijgen, terwijl zich elders droogte en gebrek aan drinkwater zullen voordoen.

- Van alle plant- en diersoorten ter wereld loopt 15 tot 40% het risico uit te sterven als de gemiddelde temperatuur meer dan 2°C stijgt. Dit zal leiden tot een snelle achteruitgang van ecosystemen en verzuring van oceanen, wat op zijn beurt grote gevolgen zal hebben voor marine ecosystemen. Mondiale klimaatgordels zullen verschuiven, met ingrijpende gevolgen voor flora en fauna.
- De mondiale voedselproductie zal toenemen met lokale temperaturen die tussen 1-2°C stijgen, maar afnemen zodra de temperatuur verder stijgt. Hogere frequenties van droogtes, overstromingen, orkanen en hittegolven zullen de productie van lokale gewassen verminderen, vooral in gebieden vlakbij de evenaar die nu al weinig voedsel produceren.
- Kustgebieden zullen blootstaan aan toenemende risico's door de stijgende zeespiegel en kusterosie. Niet alleen koraalriffen en *wetlands* lopen risico, maar ook miljoenen steden in ontwikkelde en ontwikkelingslanden. Het smelten of afbreken van ijschotsen zal uiteindelijk de woongebieden van 1 op de 20 mensen bedreigen.
- Arme gemeenschappen zijn nog kwetsbaarder omdat hun aanpassingsvermogen beperkt is, en omdat ze voor hun levensonderhoud meer afhankelijk zijn van klimaatgevoelige voorzieningen zoals lokale water- en voedselvoorraden. Vanwege klimaatverandering zullen vòòr 2015 naar verwachting zo'n 375 miljoen mensen het slachtoffer worden van klimaatgerelateerde rampen als droogte, cyclonen en overstromingen.⁵⁹
- De klimaatveranderingen zullen de gezondheid van miljoenen mensen beïnvloeden, vooral van hen die zich moeilijk kunnen aanpassen. De groepen die al lichamelijk verzwakt zijn door onder meer ondervoeding, zijn het meest kwetsbaar voor de verwachte toename in hittegolven, overstromingen, stormen, branden en droogtes, stofwisselingsziektes en parasitaire ziektes zoals malaria of knokkelkoorts.⁶⁰

Voor aanpassing aan de gevolgen van klimaatverandering zijn grootschalige investeringen benodigd, met name in ontwikkelingslanden.⁶¹ Om de strijd tegen klimaatverandering te winnen, moeten de meest CO₂-intensieve sectoren - energie, bouw, industrie en vervoer - structureel veranderen. Dat is noodzakelijk voor het milieu, maar ook voor de bestrijding van armoede. Niet voor niets zien de Verenigde Naties het ontwikkelen van hernieuwbare energie en efficiënter energiegebruik als een belangrijk onderdeel van de [Millennium Development Goals](#).

Bedrijven in uiteenlopende sectoren zullen met deze gevolgen en risico's op economisch, sociaal en gezondheidsgebied worden geconfronteerd. Klimaatverandering brengt nieuwe regelgeving met zich mee, maar tegelijkertijd nieuwe kansen en innovaties. Bedrijven die fossiele brandstoffen produceren, verwerken, vervoeren of in grote volumes gebruiken zullen zich als eerste genoodzaakt zien hun *business model* te veranderen.

Voor banken is het de uitdaging om met deze enorme opgave op een proactieve manier om te gaan, door de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te stimuleren om klimaatrisico's te verminderen en nieuwe kansen te grijpen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

4.1.2 Internationale standaarden

- **Het stellen van meetbare reductiedoelen**

Het klimaatprobleem is mondiaal van aard en vraagt dus om een internationaal gecoördineerde set antwoorden. De wereldgemeenschap werkt daaraan: het [UN Framework Convention on Climate Change](#) (UNFCCC) uit 1992, en het bijbehorende [Kyoto Protocol](#) van 1997, zijn de twee belangrijkste internationale verdragen met

betrekking tot klimaatverandering. Het *UNFCCC* formuleert mondiale doelstellingen en principes, en vraagt alle lidstaten om jaarlijks verslag te doen van hun uitstoot van broeikasgassen. Vrijwel alle landen ter wereld nemen deel aan het UNFCCC, ook de Verenigde Staten.

Het *Kyoto Protocol* is gebaseerd op de principes en doelstellingen van het UNFCCC en stelt doelen en tijdslijnen voor geïndustrialiseerde landen voor de beperking van hun uitstoot. Gemiddeld eist het Kyoto Protocol een uitstootreductie (in de periode 2008-2012) van 5.2% van de broeikasgassen ten opzichte van het niveau van 1990. Het Kyoto Protocol werd van kracht in 2005 en is inmiddels onderschreven door alle industriële landen behalve de Verenigde Staten en Australië. Ontwikkelingslanden - die vrijwel allemaal deelnemers zijn aan het UNFCCC en het Kyoto Protocol - hebben zich niet vastgelegd om hun broeikasgasemissies te verminderen, maar zullen zich wellicht in de tweede periode - die in 2012 begint - concrete doelen stellen.

Hoewel het Kyoto Protocol een eerste stap is in het reduceren van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen, zijn de vastgestelde reductiedoelstellingen volgens de wetenschap veel te laag om klimaatverandering tegen te houden, laat staan ongedaan te maken. Om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2 tot 2,4°C - wat al tot ingrijpende sociale-, economische- en milieuproblemen zal leiden - zal volgens het IPCC in 2050 de jaarlijkse mondiale uitstoot van broeikasgassen 50 tot 85% lager moeten liggen dan in het jaar 1990.⁶² In juli 2008 liet een grote groep internationale bedrijven - waaronder banken als Citibank, Crédit Suisse, Deutsche Bank, HSBC en Standard Chartered - in een [advies](#) aan de regeringsleiders van de G8 weten een dergelijke reductiedoelstelling te ondersteunen. Dit voorbeeld werd gevolgd door de [Corporate Leaders Group on Climate Change](#), een initiatief van de Prince of Wales ondersteund door de bestuurders van bijna 1.000 multinationals. Deze groep bracht in 2009 een [Copenhagen Communiqué](#) naar buiten waarin de reductiedoelstelling wordt onderschreven en adviezen worden gegeven om deze te kunnen bereiken.

Ook in Nederland verklaarden tien grote Nederlandse banken in november 2009 in een gezamenlijk [statement](#) het klimaatprobleem te onderkennen en de reductiedoelstelling te ondersteunen. Daarnaast hebben de banken de Nederlandse overheid opgeroepen om duurzame energie krachtig te stimuleren. Zelf zeggen ze in hun financiering en investeringen meer aandacht te zullen geven aan projecten rond duurzame energie.

In december 2009 heeft in Kopenhagen de [15e Verenigde Naties Klimaatconferentie](#) plaatsgevonden. Het doel van deze conferentie was het bereiken van een nieuw akkoord ter vervanging van het Kyoto Protocol, maar dit is niet behaald. Het [Copenhagen Accord](#) bevat geen bindende afspraken om de uitstoot van CO₂ te reduceren en wordt meer gezien als een tussenstap naar wel een volwaardig akkoord. Nieuwe doelstelling is nu om eind 2010 een juridische overeenkomst te bereiken, waarin het Copenhagen Accord wordt bekrachtigd. Hiermee zullen de ondertekenende landen zich committeren aan een wereldwijde CO₂-reductie van minimaal 80% in 2050.

Als uitvloeisel van (toekomstige) internationale klimaatafspraken wordt op nationaal niveau reeds beleid ontwikkeld om de uitstoot van broeikasgassen te beperken. In de Europese Unie, Australië, Canada, Japan, Rusland en sommige staten in de Verenigde Staten moeten bedrijven in CO₂-intensieve sectoren aan steeds strengere regels en standaarden voldoen.⁶³ Deze landen zullen, net als ontwikkelingslanden als China, nieuwe regels invoeren voor het besparen van brandstof en CO₂-emissies in de vervoersector.

Ook zijn er initiatieven gebaseerd op marktwerking. Emissierechten voor broeikasgassen worden onder meer verhandeld op de [Asia Carbon Global](#) en de [Chicago Climate Exchange](#) (CCX) en de Certified Emission Reductions (CERs) van het [European Union Greenhouse Gas Emissions Allowance Trading Scheme](#) (EU ETS) worden verhandeld door [Climex](#). In haar [draft paper](#) over emissierechtenhandel en private financiering heeft de G20 Experts Group on Climate Change Financing haar sterke voorkeur voor een mondiale CO₂-markt uitgesproken. Een recent [rapport](#) van Friends of the Earth US waarschuwt echter dat de huidige voorstellen ter regulering van emissierechtenhandel noodzakelijk zijn, maar verre van voldoende om de milieutechnische en financiële integriteit van deze nieuwe markten veilig te stellen. Beleidsmakers zouden CO₂-markten zo eenvoudig mogelijk moeten ontwerpen.⁶⁴

- **Metten en rapporteren van broeikasgasemissies**

De standaarden van het [Greenhouse Gas Protocol](#) (GHG Protocol) zijn wereldwijd de meest gebruikte standaarden voor het meten en beheren van broeikasgasemissies. Naast de algemene meetinstrumenten voor eigen activiteiten, zijn er ook [sectorspecifieke richtlijnen](#), en ontwikkelt het GHG Protocol momenteel ook een standaard voor de emissies van [producten en de toeleveringsketen](#). Het GHG Protocol is consistent met de richtlijnen van de IPCC voor het rapporteren van CO₂-uitstoot.

Het [Carbon Disclosure Project](#) (CDP) is een coalitie van institutionele investeerders die de grootste bedrijven ter wereld vraagt om hun jaarlijkse uitstoot en andere informatie met betrekking tot klimaatverandering vrij te geven. Sinds kort fungeert het CDP als het secretariaat voor de [Climate Disclosure Standards Board](#) (CDSB), gevormd op de jaarlijkse vergadering van het Wereld Economisch Forum in 2007, als reactie op de toenemende vraag naar gestandaardiseerde rapportagerichtlijnen voor informatie gerelateerd aan klimaatverandering. Dit [Reporting Framework](#) is officieel gepubliceerd voor commentaar op 25 mei 2009 op de World Business Summit on Climate Change in Kopenhagen.

- **Verschuivingen richting klimaatvriendelijke technologie**

De WWF studie [Climate Solution](#) laat zien dat het zeer waarschijnlijk is dat bekende alternatieve energiebronnen en -technologieën tussen nu en 2050 gebruiksklaar kunnen worden gemaakt om aan de voorspelde verdubbeling van de mondiale energievraag te voldoen, mits in de komende 5 jaar beslissingen worden genomen die dit mogelijk maken. Deze ontwikkeling zorgt voor een vermindering van 60 tot 80% van de huidige CO₂-uitstoot, die noodzakelijk is voor het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Deze reductie kan worden bereikt zonder het gebruik van kernenergie, niet-duurzame biomassa en niet-duurzame vormen van waterkracht.⁶⁵

Een sector die een grote bijdrage kan leveren aan een CO₂-arme economie is de bouw- en vastgoedsector. De gebouwde omgeving is verantwoordelijk voor een groot deel van de mondiale broeikasgasemissies. Isolatie en aanpassing van bestaande woningen, kantoren en andere gebouwen kan een enorme bijdrage leveren aan het terugdringen van broeikasgasemissies. Het ontwerpen en bouwen van duurzame, klimaatvriendelijke gebouwen is van groot belang om broeikasgasemissies in de komende decennia te kunnen beïnvloeden. Overheden en bedrijven ontwikkelen daarom overal ter wereld instrumenten om de broeikasgasemissies van gebouwen al in de ontwerpfase te meten en terug te dringen. Een goed overzicht biedt een [rapport](#) uit september 2007 van het [UNEP Sustainable Buildings and Construction Initiative](#), waarin het Milieuprogramma van de Verenigde Naties en een aantal internationale bouwbedrijven samenwerken.⁶⁶ Een [vergelijking](#) van de activiteiten op het gebied van duurzaam bouwen van de grootste

Britse bouwbedrijven werd in september 2005 gepubliceerd door WWF UK en Insight Investment.⁶⁷

Ook op het gebied van transport zijn steeds meer nieuwe technologieën beschikbaar om reductie van CO₂-uitstoot te halen of duurzame vormen van vervoer te bewerkstelligen. De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) heeft in 2000 [richtlijnen voor duurzaam transport](#) (EST) opgesteld. In het EST project werd ook een nieuwe visie op transport gepresenteerd.

4.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Investerings die vandaag plaatsvinden, bepalen de CO₂-intensiteit van alle toekomstige activiteiten. Daarom is het cruciaal dat nu strikte reductiedoelen worden gesteld. Als belangrijke financiers van energieprojecten kunnen banken een leidende rol spelen bij het verschuiven van investeringen naar een minder CO₂-intensieve economie. Hierbij zouden banken strengere CO₂-mijdende standaarden moeten stellen dan op nationaal niveau wordt gedaan, om zo de opwarming van de aarde te vertragen of tot stilstand te brengen. Om deze rol te kunnen spelen, moeten banken de volgende elementen opnemen in hun investeringsbeleid:

- **Analyse en rapportage van de bijdrage van de bank aan klimaatverandering**

Banken moeten de bijdrage die zij leveren aan klimaatverandering meten en rapporteren. Hun bijdrage bestaat enerzijds uit de uitstoot van broeikasgassen veroorzaakt door hun eigen energieverbruik (*operationele uitstoot*) en anderzijds uit hun aandeel in de uitstoot van broeikasgassen door hun de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd (*gefinancierde uitstoot*). Banken dienen hiervoor van de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te eisen dat zij een rapportagesysteem invoeren dat gelijkwaardig is aan het *GHG Protocol*. De emissies van elk bedrijf waarin (mogelijk) wordt geïnvesteerd in CO₂-intensieve sectoren dienen dan door de bank te worden geëvalueerd en meegewogen in investeringsbeslissingen.

Banken verbreden hiermee de werking van het CDP. Het CDP is een belangrijk initiatief om transparantie over klimaatverandering te verbeteren, maar de rapportages zijn vrijwillig en de kwaliteit ervan varieert sterk. Het is daarom noodzakelijk meer betrouwbare en allesomvattende inventarisaties te maken van emissies van grote bedrijven.

Banken (maar ook aandeelhouders, obligatiehouders en andere investeerders) zouden moeten samenwerken met maatschappelijke organisaties om tot een methode te komen om te kwantificeren hoe groot hun verantwoordelijkheid is voor de uitstoot van broeikasgassen van de bedrijven waarin ze investeren. Verschillende maatschappelijke organisaties zoals [Platform](#), [Amis de la Terre](#) en [Milieudefensie](#) hebben al eerste analyses gemaakt van de door banken gefinancierde uitstoot van broeikasgassen.

- **Het stellen van meetbare reductiedoelen**

Toezeggingen van banken om hun aandeel in broeikasgasemissies te verminderen moeten nader worden gespecificeerd in concrete reductiedoelstellingen binnen hun leningenportefeuille. Om de gevaarlijke gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan is wereldwijd in 2050 een reductie van broeikasgasemissies van tenminste 50 tot 85% nodig. Rekening houdend met de economische groei in ontwikkelingslanden is in geïndustrialiseerde landen een nog grotere reductie noodzakelijk. Het investeringsbeleid van banken zal zichzelf vergelijkbare doelen moeten stellen, en dus veel strikter moeten zijn dan het Kyoto Protocol.

- **Investerings verschuiven van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare energie**

Om reductiedoelen te realiseren, moeten banken allereerst hun investeringen in de energiesector scherp onder de loep nemen. De vermindering van of terugtrekking uit investeringen in winning en transport van fossiele brandstoffen en niet-duurzame elektriciteitscentrales is hiervoor noodzakelijk. Nieuwe investeringen in fossiele brandstoffen dienen te worden vermeden, en er moet actief naar alternatieven worden gezocht. Energietechnologieën met een relatief hoge hoeveelheid CO₂ per geproduceerde energie-eenheid, zoals traditionele kolencentrales, dienen helemaal te worden uitgesloten van investering.

Bovendien zouden banken een proactieve strategie moeten ontwikkelen om te investeren in groene en efficiënte energieprogramma's en in technologieën als zonne-energie, windenergie, kleinschalige waterkracht en duurzame biomassa. In juni 2004 riepen de 154 regeringen die deelnamen aan de [International Conference for Renewable Energies](#) de banksector op om meer te investeren in groene energie, en meer 'risk-hedging' financiële instrumenten te bieden om investeringsrisico's in deze sector te verminderen.⁶⁸ Zo kunnen de innovatieve structuren die momenteel worden gebruikt om bij bijvoorbeeld de financiering van oliepijpleidingen en steenkoolcentrales politieke of landenrisico's te ondervangen, vanaf nu worden ingezet om de financiering van duurzame energieproductie mogelijk te maken.

- **Investeren in de overgang naar een CO₂-arme economie**

Het klimaatbeleid van een bank moet zich niet alleen richten op bedrijven in de energiesector, maar ook op energie-intensieve bedrijven, om hen te stimuleren om bij te dragen aan de transitie naar een CO₂-arme economie. Broeikasgasemissies moeten een onderdeel worden van het reguliere risicomanagement-proces in CO₂-intensieve industrieën, zoals de cement-, aluminium en staalindustrie, en de mogelijkheden tot reductie moeten goed worden onderzocht.

De transportsector behoeft specifieke aandacht: producenten van transportmiddelen moeten worden gestimuleerd om nieuwe producten en methodes te ontwikkelen die de CO₂-uitstoot van de sector drastisch kunnen terugdringen. Het maken van zuinige auto's is belangrijk, maar niet genoeg. Nieuwe types motoren (bijvoorbeeld elektrisch), nieuwe vervoersmiddelen en nieuwe vervoersconcepten zijn noodzakelijk om de transportsector CO₂-zuiniger te maken.

Banken die rechtstreeks actief zijn in vastgoedfinanciering, of indirect in deze sector een rol spelen door het verstrekken van hypotheekleningen, moeten op dit gebied een beleid ontwikkelen en daar hun investeringen aan toetsen. Ook bij particuliere klanten moet energiebesparing door banken worden beloofd. Dit kan bijvoorbeeld door het aanbieden van goedkopere hypotheekleningen voor energie-efficiënte huizen en kantoorpanden.

Voor zowel zakelijke als particuliere klanten dient goed te worden onderzocht of energie-intensieve producten kunnen worden vervangen door alternatieven, of energiegebruik in productieprocessen efficiënter kan, en of hernieuwbare energiebronnen kunnen worden toegepast. Wanneer opties te duur blijken, kan de bank innovatieve financieringsvormen zoeken om deze doelstellingen toch haalbaar te maken.

Daarnaast kunnen banken actief deelnemen aan bijvoorbeeld de volgende internationale initiatieven met betrekking tot klimaatverandering: [UNEP FI's Climate Change Working Group](#) (CCWG), het [Investor Network on Climate Risk](#) (INCR), de [Institutional Investors Group on Climate Change](#) (IIGCC), het [Global Business Leadership Platform on Climate Change](#) of de [Global Roundtable on Climate Change](#). Binnen dit soort platformen worden door bedrijven lessen uitgewisseld en nieuwe afspraken gemaakt om klimaatverandering tegen te gaan.

Tenslotte zouden banken actief moeten zoeken naar investeringen die bijdragen aan de emissiereductie van de economie als geheel. Hieronder vallen bijvoorbeeld investeringen in openbaar vervoer, duurzaam vastgoed, duurzame landbouw, bosbouw en visserij, en andere producten en diensten die gepaard gaan met een lage uitstoot van broeikasgassen. Het vaststellen van deze initiatieven en eisen moet consistent zijn met andere beleidskeuzes die beschreven zijn in dit rapport.

- **Investeren in aanpassing aan klimaatverandering in arme landen**

De gevolgen van klimaatverandering zijn onrechtvaardig over de wereldbevolking verdeeld. Terwijl de rijke landen het probleem grotendeels hebben veroorzaakt door hun decennialange uitstoot van broeikasgassen, krijgen de arme landen die heel weinig aan het probleem hebben bijgedragen, met de ernstigste gevolgen te maken, zoals grotere droogtes, overstromingen, hongersnoden en epidemieën. Deze ontwikkeling treft nu al vele kwetsbare gemeenschappen, die zich zo goed als mogelijk proberen aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering. In Zuid-Afrika worden boeren door de verminderde en minder betrouwbare neerslag gedwongen om hun koeien te verkopen en snelgroeiende gewassen te planten. In Bangladesh ontwikkelen dorpsbewoners drijvende groentetuinen, om hun bron van levensonderhoud tegen overstromingen te beschermen. In Vietnam planten lokale gemeenschappen mangrovebossen langs de kust om tropische stormgolven te breken.

Voor deze en andere aanpassingen, zijn grote investeringen nodig. In een in juli 2009 gepubliceerd [rapport](#) schat ontwikkelingsorganisatie Oxfam International dat zeker zo'n US\$ 150 miljard per jaar nodig is. De overheden van rijke landen zouden ervoor moeten zorgen dat dit geld ter beschikking komt, maar bedrijven en financiële instellingen zouden ook een grote rol moeten spelen: door te investeren in de ontwikkeling en overdracht van producten, technologieën en diensten die de bevolking in arme landen in staat stellen om zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.⁶⁹

- **Het uitsluiten van onacceptabele alternatieve energiebronnen**

Het verminderen van CO₂-emissies heeft een zeer hoge prioriteit, maar mag er niet toe leiden dat banken gaan investeren in controversiële alternatieve energiebronnen. Kernenergie is vanwege de grote gezondheid- en milieurisico's zeer controversieel. Op basis van het voorzorgsprincipe is financiering van kernenergie daarom ongewenst. Daarnaast zijn grootschalige waterkrachtdammen, die vaak hele ecosystemen beschadigen en de rechten van de lokale bevolking schenden, alleen acceptabel onder strenge voorwaarden (zie paragraaf 5.2 over dammen). De productie van biomassa voor biobrandstoffen of elektriciteit, die vaak hand in hand gaat met ernstige sociale- en milieuproblemen, moet ook voldoen aan strenge voorwaarden. Banken dienen te beseffen dat productie van biomassa nooit een groot deel van het verbruik van fossiele brandstoffen kan vervangen zonder de mondiale biodiversiteit, de landrechten van inheemse volken en de mondiale voedselproductie te bedreigen (zie hiervoor paragraaf 5.1 over landbouw).

Het afkopen of compenseren van CO₂-uitstoot dient alleen als laatste redmiddel te worden overwogen. Er bestaan projecten voor CO₂-opslag en CO₂-verwijdering uit de atmosfeer, maar onderzoeken door [SinksWatch](#) en andere organisaties laten zien dat veel van dit soort projecten niet leiden tot concrete broeikasgasreducties en bovendien negatieve consequenties kunnen hebben voor andere duurzaamheidsaspecten. De [Gold Standard](#) voor CO₂-compenserende investeringen - ontwikkeld door het WWF - identificeert investeringen die wel bijdragen aan duurzame ontwikkeling.

4.1.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van klimaatverandering opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid opgesteld ten aanzien van klimaatverandering;
2. Het bankbeleid ten aanzien van klimaatverandering heeft geen duidelijke doelstellingen met betrekking tot de investeringen van de bank, maar eventueel wel met betrekking tot de operationele uitstoot (kantoren, reizen, etc.) van de bank;
3. Het bankbeleid ten aanzien van klimaatverandering is gericht op kwantificering en reductie van de door de bank gefinancierde broeikasgasemissies OF onderneemt concrete stappen om investeringen te verschuiven naar hernieuwbare energiebronnen, aanpassing van arme landen en een broeikasgas-arme economie;
4. Het bankbeleid ten aanzien van klimaatverandering is gericht op de kwantificering en reductie van de door de bank gefinancierde broeikasgasemissies EN onderneemt concrete stappen om investeringen te verschuiven naar hernieuwbare energiebronnen, aanpassing van arme landen en een broeikasgas-arme economie;
5. Het bankbeleid ten aanzien van klimaatverandering stelt ambitieuze reductiedoelen (minimaal 50 tot 85%) voor de broeikasgasemissies veroorzaakt door alle bankinvesteringen (ten opzichte van de huidige emissies van de bank zelf of van de gemiddelde emissies van andere banken) en kiest daarbij doelbewust voor investering in hernieuwbare energiebronnen, aanpassing van arme landen en een broeikasgas-arme economie (waarbij controversiële alternatieve energiebronnen worden uitgesloten).

4.2 Mensenrechten

4.2.1 Wat staat er op het spel?

Mensenrechten zijn “rechten en vrijheden waarop een ieder aanspraak heeft”.⁷⁰ De rechten en vrijheden die algemeen worden beschouwd als mensenrechten omvatten de burgerrechten en politieke rechten - zoals het recht op leven en vrijheid, vrijheid van meningsuiting en gelijkheid voor de wet - en economische, sociale en culturele rechten - zoals het recht te kunnen leven in waardigheid en het recht op voedsel, werk en onderwijs. Deze rechten zijn door de jaren heen besproken en vastgelegd in verdragen en verklaringen van de [Verenigde Naties](#) (VN). De VN worden gezien als het belangrijkste multilaterale bestuurlijke orgaan voor wereldwijde normstellingen op het gebied van mensenrechten. De [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) staat daarin centraal. Deze is niet bindend, maar zij vormt wel de grondslag voor een breed scala van bindende internationale verdragen en nationale wetgeving.

Binnen het bredere gebied van de mensenrechten nemen de rechten van inheemse volken een specifieke plaats in. Lange tijd zijn inheemse volken op vele plaatsen ter wereld onderworpen en monddood gemaakt. Zelfs vandaag de dag nog worden zij op onevenredige wijze blootgesteld aan schendingen van hun burgerrechten en politieke rechten en van hun economische, sociale en culturele rechten, onder meer door verlies van grondeigendom en ontzegging van toegang tot bepaalde gebieden, verlies van cultuur en de dreiging dat ze niet langer in hun levensonderhoud kunnen voorzien.⁷¹ Internationale verdragen en verklaringen erkennen inmiddels dat inheemse volken speciale rechten hebben op basis van aparte identiteit en hun speciale band met het land van hun voorouders. De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) erkent het recht van inheemse volken op zelfbeschikking en op bescherming van hun land en leefgebied.

In principe dragen staten de primaire verantwoordelijkheid om de mensenrechten genoemd in de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) te respecteren en uit te dragen, maar daarnaast heeft - zoals in de preambule van de Verklaring wordt gesteld - “elk maatschappelijk orgaan” haar eigen verplichtingen jegens de mensenrechten. Dit geldt dus ook voor bedrijven. Omdat de reikwijdte en invloed van (grote) bedrijven in de afgelopen decennia sterk is gegroeid, zijn ook hun verantwoordelijkheden voor de bescherming van mensenrechten toegenomen. Ondernemingen kunnen zowel in positieve als negatieve zin de naleving van mensenrechten beïnvloeden. De manieren waarop een bedrijf bijvoorbeeld met zijn personeel omgaat, productieprocessen structureert en beheert, goederen en diensten koopt, omgaat met de rechten van inheemse volken, zich profileert in de gemeenschap, beveiligingsdiensten inzet, essentiële publieke diensten verleent en/of samenwerkt met regeringen en controlerende autoriteiten, kunnen allemaal de naleving van mensenrechten beïnvloeden.⁷²

Als deelnemers aan de samenleving hebben ondernemingen de verantwoordelijkheid om in alle activiteiten die zij ontplooiën de rechten van de mens te respecteren, te bevorderen en te beschermen. Dat geldt niet alleen voor de eigen activiteiten van ondernemingen, maar ook voor de activiteiten van de ondernemingen waarmee zij samenwerken. Dit betekent dat ook financiële instellingen verantwoordelijkheid dragen voor de naleving van mensenrechten.⁷³ Het investeringsbeleid van banken moet ervoor zorg dragen dat alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven en overheden die aan dit criterium voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

4.2.2 Internationale standaarden

Op het gebied van mensenrechten, en meer in het bijzonder op het gebied van de rechten van inheemse volken, zijn de volgende internationale standaarden en normen relevant:

- **Internationale verdragen voor mensenrechten**

De [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#), die in 1948 werd aangenomen door de Verenigde Naties, beschrijft de rechten en vrijheden van ieder mens “zonder enig onderscheid van welke aard ook, zoals ras, kleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.”

In 1966 werden bepalingen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens bindend gemaakt in het [Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten \(UNCCPR\)](#) en het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten \(UNCESCR\)](#). Deze verdragen stellen dat zowel burgerrechten en politieke rechten als het recht op economische, sociale en culturele ontwikkeling, tot de rechten van de mens behoren.

- **Mensenrechtencodes voor bedrijven**

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) zijn aanbevelingen door overheden aan multinationale ondernemingen. Zij bevatten vrijwillige richtlijnen en standaarden voor verantwoordelijk ondernemingsgedrag in overeenstemming met relevante wetgeving. Volgens de richtlijnen moeten ondernemingen de mensenrechten respecteren van diegenen die door hun activiteiten worden beïnvloed.

De bedrijven die deelnemen aan het [UN Global Compact](#) programma onderschrijven twee principes op het gebied van mensenrechten:

- Bedrijven moeten de bescherming van internationaal vastgestelde mensenrechten steunen en respecteren.
- Bedrijven moeten kunnen aantonen dat ze geen aandeel hebben in schendingen van mensenrechten.

Binnen de Verenigde Naties is jarenlang geprobeerd om de verplichtingen van bedrijven met betrekking tot mensenrechten duidelijker te omschrijven, wat in augustus 2003 resulteerde in de [United Nations Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights](#) (kortweg: UN Human Rights Norms for Business). Volgens dit document dragen bedrijven “de verantwoordelijkheid hun uiterste best te doen om te verzekeren dat hun activiteiten in geen geval direct of indirect bijdragen aan schendingen van de rechten van de mens, en dat zij geen direct of indirect voordeel behalen aan schendingen waarvan zij op de hoogte zijn, of zouden kunnen zijn.”

In augustus 2003 werden de UN Human Rights Norms for Business unaniem aangenomen door de Sub-commission on the Promotion and Protection of Human Rights van de VN. De volledige Human Rights Commission had echter nog geen beslissing genomen over de normen. Om een bredere discussie te bewerkstelligen, werd in juli 2005 John Ruggie benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*. Ruggie kreeg de opdracht om te komen tot aanbevelingen die ook op steun van het bedrijfsleven zouden kunnen rekenen.⁷⁴

In april 2008 presenteerde Ruggie zijn eerste [rapport](#) aan de Human Rights Council. Dit rapport stelt geen nieuwe criteria, maar vat alle mensenrechtenrichtlijnen die relevant zijn voor bedrijven - zoals de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#), de [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#), de [ILO Tripartiete Verklaring](#), de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) en het [Extractive Industry Transparency Initiative](#) - samen. Ruggie roept bedrijven op om verantwoordelijkheid te nemen voor de naleving van deze richtlijnen, in plaats van deze verantwoordelijkheid af te schuiven naar nationale en internationale overheden. Hij stelt een beleidsraamwerk voor om de relatie tussen bedrijven en mensenrechten te verbeteren: *Protect, Respect and Remedy*. Het raamwerk bestaat uit drie pijlers, die elkaar wederzijds versterken:⁷⁵

- *Beschermen*: de plicht van de overheid om mensenrechten te beschermen in situaties waarin bedrijven mogelijk bijdragen aan schendingen door middel van passend beleid, effectieve regelgeving en toegang tot de rechtspraak;
- *Naleven*: de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren;
- *Rechtmiddelen*: de verbetering van de mogelijkheden voor slachtoffers om genoegdoening te krijgen en op andere manieren herhaling van schendingen te voorkomen.

In april 2009 publiceerde Ruggie een [vervolgrapport](#) waarin wordt ingegaan op de vraag hoe dit raamwerk kan worden geïmplementeerd en versterkt. In dit rapport komen verschillende hindernissen aan de orde die moeten worden genomen om het raamwerk goed te laten werken. In een [voordracht](#) begin oktober 2009 in Genève noemde Ruggie vijf *cruciale uitdagingen* waarop een antwoord moet komen:

- Bedrijven kunnen, afhankelijk van de omstandigheden, met vrijwel alle mensenrechten te maken krijgen, waardoor alle mensenrechten relevant zijn en derhalve geen limitatieve opsomming mogelijk is. Op die vaststelling moet het beleid van overheden en bedrijven gebaseerd zijn.
- Het ontbreekt overheden aan een coherent instrumentarium om de ingewikkelde relaties tussen bedrijven en mensenrechten goed te beheren. Gebrek aan coherentie vind je vooral bij overheidsafdelingen gericht op economische zaken of het bedrijfsleven, en die gericht op mensenrechten.
- Het merendeel van grote multinationals heeft geen managementsysteem dat hun impact op mensenrechten onderzoekt (de zogenaamde *due diligence* van de mensenrechten). Ze richten zich te sterk op de wettelijke eisen die aan hun handelen worden gesteld met te weinig aandacht voor de breed gedragen verwachting dat zij in hun handelen ook alle mensenrechten naleven - de basis van hun sociale "license to operate".
- De meeste bedrijven beschikken niet over klachtenmechanismen waar individuen en gemeenschappen terecht kunnen als ze te maken krijgen met de activiteiten van bedrijven. Daarmee ontnemen ze de betreffende individuen en gemeenschappen een kans om oplosbare conflicten op te lossen voordat deze (wellicht onnodig) ontaarden in campagnes of rechtszaken.
- De meeste mensenrechtenschendingen door bedrijven vinden plaats in landen in conflictsituaties of met een zwak bestuur, waar wetten ontbreken of niet worden gehandhaafd. Een systematische oplossing vraagt om betere handhaving van bestaande wetten, duidelijkere standaarden en meer innovatief beleid van zowel de staten waarin bedrijven opereren als de staten waarin hun hoofdkantoor gevestigd is.

Door middel van onderzoek en multi-stakeholderoverleg probeert Ruggie antwoorden te vinden op deze kwesties en zodoende zijn drie pijlers te implementeren. In april 2010 publiceerde Ruggie een [vervolgrapport](#) waarin verdere stappen werden gezet op weg naar de operationalisering van de drie pijlers van zijn raamwerk. Dit proces duurt nog voort, het eindrapport van Ruggie wordt in april 2011 verwacht.

- **Burgerrechten en politieke rechten**

Politieke rechten behoren samen met de burgerrechten tot de fundamentele rechten; ze worden behandeld in het [Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten \(UNCCPR\)](#). Tot de politieke rechten worden onder meer het kiesrecht, het recht op deelname aan bestuur en het recht op het vormen van politieke partijen gerekend. Het verdrag noemt als burgerrechten deelname in maatschappelijke aangelegenheden, in verkiezingen en in openbare diensten.

Een ander belangrijk politiek recht betreft de persvrijheid. [Artikel 19](#) van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens geeft grote vrijheid in het vergaren en doorgeven van informatie, en legt daarmee de grondslag voor bijvoorbeeld de persvrijheid. Hoewel latere verdragen het recht op vrije informatie hebben ingeperkt (voor informatie van persoonlijke aard, vertrouwelijke overheidsinformatie, bedrijfsgeheimen enz.) is vrijheid van informatie ook internationaal vastgelegd in het UNCCPR.

- **Doodstraf**

Van de doodstraf is sprake wanneer iemand van het leven wordt beroofd op grond van een vonnis dat is uitgesproken door een bevoegde rechter na een strafrechtelijk proces (een gerechtelijke executie). Dat onderscheidt de doodstraf van 'buitengerechtelijke' executies, aanslagen en massamoorden. Enkele internationale verdragen kennen facultatieve protocollen waarin wordt opgeroepen tot afschaffing van de doodstraf: het Zesde protocol bij het [Europees Verdrag voor de Mensenrechten](#), het protocol bij het [Amerikaanse Verdrag voor de Mensenrechten](#) en het Tweede protocol bij het UNCCPR. Deze schrijven afschaffing van de doodstraf voor in vredetijd, het Europese verdrag ook in oorlogstijd. Het gebruik van de doodstraf gaat in tegen twee artikelen in de Universele Verklaring: 'Een ieder heeft recht op leven, vrijheid en onschendbaarheid van zijn persoon' (Artikel 3), en: 'Niemand mag worden onderworpen aan enige wrede, onmenselijke of ontterende behandeling of bestraffing' (Artikel 5).

- **Zelfbeschikking en identiteit van inheemse volken**

Het [Internationale Verdrag over Economische, Sociale en Culturele Rechten](#) (ESC Verdrag) uit 1966 erkent de rechten van alle volken om in vrijheid hun politieke status te kiezen, hun economische, sociale en culturele ontwikkeling na te streven, en over hun natuurlijke hulpbronnen en voorzieningen te beschikken.

De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#), die in september 2007 werd aangenomen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties erkent dat "inheemse volken en individuen het recht hebben om niet te worden gedwongen tot aanpassing van hun cultuur of vernietiging daarvan." De verklaring erkent daarnaast het recht om het intellectueel bezit van hun culturele erfenis, traditionele kennis en traditionele culturele gewoontes te behouden, te beschermen en te ontwikkelen. Staten dienen daarom elke daad "die als doel heeft of leidt tot het ontnemen van de integriteit van aparte bevolkingsgroepen, of hen berooft van hun culturele waarden of etnische identiteit" te voorkomen.⁷⁶

- **Landrechten**

Het voortbestaan van inheemse volken en hun bijzondere culturele identiteit is in de eerste plaats afhankelijk van de bescherming van hun land, het land van hun voorouders en hun unieke relatie daarmee. Deze erkenning en bescherming van hun landrechten is vastgelegd in de volgende overeenkomsten:

- De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) geeft inheemse volken het recht op hun land, leefgebied en andere bronnen die zij traditioneel bezitten, bebouwen of anderszins gebruiken. Wanneer hun gebieden en hun cultuur zonder toestemming van deze volken afgenomen of beschadigd zijn, is teruggave of compensatie vereist.⁷⁷
- De [ILO Convention 169](#) beschermt landen en leefgebieden van inheemse volken. Ook beschrijft de conventie maatregelen voor het beschermen van de rechten van deze volken op het gebruik van gebieden waartoe zij traditioneel toegang hadden en die van belang zijn voor hun levensonderhoud en traditionele activiteiten.
- De [Convention on Biodiversity](#) (CBD) betreft het eerlijke en gelijkwaardige gebruik van de biodiversiteit, en vereist dat traditionele kennis van inheemse en lokale gemeenschappen alleen met hun toestemming mag worden gebruikt.
- Het rapport [Finding Common Ground](#) (2004) van het *Mining, Minerals and Sustainable Development* project (MMSD) en het *International Institute for Environment and Development* (IIED) vraagt de mijnbouwindustrie om regelingen voor eerlijke winstdeling, die verder gaan dan compensatie voor schade die inheemse volken wordt aangedaan, zodat deze groepen daadwerkelijk baat hebben bij de investeringen in of nabij hun leefgebieden.

- **Participatie van inheemse volken**

De [Vienna Declaration and Programme of Action](#) roept staten op om de vrije en volledige deelname aan alle aspecten van de samenleving voor inheemse volken te verzekeren; in het bijzonder de participatie in kwesties en conflicten die voor hen van groot belang zijn. Ook de reeds genoemde [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) omvat het recht tot volledige participatie, en richt zich daarnaast op het belang van eerlijke procedures voor conflictoplossing.

- **Vrije, tijdige en geïnformeerde toestemming (FPIC)**

In haar [Working Paper on FPIC](#) beschrijft de Verenigde Naties Werkgroep Inheemse Volken van de Sub-Commissie voor Promotie en Bescherming van Mensenrechten de rechten van inheemse volken op *Free, Prior Informed Consent* (*Vrije, tijdige en geïnformeerde toestemming - FPIC*) met betrekking tot beslissingen die hun leefgebieden en natuurlijke hulpbronnen kunnen beïnvloeden. Het FPIC-principe vereist het volledig en tijdig openbaar maken van informatie over de potentiële gevolgen van voorgestelde investeringsplannen. Gemeenschappen hebben het recht hierop te reageren in een onderhandelingsproces. Dit geeft hen een grotere invloed in beslisprocessen, biedt hen de gelegenheid tot het onderhandelen van directe voordelen en om zich uit te spreken voor of tegen de plannen. Volgens een recente [publicatie van het World Resources Institute](#) behalen multinationals en financiële instellingen die toestemming van lokale gemeenschappen nastreven vaak concurrentievoordeel boven de partijen die dat nalaten.

Het FPIC principe is erkend in de internationale wetgeving en opgenomen in de [ILO Convention 169](#) en de [UN Human Rights Norms for Business](#). Ook internationale instellingen als de [World Commission on Dams](#), de [Inter-American Development Bank](#) en het [UN Development Programme](#) hanteren het FPIC principe. Het is de sleutelparagraaf in ieder beleid dat zich richt op de rechten van inheemse volken.

- **Verbod op onvrijwillige hervestiging**

Een verbod op onvrijwillige hervestiging van bevolkingsgroepen komt onder meer aan de orde in de [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#). Hierin wordt gesteld dat inheemse volken “niet onder dwang van hun land zullen worden verwijderd. Zonder de vrije en vooraf geïnformeerde toestemming van de betreffende inheemse volken en het overeenkomen van een rechtvaardige compensatieregeling dient geen verplaatsing plaats te vinden. Waar mogelijk moet de mogelijkheid tot terugkeer van deze groepen open worden gehouden.”⁷⁸

- **No-go zones voor geïsoleerde volkeren**

Het leven en de cultuur van volkeren die in vrijwillige isolatie leven of die nog geen contact hebben gehad met onze samenleving, moeten worden beschermd tegen potentiële investeringen. De *Inter-American Development Bank* erkent dit in zijn [beleid ten aanzien van inheemse volken](#) en verplicht zich in geen enkel project te zullen investeren dat negatieve gevolgen kan hebben voor bovengenoemde volkeren.

Een nieuw VN raamwerk om kastediscriminatie te elimineren, ontving in september 2009 ondersteuning van een aantal internationale actoren, inclusief de regering van Nepal, het presidentschap van de Europese Unie en de UN High Commissioner for Human Rights. De [draft UN principles and guidelines](#) zijn opgenomen in het [definitieve rapport](#) over discriminatie gebaseerd op werk en afkomst (de VN terminologie voor kastediscriminatie), gepubliceerd door de Human Rights Council in mei 2009.⁷⁹

- **Beveiliging en ordehandhaving**

Bedrijven kunnen betrokken raken bij mensenrechtenschendingen wanneer (particuliere of publieke) bedrijfsbeveiligers geweld gebruiken tegen omwonenden van het bedrijf. Deze kwestie wordt behandeld in de [UN Code of Conduct for Law Enforcement Officials](#) en de [UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials](#). Op basis van deze gedragscode en principes zijn in een multi-stakeholder proces de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) ontwikkeld die richtlijnen stellen voor bedrijven met betrekking tot onder meer hun beveiligingsmethodes.

- **Vrouwenrechten**

Het belangrijkste internationale verdrag voor vrouwenrechten is de in 1979 aangenomen [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women](#) (CEDAW). De CEDAW is inmiddels geratificeerd door 185 VN lidstaten en beschrijft de wereldwijde consensus over de veranderingen die moeten plaatsvinden om vrouwenrechten te bewerkstelligen. Een ander belangrijk verdrag is de [UN Convention on the Political Rights of Women](#), dat op 7 juli 1954 van kracht ging.

Gelijke participatie van inheemse vrouwen in *FPIC* en andersoortige inheemse volken consultatieprocedures moet worden gegarandeerd. De [Beijing Declaration of Indigenous Women](#) vereist “gelijke politieke participatie in de inheemse en moderne structuren van sociaal-politieke structuren en systemen op alle niveaus”.

- **Rechten van kinderen**

In 1989 werd het [Verdrag inzake de Rechten van het Kind](#) aangenomen door de Verenigde Naties. Het verdrag benoemt de fundamentele rechten van kinderen: het recht op overleven, het recht om zich volledig te kunnen ontwikkelen, het recht op bescherming voor schadelijke invloeden, misbruik en uitbuiting, en het recht op volledige participatie in de familie en het sociale en culturele leven. Het opleggen van de doodstraf aan minderjarigen is verboden in dit verdrag.

4.2.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Hoewel banken meestal niet direct betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen, kunnen zij wel medeverantwoordelijk gehouden worden als de ondernemingen of overheden waarin zij investeren mensenrechten schenden. Dit kan op verschillende manieren gebeuren:⁸⁰

- **Directe betrokkenheid** doet zich voor wanneer een bank doelbewust investeert in een overheid of bedrijf, terwijl de bank kan weten dat zijn investeringen bijdragen aan schendingen van mensenrechten door het bedrijf of de overheid.
- **Indirecte betrokkenheid** doet zich voor wanneer een bank voordeel behaalt uit transacties met een onderneming of overheid die mensenrechten schendt. Dit kan ook het geval zijn als de investering door de bank niet rechtstreeks gerelateerd is aan, of bedoeld is voor, activiteiten die mensenrechten schenden.
- **Stilzwijgende betrokkenheid** doet zich voor als een bank niet reageert op mensenrechtenschendingen door de juiste autoriteiten te informeren, door bij het bedrijf of de overheid bezwaar te maken om de schendingen te voorkomen of te stoppen, of door zich terug te trekken uit de investering. Als een bank geen actie onderneemt tegen overtredingen van mensenrechten door het bedrijf of de overheid waarin hij investeert, werkt hij daar stilzwijgend aan mee.

Om alle vormen van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen te vermijden, hebben banken een mensenrechtenbeleid met duidelijke standaarden en beleidslijnen nodig.⁸¹ Beleid dat vooral algemene doelstellingen verwoordt, zal onvoldoende effectief zijn. Daarom moet het beleid op het gebied van mensenrechten onder meer bestaan uit:

- Een analyse van de huidige investeringen van de bank, waarbij gevoelige sectoren, landen en bedrijven worden geïdentificeerd die regelmatig en nauwkeurig onderzocht moeten worden met betrekking tot mensenrechten.
- Een procedure om de mogelijke gevolgen voor de mensenrechten van een voorgestelde investering in een bedrijf of overheid te kunnen beoordelen door middel van een mensenrechten-effectrapportage. Met name in gebieden waar mensenrechtenschendingen veelvuldig voorkomen en in conflictgebieden zou dit een standaard-praktijk moeten zijn. Alle bedrijven en overheden waarin geïnvesteerd wordt dienen deze gevolgen te kunnen beschrijven, redelijke alternatieven voor de activiteit te kunnen bieden, en waar nodig een beschrijving van maatregelen te bieden om negatieve gevolgen voor de mensenrechten te vermijden. Hierbij hoort de aandacht op het actief voorkómen van mensenrechtenschendingen te liggen.
- Procedures voor toezicht op de naleving van voorwaarden op het gebied van mensenrechten door alle bedrijven en overheden waarin wordt geïnvesteerd, en voor klachtenprocedures.
- Een duidelijke definitie van activiteiten waar de bank niet bij betrokken wil zijn, gebaseerd op de in paragraaf 4.2.2 genoemde internationale verdragen, standaarden en normen.
- Het instellen van een adviesgroep voor mensenrechtenkwesties.

Dit beleid moet betrekking hebben op alle mogelijke schendingen van mensenrechten en rechten van inheemse volken door bedrijven en overheden, met uitzondering van arbeidsrechten. Het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten wordt afzonderlijk beschreven in paragraaf 4.3. Overigens kan een bank er ook voor kiezen om deze twee sterk gerelateerde beleidsonderwerpen te integreren in één mensen- en arbeidsrechtenbeleid.

4.2.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van mensenrechten en rechten van inheemse volken opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van mensenrechten;
2. Het bankbeleid ten aanzien van mensenrechten onderschrijft de beginselen van het UN Global Compact of de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, zonder duidelijk te maken wat dat concreet betekent;
3. Het bankbeleid ten aanzien van mensenrechten definieert duidelijk bij welke activiteiten de bank niet direct of indirect betrokken wil zijn OF vereist een relevante *mensenrechten-effectrapportage* voor activiteiten in gevoelige sectoren, landen of transacties;
4. Het bankbeleid ten aanzien van mensenrechten definieert bij welke activiteiten de bank niet direct of indirect betrokken wil zijn EN vereist een relevante *mensenrechten-effectrapportage* voor activiteiten in gevoelige sectoren, landen of transacties;
5. Het bankbeleid ten aanzien van mensenrechten is volledig in overeenstemming met de normen genoemd in paragraaf 4.2.2 en vereist controle van, en klachtenprocedures voor, mensenrechtenschendingen bij al zijn investeringen.

4.3 Arbeidsrechten

4.3.1 Wat staat er op het spel?

Het beschermen van mensen in hun werkomgeving is een fundamentele verantwoordelijkheid van bedrijven en regeringen. Werknemers hebben het recht op:

- goede arbeidsomstandigheden: veilig en gezond werk, geen discriminatie;
- goede arbeidsvoorwaarden: beloning, werktijden, voorzieningen, e.d.;
- respecteren van hun arbeidsrechten: recht op organisatie, recht op collectieve onderhandelingen en andere rechten.

Deze basisrechten gelden voor alle werknemers, ongeacht hun ras, geslacht of religie. Het voldoen aan deze voorwaarden helpt bij de ontwikkeling van een sterke beroepsbevolking die kan bijdragen aan de ontwikkeling van duurzaam *menselijk kapitaal*. Daarnaast kan de verzekering van arbeidsrechten bijdragen aan de democratisering van samenlevingen, wat een gunstiger vestigingsklimaat voor het bedrijfsleven creëert.

Volgens het [World Development Report 2005](#) leiden hogere lonen en striktere maximum werktijden, investeringen in beroepstraining en respect voor gelijkheid tot beter getrainde en meer tevreden werknemers. Veiligheidseisen zijn daarnaast onmisbaar om ongelukken te voorkomen en het aantal mensen dat gezondheidszorg nodig heeft te minimaliseren. Bescherming van dienstverbanden kan werknemers aanmoedigen om innovatief te denken en nieuwe wegen in te slaan. Verder kan het ontwikkelen van directe communicatiekanalen tussen werknemer en werkgever, en het opzetten van klachten- en bemiddelingsprocedures bijdragen aan productiviteitsgroei en een grotere stabiliteit van de arbeidsmarkt.

Speciale aandacht voor de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt is belangrijk. Als vrouwen inkomen vergaen draagt dit zeer sterk bij aan de gezondheid en productiviteit van gezinnen en zelfs gemeenschappen, en daardoor aan verbeterde vooruitzichten voor hun kinderen en daaropvolgende generaties. De [UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women](#) onderschrijft het recht van vrouwen om niet te worden gediscrimineerd op het gebied van onderwijs, arbeidsrelaties en economische en sociale activiteiten. Werkomgevingen waar mannen en vrouwen gelijkwaardig worden behandeld ([Gender Equality](#)) zijn van groot belang om armoede te helpen verminderen en levensstandaarden te verbeteren. Daarnaast is het van belang dat er rekening wordt gehouden met vrouwen rondom de periode van zwangerschap. Voor de positie van vrouwen is bijzondere aandacht binnen één van de acht [Millennium Development Goals](#).

Alle bedrijven moeten kunnen aantonen dat hun werknemers in een veilige omgeving werken, niet worden gediscrimineerd of mishandeld, vrijelijk met collega's, vakbonden en representatieve organisaties om kunnen gaan, en eerlijk worden beloond voor hun diensten. Het beleid van banken dient ervoor te zorgen dat alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven die aan deze criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

4.3.2 Internationale standaarden

De instantie die internationaal de standaarden vastlegt op arbeidsgebied is de [Internationale Arbeidsorganisatie](#) (ILO) van de Verenigde Naties waarin regeringen, werkgevers en werknemers samenwerken. Tot op heden heeft de ILO in totaal 188 [overeenkomsten](#) en 199 [aanbevelingen](#) aangenomen die samen een breed spectrum aan arbeidszaken behandelen.⁸²

Met het aannemen van de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) in 1998, identificeerde de ILO acht van haar verdragen als "fundamenteel". Deze acht beslaan vier onderwerpen die worden gezien als de fundamentele principes en rechten op het werk:

- Vrijheid van vereniging en erkenning van het recht op collectieve onderhandeling;⁸³
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;⁸⁴
- Het verbod op kinderarbeid;⁸⁵
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.⁸⁶

Een ander toonaangevend ILO document is de [Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), die werd aangenomen in 1977. In maart 2006 werd de [vierde herziene versie](#) hiervan gepubliceerd. De Tripartiete Verklaring richt zich op de verantwoordelijkheid van bedrijven, en specifiek op hun omgang met arbeidszaken. Naast de herbevestiging van de rechten op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie en gedwongen arbeid roept de overeenkomst bedrijven op tot:

- Het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ontwikkelingskansen, het bij voorkeur in dienst nemen van de lokale bevolking, en het gebruik van lokale materialen en lokale productie en verwerkingscapaciteit.
- Het bevorderen van gelijke kansen en behandeling, door aannameprocedures te baseren op kwalificaties, vaardigheden en ervaring, en het aanbieden van personeelstrainingen op alle niveaus en het vermijden van discriminatie van werknemers (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst).

- Het beschermen van werknemers en het vermijden van willekeurig ontslag. Wanneer veranderingen plaatsvinden dienen deze ruim tevoren bekend te worden gemaakt aan vakbonden en overheidsautoriteiten.
- Het aanbieden van relevante opleidingen op alle niveaus, voor werknemers en management.
- Het voorzien in de best mogelijke lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers, in ieder geval niet veel minder voordelig dan die van andere lokale werkgevers. De arbeidsbeloning moet gekoppeld zijn aan de economische positie van het bedrijf en dient minimaal te voorzien in de basisbehoeften van werknemers en hun gezinnen.
- Het behalen en behouden van de hoogste standaarden van veiligheid en gezondheid en het rapporteren van eventuele gevaren aan overheidsautoriteiten en werknemersorganisaties.
- Het vaststellen van een procedure voor regelmatig overleg tussen werknemers en werkgevers.
- Het vaststellen van een procedure voor klachtenbehandeling.

Verschillende verklaringen en richtlijnen onderschrijven zowel de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk, als de Tripartiete Verklaring:

- Het [Verdrag inzake de Rechten van het Kind](#) van de Verenigde Naties steunt het appèl voor het verbod op kinderarbeid.
- De [UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women](#) onderschrijft het recht van vrouwen om niet te worden gediscrimineerd op het gebied van onderwijs, arbeidsrelaties en economische en sociale activiteiten.
- Het [UN Global Compact](#) heeft de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk ingevoegd in de tien principes voor verantwoord zakendoen.
- De [UN Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights](#) onderschrijven zowel de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk als de Tripartiete Verklaring.
- De [IFC Performance Standards](#), die gebruikt worden bij beslissingen over financieringen door de International Finance Corporation, onderschrijven de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk.
- De [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#) onderschrijven zowel de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk als de Tripartiete Verklaring.

4.3.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Net als van andere bedrijven wordt van banken verwacht dat ze lokale, nationale en internationale wetgeving en rechtssystemen respecteren, en de vier fundamentele ILO principes, arbeidsrechten en de Tripartiete Verklaring in al hun invloedssferen onderschrijven. Voor banken zijn drie invloedssferen belangrijk, die allemaal op verschillende manieren door de bank moeten worden benaderd:

1. Als werkgever moet de bank het lokale, nationale en internationale recht respecteren, en de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk en de Tripartiete Verklaring in haar eigen personeelsbeleid onderschrijven.

2. Het investeringsbeleid van de bank dient van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te eisen dat ze lokale, nationale en internationale wetgeving en rechtspraak respecteren, en de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk en de Tripartiete Verklaring onderschrijven. De bank moet erop toezien dat bedrijven alle daartoe noodzakelijke stappen ondernemen, waaronder de behandeling en verwerking van werknemersklachten, en een mechanisme om overtredingen of conflicten op te lossen. Het verdient de voorkeur dat internationale ondernemingen op dat gebied een zogenaamde *International Framework Agreement (IFA)* afsluiten met een internationale vakbondskoepel. De Nederlandse bouwbedrijven Ballast Nedam, BAM en Volker Wessels hebben dat bijvoorbeeld gedaan met de Building and Woodworkers International (BWI). In een IFA kunnen minimumafspraken worden vastgelegd op het gebied van arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten, voor alle dochterbedrijven van de onderneming en diens toeleveranciers.
3. Indien relevant dient het investeringsbeleid ook de toeleveringsketens van bedrijven te omvatten. De bank moet van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd eisen dat deze hun toeleveranciers regelmatig controleren op het respect voor lokale, nationale en internationale wetgeving, de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk, en de Tripartiete Verklaring. Bedrijven waarin wordt geïnvesteerd dienen duidelijke eisen te stellen aan hun leveranciers met betrekking tot arbeidsrechten, welke dienen te worden opgenomen in contractuele overeenkomsten. Bruikbare standaarden op dit gebied zijn de [SA8000 Standard](#), [Fair Wear gedragscode](#), de [FTSE4Good Supply Chain Labour Standards Criteria](#) en de [Fair Labour Association Code of Conduct](#).

Het bankbeleid met betrekking tot arbeidsrechten kan op zichzelf staan, apart van het bankbeleid met betrekking tot mensenrechten. Het is dan van belang dat beleidskeuzes consistent met elkaar zijn. Omdat de beleidsonderwerpen sterk zijn gerelateerd, kan de bank ook beslissen het arbeidsrechtenbeleid te integreren met het beleid ten aanzien van mensenrechten en inheemse volken (paragraaf 4.2). In dat geval is het belangrijk om alle specifieke arbeidsrechtencriteria die in deze paragraaf zijn beschreven op te nemen in dit gecombineerde beleid.

4.3.4 Scoretabel

Het personeelsbeleid van de bank wordt niet beoordeeld. Alleen het investeringsbeleid van banken wordt beoordeeld, het beleid dat de normen stelt waaraan (potentiële) investeringen moeten voldoen. Arbeidsrelaties binnen de bank zullen dus niet aan de orde komen in de scoretabel.

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van arbeidsrechten;
2. Het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten stimuleert alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt om de vier fundamentele principes en rechten op werk van de ILO, en/of de Tripartiete Verklaring te onderschrijven, maar maakt niet duidelijk hoe dit de investeringen van de bank beïnvloedt;
3. Het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten definieert enkele activiteiten en praktijken die te maken hebben met arbeidsrechten waardoor bedrijven uitgesloten worden van investeringen OF vereist toetsing van het personeelsbeleid van het bedrijf waarin geïnvesteerd wordt aan de vier ILO fundamentele principes en rechten op het werk en/of de Tripartiete Verklaring voor relevante sectoren, landen en transacties;

4. Het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten definieert enkele activiteiten en praktijken die te maken hebben met arbeidsrechten waardoor bedrijven uitgesloten worden van investeringen EN vereist toetsing van het personeelsbeleid van het bedrijf waarin geïnvesteerd wordt aan de vier ILO fundamentele principes en rechten op het werk en/of de Tripartiete Verklaring voor relevante sectoren, landen en transacties;
5. Het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten verzekert dat alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt het lokale, nationale en internationale arbeidsrecht respecteren, en zich houden aan de vier ILO fundamentele principes en rechten op het werk en de Tripartiete Verklaring in al hun invloedssferen.

4.4 Wapens

4.4.1 Wat staat er op het spel?

Alle wapens hebben één ding gemeen: ze zijn ontworpen om te doden, verminken en vernietigen. Daarom vormen ze een bedreiging voor het meeste fundamentele recht van de mens: het recht op leven. Wapens worden ingezet in oorlogen en andere grote gewapende conflicten, zoals recentelijk in onder andere Somalië, Tsjetsjenië, Soedan, Irak, Afghanistan, Georgië, Israël, Birma, DR Congo, Nepal en Colombia. In veel van deze conflicten spelen gevechtstroepen die niet tot een staat behoren (zoals rebellengroepen) een prominente rol, wat de mogelijkheden voor de internationale gemeenschap om hen verantwoordelijk te houden voor mensenrechtenschendingen beperkt. Deze gewapende conflicten bedreigen de veiligheid van grote delen van de wereldbevolking.⁸⁷ Bovendien worden wapens niet alleen gebruikt in grootschalige gewapende conflicten. Overal waar mensen wapens kunnen bemachtigen, worden ze ingezet om conflicten tussen individuen, binnen gezinnen of tussen groepen en bendes 'op te lossen'. Vandaag de dag zijn ongeveer 650 miljoen kleine vuurwapens in omloop, waarvan bijna 60% in handen van particulieren.⁸⁸

Staten hebben het recht om hun burgers te beschermen en individuele of collectieve veiligheidsbelangen te verdedigen. Zulke rechten gaan echter gepaard met verantwoordelijkheden, zoals het controleren van en toezicht houden op de overdracht en het gebruik van wapens. Toch is er in de praktijk een groot gebrek aan doelmatigheid van regeringen en multilaterale instanties (zoals de [Veiligheidsraad van de Verenigde Naties](#)) om de internationale handel in wapens te controleren. Rapporten van zowel de [Control Arms Campaign](#) en [Saferworld](#) tonen aan hoe de wapenindustrie de mazen in de wet gebruikt om wapenembargo's en exportcontroles te omzeilen. Hierdoor zijn noch wapenembargo's en vergunningsystemen, noch het toezicht op de wapenhandel in staat geweest om wapens uit de handen van dictators, onderdrukkers of andere zware overtreders van de mensenrechten te houden.⁸⁹

De totale wereldwijde uitgaven aan wapens hadden in 2008 een omvang van naar schatting US\$ 1.464 miljard, wat overeenkomt met zo'n 2,4% van het mondiale Bruto Nationaal Product (BNP) of ruim 200 dollar per wereldburger. In het afgelopen decennium zijn de uitgaven aan militaire goederen wereldwijd met 45% gestegen. De Verenigde Staten zijn goed voor 41,5% van de mondiale militaire uitgaven, op grote afstand gevolgd door China, Frankrijk, Groot-Brittannië en Japan (ieder ongeveer 5%).⁹⁰

Belangrijk is ook de relatie tussen militaire uitgaven en de ontwikkeling van arme landen. Wereldwijd vormen militaire uitgaven ongeveer 10% van de totale publieke uitgaven. In ontwikkelingslanden - waar juist een grote behoefte bestaat aan investeringen in landbouw en voeding, onderwijs, gezondheidszorg en infrastructuur - maken militaire uitgaven niet zelden 15% van het totale overheidsbudget uit; dat is in die landen ongeveer evenveel als de uitgaven aan onderwijs en gezondheidszorg samen. Birma is op dit gebied koploper, het militaire regime besteedt 40% van het overheidsbudget aan wapens.⁹¹ Het [Human Development Report 2003](#) van het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) stelt daarom dat militaire uitgaven een belangrijk struikelblok zijn in het bereiken van de [Millennium Development Goals](#) (MDGs). Volgens de UNDP is het bereiken van de MDGs onmogelijk zonder het verminderen van de mondiale militaire uitgaven.⁹²

De schadelijke effecten van militaire uitgaven op de MDGs worden nog eens versterkt door de rente op de schulden die gemaakt zijn voor de aanschaf van militair materiaal. Tussen de 15 en 20% van de mondiale schuldenlast houdt verband met militaire uitgaven. In veel ontwikkelingslanden overstijgen de rentebetalingen aan militaire schulden zelfs de uitgaven voor gezondheidszorg en onderwijs.⁹³ Ook is de internationale wapenhandel sterk gerelateerd aan corruptie. Hoewel de internationale wapenhandel maar 1% van de wereldhandel uitmaakte, was 50% van alle omkopingsgelden tussen 1994 and 1999 gelieerd aan wapenhandel.⁹⁴ Corruptie zorgt ervoor dat openbare middelen die bedoeld zijn voor economische en sociale ontwikkeling worden weggesluisd naar conflicthaarden.⁹⁵

Als de wapenindustrie een legitieme rol wil spelen in het bereiken van een eerlijker, veiliger en vreedzamer samenleving moet de sector diepgaand en structureel hervormd worden om ervoor te zorgen dat:

- Geen wapens worden geproduceerd die geen onderscheid kunnen maken tussen militairen en burgers;
- Wapens niet worden geleverd aan repressieve regimes, fragiele staten, terroristische groeperingen en vechtende partijen;
- Corruptie wordt uitgebannen en transparantie wordt verbeterd;
- De wapenindustrie zich richt op het tegen aanvaardbare kosten ter beschikking stellen van producten en diensten die aantoonbaar bijdragen aan de veiligheid en duurzame ontwikkeling van arme landen.

Zolang deze structurele veranderingen in de wapenindustrie niet plaatsvinden, brengt het investeren in deze sector grote risico's met zich mee. Banken kunnen daardoor betrokken raken bij corrupte praktijken, bij handel met onderdrukkende regimes, en bij de productie van controversiële wapens. Daarom is het van groot belang dat banken een beleid voor deze sector ontwikkelen dat gebaseerd is op de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

4.4.2 Internationale standaarden

- **Internationaal humanitair recht**

Het [Internationaal Humanitair Recht](#) (IHL) is een verzameling van toonaangevende internationale overeenkomsten met betrekking tot het gebruik van wapens. De IHL is er om de humanitaire effecten van gewapende conflicten te beperken. Het beschermt - op papier - mensen die niet of niet meer participeren in vijandigheden, en beperkt de middelen en methoden van oorlogsvoering. Een belangrijk beginsel is dat in de manier van oorlogsvoering (inclusief de te gebruiken wapens) onderscheid gemaakt moet worden tussen militairen en burgers; burgers mogen geen slachtoffer worden van oorlogsvoering.⁹⁶

- **Specifieke wapensystemen**

Er bestaan verschillende internationale verdragen die betrekking hebben op de productie, het gebruik, de opslag en de handel van specifieke wapensystemen:

- De [Nuclear Nonproliferation Treaty](#) (NPT) van 1970 probeert de verspreiding van nucleaire wapens tegen te gaan.
- De [Biological and Toxin Weapons Convention](#) (BWC) van 1975 verbiedt het gebruik van biologische en giftige wapens.
- De [Convention on Certain Conventional Weapons](#) (CCW) van 1980 reguleert conventionele wapens die grote risico's op bijkomende schade aan burgers of onnodig lijden met zich meebrengen.
- De [Chemical Weapons Convention](#) (CWC) van 1997 verbiedt chemische wapens en vereist hun vernietiging binnen een bepaalde tijdspanne.
- De [Ottawa Convention](#) van 1997 verbiedt het gebruik van antipersoonslandmijnen.
- De [Convention on Cluster Munitions](#) (CCM) die in mei 2008 tot stand kwam en in december 2008 door 94 staten werd ondertekend, biedt een wettelijk verbod op het gebruik en de opslag van clusterprojectielen die onacceptabele schade aanricht aan burgers. Ook zorgt de conventie voor adequate zorg- en rehabilitatievoorzieningen voor overlevenden, en de ruiming van onontplofte clusterprojectielen in gebieden waar dat nu nog ligt. Met het bereiken van de benodigde 30^e ratificatie in februari 2010 zal de conventie per 1 augustus 2010 in werking treden en gelden als een internationaal bindend verdrag.⁹⁷
- Verder bestaan er nog verschillende bilaterale verdragen tussen de voormalige Sovjet-Unie en de Verenigde Staten - de twee supermachten in de Koude Oorlog.⁹⁸

Internationale verdragen en nationale wetgeving met betrekking tot wapens verbieden zelden banken en andere financiële instellingen om hierin te investeren. Er zijn echter een aantal interpretaties van de CCM die limieten stellen aan investeringen in clusterprojectielen. Artikel 1c van deze conventie luidt: "Each State Party undertakes never under any circumstances to assist, encourage or induce anyone to engage in any activity prohibited to a State Party under this Convention." De CCM stelt dus dat het verbod op assistentie mede een verbod op investeringen in clusterprojectielen inhoudt. Meerdere landen hebben dit bevestigd: Libanon, Mexico, Noorwegen, Ierland en Rwanda hebben investeringen geschaard onder de verboden vormen van assistentie. Ierland, Luxemburg, Noorwegen en Nederland hebben hieromtrent reeds wetgeving voor- of ingesteld.⁹⁹

In België is al sinds juli 2004 een wet van kracht die financiële instellingen verbiedt om te investeren in producenten van antipersoonsmijnen.¹⁰⁰ Dit verbod is in maart 2007 uitgebreid met investeringen in producenten van clustermunities en in juli 2009 met investeringen in nucleaire wapens.¹⁰¹ In december 2008 nam Nederland de eerste stap om dit voorbeeld te volgen, door het aannemen van een motie van SP-Kamerlid Van Velzen die het financiële instellingen met overheidssteun verbiedt om te investeren in producenten van clustermunities.¹⁰²

- **Internationale wapenhandel**

Er bestaan verschillende initiatieven om te voorkomen dat wapens worden geleverd aan repressieve regimes, terroristische groeperingen en vechtende partijen:

- Internationale organisaties zoals de Verenigde Naties, de Europese Unie en de [Organization for Security and Co-operation in Europe \(OSCE\)](#) hebben de bevoegdheid om wapenembargo's in te stellen jegens bepaalde landen of gevechtstroepen. Meestal worden embargo's ingesteld naar aanleiding van betrokkenheid bij conflicten waarbij ernstige mensenrechtenschendingen plaatsvinden.¹⁰³
- De Europese Unie onderkent de noodzaak tot een systeem voor de controle op wapentransacties. Het [Gemeenschappelijk Standpunt voor de controle op de uitvoer van militaire goederen en technologie](#) bevat acht criteria ter preventie van de uitvoer van militaire goederen en technologie die in het land van eindbestemming voor binnenlandse onderdrukking of internationale agressie kunnen worden gebruikt, dan wel kunnen bijdragen tot mensenrechtenschending en regionale instabiliteit. Het bevat ook een set werkzame maatregelen teneinde implementatie door de lidstaten te vergemakkelijken en cooperatie tussen de lidstaten te bevorderen.¹⁰⁴
- De [Control Arms Campaign](#) heeft in de afgelopen jaren veel draagvlak gecreëerd voor een wereldwijde *Arms Trade Treaty* (ATT). Dit verdrag zou de internationale wapenhandel die conflicten, armoede en zware schendingen van mensenrechten voedt, moeten voorkomen. In december 2006 stemde de *General Assembly's First Committee* van de Verenigde Naties met een overweldigende meerderheid in met het ontwikkelen van deze ATT: 153 landen stemden voor; alleen de Verenigde Staten stemden tegen. In oktober 2009 kwamen regeringen een tijdspad overeen om een "sterk en robuust" ATT vast te stellen met de "hoogste standaarden" voor de beheersing van internationale handel van conventionele wapens.¹⁰⁵
- Amnesty International dringt erop aan om in een dergelijke ATT op te nemen de door hen geformuleerde [Golden Rule on Human Rights and International Humanitarian Law](#): "alle overheden moeten handel in wapens - ook militaire wapens, munitie en uitrusting - voorkomen indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht". Amnesty stelt dat zonder deze Golden Rule, een ATT ineffectief zal zijn.¹⁰⁶
- De [Control Arms Campaign](#) heeft zes [Global Principles for Arms Transfer](#) gepubliceerd, gebaseerd op regionale en internationale verdragen, verklaringen en resoluties van de Verenigde Naties en anderen. De principes zijn bedoeld als modelbepalingen voor nationale wetgeving.¹⁰⁷

4.4.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Er zijn weinig internationale verdragen en nationale wetten die banken of andere financiële instellingen rechtstreeks aanspreken op hun investeringen in de wapenhandel en -productie. België is een uitzondering: in dit land is sinds juli 2004 een wet van kracht die het investeren in producenten van landmijnen verbiedt.¹⁰⁸ In februari 2007 werden ook investeringen in bedrijven die clustermunities produceren of verhandelen verboden.¹⁰⁹

Steeds meer financiële instellingen leggen echter wel vrijwillig hun investeringen in wapenhandel en -productie aan banden. Het beste voorbeeld hiervan is het Noorse [Government Pension Fund - Global](#), het grootste pensioenfonds ter wereld. In december 2004 heeft dit fonds ethische richtlijnen opgesteld waarin staat dat het fonds, "geen investeringen mag doen die een onacceptabel risico vormen dat het fonds bijdraagt aan onethische handelingen, zoals schendingen van fundamentele humanitaire principes, schendingen van mensenrechten, grove corruptie of ernstige milieuschade." Momenteel telt de [lijst van bedrijven](#) die door het Noorse staatspensioenfonds uitgesloten zijn van beleggingen 29 namen. Hieronder vallen 20 bedrijven die uitgesloten worden vanwege betrokkenheid bij de productie van landmijnen, clustermunities, nucleaire wapens en/of andere controversiële wapens, waaronder Lockheed Martin, Honeywell en BAe Systems.¹¹⁰ Vele pensioenfondsen, in Nederland en andere landen, hebben inmiddels het voorbeeld van het Government Pension Fund - Global gevolgd.

Nog meer dan in andere sectoren, moeten banken hun investeringen in wapenproducenten en -handelaars zorgvuldig heroverwegen. Ten eerste omdat het hier gaat om dodelijke producten. Daarnaast omdat de markt en handelsstromen zeer ontransparant zijn en de sector een historie van corruptie en wetsovertredingen kent. Met uitstaande leningen en/of investeringen in deze industrie kunnen banken betrokken raken bij transacties die ten grondslag liggen aan zeer ernstige mensenrechtenschendingen, gewapende conflicten, corruptie en de productie van controversiële wapens, zijnde wapens die verboden worden door de bestaande en in ontwikkeling zijnde internationale wapenverdragen.

Omdat deze sector zoveel schade berokkent aan de mens, zou het beter zijn als banken investeringen in deze sector geheel vermijden. Als banken hiertoe niet bereid zijn, dan moeten zij in ieder geval investeringen in *producenten van controversiële wapens* uitsluiten. Dit betreft onder meer producenten van landmijnen, clusterbommen, nucleaire-, chemische- en bacteriologische wapens. Ook producenten van wapenonderdelen die leveren aan producenten van wapensystemen en producenten van 'dual-use' technologie (onderdelen of systemen die kunnen worden gebruikt voor zowel civiele als militaire eindproducten) moeten heroverwogen worden.

Daarnaast moeten banken *bedrijven actief in controversiële wapenhandel* ook uitsluiten van investeringen. Dit betreft onder andere bedrijven die wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen leveren aan een of meer landen waartegen een wapenembargo geldt, landen die mensenrechten op grote schaal schenden of in een (burger)oorlog verwickeld zijn, landen die zeer corrupt zijn of landen met een falende/fragiele staat of arme landen die een groot deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden.

Sommige (ethische) vermogensbeheerders gebruiken een zeer algemene methode om militaire bedrijven uit te sluiten. Hierbij worden bedrijven die een bepaald percentage (bijvoorbeeld meer dan 50%) van hun omzet uit militaire goederen halen, buiten hun investeringsuniversum worden geplaatst. Deze aanpak is niet erg bevredigend, omdat de belangrijkste wapenproducenten ter wereld - inclusief veel producenten van de meest omstreden wapens - minder dan 50% van hun omzet uit wapenproductie genereren.

4.4.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van wapens opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van wapens;
2. Het bankbeleid ten aanzien van wapens sluit investeringen in producenten van controversiële wapens gedeeltelijk uit EN/OF sluit investeringen in bedrijven actief in controversiële wapenhandel gedeeltelijk uit;
3. Het bankbeleid ten aanzien van wapens sluit investeringen in producenten van controversiële wapens volledig uit OF sluit investeringen in bedrijven actief in controversiële wapenhandel volledig uit OF sluit investeringen in zowel producenten van controversiële wapens als in bedrijven actief in controversiële wapenhandel vrijwel volledig uit;
4. Het bankbeleid ten aanzien van wapens sluit investeringen in producenten van controversiële wapens volledig uit EN sluit daarnaast investeringen in bedrijven actief in controversiële wapenhandel vrijwel volledig uit (bijvoorbeeld geen handelsfinanciering van controversiële wapentransacties en geen investeringen in bedrijven die internationale wapenembargo's schenden);
5. Het bankbeleid ten aanzien van wapens sluit investeringen in producenten van controversiële wapens volledig uit EN sluit investeringen in bedrijven actief in controversiële wapenhandel volledig uit.

4.5 Gezondheid

4.5.1 Wat staat er op het spel?

Een goede gezondheid is van grote waarde. Wereldwijd schieten de kosten voor gezondheidszorg omhoog, wat voor veel ontwikkelingslanden niet of nauwelijks op te brengen valt. De arbeidsproductiviteit vermindert meestal als mensen niet gezond of minder valide zijn, evenals hun mogelijkheden om bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving waarin ze leven. Het voorkomen dat bedrijven door hun producten of productieprocessen de gezondheid van hun werknemers, afnemers of omwonenden aantasten, is dan ook van groot sociaal en economisch belang.

Dit voorzorgprincipe geldt in de eerste plaats voor de eigen werknemers en de werknemers van hun toeleveranciers. Bedrijven moeten zorgen dat deze werknemers niet worden blootgesteld aan gevaarlijke stoffen, dat zij geen ziektes oplopen tijdens hun werk en dat zij niet hoeven te werken in gevaarlijke omstandigheden. Volgens de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) kwamen er in 2003 wereldwijd 358.000 werknemers om het leven door ongelukken op hun werk en nog eens 1,95 miljoen werknemers door ziektes die ze tijdens hun werk hebben opgelopen. Het aantal niet-dodelijke ongelukken op het werk, die leiden tot minimaal vier dagen verzuim, werd door de ILO wereldwijd zelfs op 337 miljoen per jaar geschat.¹¹¹

Ook voor de omgang met giftige stoffen geldt het voorzorgprincipe. Er zijn wereldwijd meer dan 80.000 chemische verbindingen in gebruik, die tijdens of na de productie- of gebruiksfase in het milieu komen. Veel chemicaliën kunnen zich ver over land en zee verspreiden en worden dan door planten, dieren en mensen opgenomen, via de huid of de mond.¹¹² Dat is riskant, omdat over slechts 14% van de meest gebruikte chemische verbindingen informatie beschikbaar is over hun gevolgen voor het milieu, de volksgezondheid en zwangerschappen. De wetenschappelijke kennis over de milieu- en gezondheidseffecten van chemicaliën loopt ver achter op het gebruik van deze stoffen. De regelgeving loopt bovendien altijd achter op de nieuwste wetenschappelijke inzichten.

Omdat bedrijven door middel van lobbypraktijken het ontwikkelen van dergelijke internationale normen vaak tegenwerken, zal regelgeving op het gebied van giftige stoffen niet snel tot stand komen. Bedrijven zouden verantwoording kunnen afleggen voor hun lobby gedrag en zich houden aan de maatregelen die bestaan over transparante lobbypraktijken.

Maar ook als iedereen zich houdt aan de bestaande regels, kan straks blijken dat nieuwe, schadelijke giftige stoffen zich wereldwijd hebben verspreid en een gevaar vormen voor het milieu en de volksgezondheid - zoals eerder met PCBs gebeurde. Alle betrokken partijen moeten daarom méér doen dan zich aan de bestaande regels houden: uit voorzorg moet het gebruik van alle giftige stoffen waarvan de gevolgen niet bekend zijn, worden beëindigd. Dit voorzorgprincipe zou met name toegepast moeten worden op twee groepen chemicaliën:¹¹³

- *Endocrine Disrupting Chemicals (EDCs)*: dit zijn chemicaliën zoals BPA, ftalaten en BFR, die natuurlijk geproduceerde hormonen blokkeren, imiteren of anderszins verstoren. Hormonen zijn de chemische boodschappers van het lichaam, die besturen hoe een organisme zich ontwikkelt en functioneert.
- *Persistent Organic Pollutants (POPs)*: dit zijn chemicaliën die in de natuur langzaam of helemaal niet worden afgebroken. Eenmaal opgenomen door een mens of dier stapelen ze zich op in het lichaam.

Maar behalve het voorkomen van schade aan de natuur en van gezondheidsschade voor werknemers, consumenten en omwonenden, is het ook van belang om aandacht te besteden aan het verhelpen van bestaande gezondheidsproblemen. Een op de drie wereldbewoners heeft onvoldoende toegang tot essentiële, betrouwbare en betaalbare gezondheidszorg. Volgens de [Wereldgezondheidsorganisatie \(WHO\)](#) zouden door een betere toegang tot medicijnen jaarlijks tien miljoen levens gered kunnen worden van mensen die sterven aan voorkombare of behandelbare ziektes zoals HIV/Aids, malaria en tuberculose. Het bestrijden van HIV/Aids, malaria en andere ziektes is een van de acht [Millennium Development Goals \(MDGs\)](#). Farmaceutische bedrijven kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, maar velen investeren nu nauwelijks geld in het ontwikkelen van vaccins of medicijnen voor veel voorkomende tropische ziektes, omdat de mensen die aan deze ziektes lijden geen koopkrachtige vraag vertegenwoordigen. Ook houden deze bedrijven vaak zolang mogelijk vast aan hun patenten, waardoor het onmogelijk wordt om bestaande medicijnen goedkoop op de markt te brengen.¹¹⁴

Met al deze aspecten moet een bank rekening houden bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van gezondheid. Daarbij kan de bank gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

4.5.2 Internationale standaarden

De belangrijkste internationale standaarden op het gebied van gezondheid worden hieronder samengevat.

- **Gezondheid en veiligheid op het werk**

Dat werkgevers verantwoordelijk zijn voor de gezondheid en veiligheid van hun werknemers, is in verschillende internationale standaarden vastgelegd:

- De [Occupational Safety and Health Convention](#) die in juni 1981 door de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) werd aangenomen is de belangrijkste internationale standaard op het gebied van gezondheid en veiligheid op het werk. Het verdrag maakt duidelijk welke verantwoordelijkheid bedrijven op dit gebied en welke taken en rechten werknemers hebben. In de loop der tijd is dit verdrag nog aangevuld en geconcretiseerd met ILO-verdragen die betrekking hebben op specifieke gevaren voor de gezondheid en veiligheid van werknemers, zoals de [Asbestos Convention](#) en de [Chemicals Convention](#), en op specifieke bedrijfstakken, zoals de [Safety and Health in Agriculture Convention](#), de [Safety and Health in Mines Convention](#) en de [Safety and Health in Construction Convention](#). Bovendien publiceert de ILO voor 35 verschillende sectoren en thema's zogenaamde *Codes of Practice*, met concrete maatregelen om de veiligheid en gezondheid te verbeteren.¹¹⁵
- Het handhaven van minimumstandaarden op het gebied van gezondheid en veiligheid blijkt echter niet voldoende, volgens de ILO is een continu en systematisch streven naar verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers noodzakelijk. Met dat doel werd in 2006 de [Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention](#) aangenomen. Daarin worden landen en bedrijven gestimuleerd om meer te doen aan systematische verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers en het ontwikkelen van een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.¹¹⁶
- De Verenigde Naties organisatie voor Voedsel en Landbouw (FAO) publiceert de [International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides](#), die de standaard zet met betrekking tot het hanteren, verwerken en afvoeren van pesticiden.
- **Verbod op productie en gebruik van sommige giftige stoffen**

Er bestaan verschillende internationale overeenkomsten die productie en gebruik van verschillende gevaarlijke of giftige stoffen verbieden of uitsluiten. De belangrijkste voorbeelden zijn:

- De [Biological and Toxin Weapons Convention](#) van april 1972 verbiedt het gebruik van giftige stoffen die voor chemische oorlogsvoering kunnen worden gebruikt.
- De [Montreal Protocol on Ozone Depleting Substances](#) werd opgesteld in september 1987 en werd daarna nog verschillende malen aangescherpt. Het protocol verbiedt de productie en het gebruik van producten die de ozonlaag aantasten, zoals chloorfluorkoolstofverbindingen (CFKs en HCFKs), halonen en methylbromide.
- De [Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants](#) werd opgesteld in mei 2001. Dit verdrag richt zich op het uitbannen van *Persistent Organic Pollutants* (POPs - niet-afbreekbare organische vervuilende stoffen). POPs zijn chemicaliën die gedurende een lange periode in het milieu aanwezig blijven, die verspreid worden over grote gebieden, die zich opstapelen in het vet van levende organismen en die zeer giftig zijn voor mens en dier. Sinds mei 2004 zijn twaalf POPs wereldwijd verboden, waaronder DDT, dieldrin, dioxinen en PCBs. Veel van deze stoffen werden gebruikt in bestrijdingsmiddelen. De discussie gaat intussen door over andere POPs die op basis van de Stockholm Conventie zouden moeten worden verboden. Het WWF heeft in april 2005 nog eens [tweintig POPs](#) aanbevolen voor een verbod op basis van de conventie, waarvan een aantal op de laatste conferentie in mei 2009 op de lijst van verboden POPs zijn geplaatst. Regeringen hebben negen nieuwe chemicaliën aan het internationale verdrag toegevoegd en besloten om het wereldwijde gebruik van DDT verder terug te dringen.¹¹⁷

- **Beheersing van de milieu- en gezondheidsgevolgen van chemicaliën**

De internationale gemeenschap erkent in toenemende mate de noodzaak om de mogelijke lange termijn gevolgen van chemicaliën op de volksgezondheid en het milieu op voorhand goed in te schatten. Verschillende afspraken richten zich op een betere analyse van de mogelijke gevolgen en op een voorzichtiger benadering bij het introduceren, produceren en gebruiken van chemicaliën waarvan de effecten onzeker zijn.

- In 1980 werd het [International Programme on Chemical Safety](#) (IPCS) opgericht door de drie Verenigde Naties organisaties WHO, ILO en UNEP. Het IPCS verspreidt wetenschappelijke kennis over de milieu- en gezondheidsgevolgen van chemicaliën en helpt overheden hun capaciteit op dit gebied te versterken. Het IPCS publiceert onder meer een gezaghebbende classificatie van bestrijdingsmiddelen op basis van het gezondheidsgevaar dat ze op kunnen leveren, de [WHO Recommended Classification of Pesticides by Hazard](#).
- Tijdens de World Summit for Sustainable Development in Johannesburg in augustus 2002 werd besloten tot de invoering van het [Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals](#) (GHS). Met het GHS systeem, dat nu onder leiding van de United Nations Economic Commission for Europe ingevoerd wordt, worden chemische stoffen overal ter wereld op dezelfde manier geclassificeerd. Snelle uitwisseling van informatie over milieu- en gezondheidseffecten wordt daardoor bevorderd.
- In februari 2006 werd de [Strategic Approach to International Chemicals Management](#) (SAICM) aangenomen door de [International Conference on Chemicals Management](#) (ICCM). SAICM, dat opereert onder de vlag van het *United Nations Environment Programme* (UNEP), biedt overheden een beleidskader waarmee bereikt kan worden dat op een veilige en duurzame manier wordt omgegaan met chemicaliën, inclusief chemisch afval en bijproducten.
- In juni 2007 ging de Europese richtlijn voor de [Registratie, Evaluatie, Autorisatie en beperkingen van Chemische stoffen](#) (REACH) van kracht. Deze richtlijn is bedoeld om extra informatie over chemische stoffen te verkrijgen, zodat deze stoffen veilig kunnen worden gebruikt en de Europese industrie tegelijkertijd haar concurrentiepositie behoudt. De uitvoering van REACH is in handen van het [Europees Agentschap voor Chemische Stoffen](#) (ECHA).¹¹⁸
- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) bevelen bedrijven aan om hun werknemers te onderwijzen en trainen in zaken aangaande milieu, gezondheid en veiligheid, inclusief de behandeling van giftige stoffen. Daarnaast moeten bedrijven ervoor zorgen dat de producten en diensten aan alle standaarden voor gezondheid en veiligheid van consumenten voldoen. Bedrijven moeten consumenten daar ook over informeren.

- **Internationale handel in chemicaliën en chemisch afval**

Het dumpen van chemisch afval en in eigen land verboden chemicaliën in minder ontwikkelde landen wordt aan banden gelegd door twee internationale verdragen:

- In de [Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal](#) van 1989 zijn duidelijke afspraken gemaakt over de internationale handel in, en veilige verwerking van, gevaarlijk (chemisch) afval. De [173 ondertekenende landen](#) verplichten zich om de internationale handel in gevaarlijk afval zoveel mogelijk te beperken, om gevaarlijk afval zo dicht mogelijk bij de plaats waar het ontstaat te verwerken, en om het ontstaan van gevaarlijk afval zoveel mogelijk te beperken.

- De [Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade](#) kwam tot stand in 1998. Het verdrag bepaalt dat pesticiden en andere gevaarlijke chemicaliën die in eigen land verboden zijn, in principe niet mogen worden geëxporteerd naar andere (ontwikkelings)landen.

- **Toegang tot medicijnen**

De standaard op het gebied van toegang tot medicijnen wordt gezet door de [Access to Medicine Index](#). De eerste versie van de index werd in juni 2008 gepubliceerd en liet zien dat de 20 grootste farmaceutische bedrijven sterk verschillen in hun inspanningen om patiënten in ontwikkelingslanden meer toegang te geven tot betaalbare geneesmiddelen en vaccins. Sommige grote fabrikanten maken goede vooruitgang, bijvoorbeeld via de ontwikkeling van nieuwe medicijnen tegen voorheen grotendeels veronachtzaamde ziekten. Andere bedrijven blijven juist achter bij het doorvoeren van vernieuwingen op dit terrein. De index gebruikt 28 indicatoren, gegroepeerd in acht criteria, om het beleid van grote farmaceutische bedrijven ten aanzien van toegang tot medicijnen te beoordelen en te vergelijken.

De Access to Medicine Index wordt gesteund door twintig toonaangevende, wereldwijde beleggingsinstellingen die samen meer dan US\$ 2.000 miljard beheren. De beleggers noemen het een methode “die nuttig kan zijn bij de beoordeling van de lange termijn waarde van farmaceutische bedrijven.”¹¹⁹

- **Flesvoeding**

Volgens cijfers van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) sterven ieder jaar 1,5 miljoen kinderen en wordt een veelvoud hiervan ziek, omdat zij geen borstvoeding krijgen. Borstvoeding is aantoonbaar beter voor de gezondheid van zuigelingen dan flesvoeding. Het aantal vrouwen dat borstvoeding geeft, loopt wereldwijd echter terug. Belangrijke oorzaak is de reclame voor flesvoeding die maakt dat onnodig veel ouders overschakelen op de fles. De [Internationale Gedragscode voor het op de markt brengen van vervangingsmiddelen voor moedermelk](#) van de Wereldgezondheidsorganisatie verbiedt daarom sinds 1981 alle reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk. Bijna alle landen ter wereld ondertekenden de WHO-code, maar nog lang niet alle landen hebben de WHO-code en de later ondertekende resoluties opgenomen in hun eigen wetgeving. Het [International Baby Food Action Network](#) (IBFAN) zet zich daarom in om te bewerkstelligen dat fabrikanten zich overal en altijd houden aan de WHO-code en de aanvullende resoluties houden.

- **Lobbypraktijken**

Op het gebied van gezondheid bestaan krachtige lobby's die effectieve regelgeving vaak weten te vertragen. Daarom proberen verschillende nationale en regionale initiatieven de belangen van organisaties binnen processen voor regelgeving inzichtelijk te maken. Het meest recente initiatief komt van de Europese Commissie, die in 2008 een vrijwillig [register voor belangenvertegenwoordigers](#) heeft opgezet in het kader van het [Europees Transparantie-initiatief](#). Zij wil daarmee het publiek laten weten welke algemene of specifieke belangengroepen het besluitvormingsproces van de Europese instellingen beïnvloeden en welk budget zij daarvoor hebben. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan. Door zich in te schrijven beloven zij zich aan de [gedragscode](#) te houden. Omdat het register vrijwillig is roepen maatschappelijke organisaties de Europese Commissie op om een voorbeeld te nemen aan registers in de [Verenigde Staten](#) en [Canada](#) waar inschrijving wel verplicht is.

4.5.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Een goed bankbeleid op het gebied van gezondheid, zal er voor moeten zorgen dat er alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven die hun verantwoordelijkheid ten aanzien van gezondheid serieus nemen en die handelen op basis van het voorzorgprincipe.

Op de eerste plaats betekent dit dat de bank van de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd mag eisen dat deze zich houden aan alle ILO-verdragen met betrekking tot gezondheid en veiligheid op het werk. Maar zoals de ILO zelf aangeeft is dat niet voldoende, vooruitgang wordt vooral geboekt als bedrijven werken aan een systematische verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers en het ontwikkelen van een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.

Ten tweede zal de bank van de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd moeten vragen dat ze geen chemicaliën gebruiken waarvan de gevolgen voor mens en milieu op de lange termijn onbekend zijn. Chemicaliën waarvan bekend is dat ze schadelijk zijn, zouden zo min mogelijk en dan alleen op een verantwoorde manier gebruikt mogen worden. Deze eis geldt zeker voor bedrijven in de chemische industrie, maar ook voor bedrijven in sectoren waarin veel chemicaliën gebruikt worden, zoals de landbouw, de textielindustrie, de afvalverwerkingbranche en de elektronicasector. Het voorzorgprincipe moet voorop staan. Dit betekent dat de bank zich ervan moet verzekeren dat deze bedrijven zich in ieder geval houden aan internationale afspraken zoals het Montreal Protocol en de verdragen van Stockholm, Bazel en Rotterdam. In het gebruik van en de omgang met giftige stoffen zou de bank alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd, dus ook buiten Europa, moeten vragen om zich te houden aan de Europese REACH-voorschriften - omdat dat op dit moment de beste set van internationale richtlijnen is.

Ten derde zou de bank van bedrijven in de farmaceutische sector moeten vragen om hun beleid ten aanzien van toegang tot medicijnen voortdurend te verbeteren. Bedrijven die bij voortdurend slecht scoren in de Access to Medicine Index zouden niet voor investering in aanmerking mogen komen.

Ten vierde moet de bank van producenten van flesvoeding verlangen dat ze zich houden aan de WHO-code.

Tenslotte kan de bank van bedrijven vragen verantwoording af te leggen over hun lobbypraktijken ten aanzien van regelgeving voor gezondheid. Ook kunnen banken in de registers voor belangenvertegenwoordigers controleren of een bedrijf actief betrokken is (zowel negatief als positief) bij regelgeving.

4.5.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van gezondheid opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van gezondheid;
2. Het bankbeleid ten aanzien van gezondheid is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden voor investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van gezondheid noemt als voorwaarden dat bedrijven waarin wordt geïnvesteerd zich moeten houden aan de belangrijkste ILO-verdragen, de WHO-code en de verdragen van Montreal, Stockholm, Bazel en Rotterdam;

4. Het bankbeleid ten aanzien van gezondheid vereist van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd dat ze geheel voldoen aan de Europese REACH-voorschriften en aantoonbaar werken aan een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid. Van farmaceutische bedrijven wordt een duidelijk beleid ten aanzien van toegang tot medicijnen geëist en van producenten van flesvoeding dat ze zich houden aan de WHO-code;
5. Het bankbeleid ten aanzien van gezondheid vereist - naast de elementen die onder 4 zijn genoemd - dat chemicaliën alleen worden gebruikt wanneer hun veiligheid voor mens en milieu uit wetenschappelijk onderzoek blijkt. Voor farmaceutische bedrijven wordt een bovengemiddelde score op alle elementen van de Access to Medicine Index verlangd.

4.6 Natuur

4.6.1 Wat staat er op het spel?

De biologische diversiteit van de planeet aarde - haar ecosystemen, plant- en diersoorten en genetisch materiaal - vormt een complex web van leven dat van groot belang is voor de economische en sociale ontwikkeling van onze samenleving, voor onze cultuur en voor onze ontspanningsmogelijkheden. De steeds snellere achteruitgang van de mondiale biodiversiteit (natuur) is één van de meest urgente milieuzorgen. Het verlies van biodiversiteit brengt enorme potentiële kosten en risico's met zich mee, zoals de vernietiging van leefgebieden, het verlies van de functies van ecosystemen, de bedreiging van de voedselvoorziening, en het verdwijnen van geneeskrachtige planten. De zorg over de natuurlijke rijkdom van de wereld is een morele en ethische verantwoordelijkheid van de gehele mensheid.

In maart 2005 werd de [Millennium Ecosystem Assessment](#) (MEA) gepubliceerd: een vierjarige wetenschappelijke studie geïnitieerd door de Verenigde Naties, waaraan wereldwijd 1.360 experts meewerkten. Een gedeelte van de studie richt zich op biodiversiteit, hiervoor zijn zowel de [bevindingen](#) als de uitgebreide [aanbevelingen voor beleid](#) apart gepubliceerd. De bevindingen van de MEA geven inzicht in de huidige toestand en verandering van ecosystemen, en de effecten hiervan op het leven van de mens. Ook biedt het rapport een aanbeveling voor bedrijven om ecosystemen op een duurzame manier te gebruiken en te conserveren.

De MEA concludeerde: "In de afgelopen 50 jaar heeft de mens ecosystemen sneller en diepgaander veranderd dan in elke andere tijdperiode in onze geschiedenis. Dit gebeurde vooral om aan de groeiende vraag naar voedsel, drinkwater, hout, vezels en brandstof te voldoen. Dit proces heeft een grote bijdrage geleverd aan economische ontwikkeling en een substantiële toename van het menselijk welzijn, maar heeft ook geleid tot een aanzienlijk - en grotendeels onherstelbaar - verlies van de diversiteit van het leven op aarde en verscherpte armoede voor sommige bevolkingsgroepen. Als deze problemen niet aangepakt worden zullen de voordelen die toekomstige generaties ontlenuen aan de mondiale ecosystemen aanzienlijk afnemen. De vermindering van de functies van ecosystemen kan nog aanmerkelijk verergeren tijdens de eerste helft van deze eeuw, wat een obstakel zal vormen bij het bereiken van de [Millennium Development Goals](#)."¹²⁰ Tegelijkertijd vindt de MEA dat het met gepaste initiatieven "mogelijk is de degradatie van vele ecosystemen in de komende 50 jaar terug te draaien. Daarvoor zijn wel veranderingen in beleid en menselijke activiteiten noodzakelijk, die momenteel nog niet gaande zijn."¹²¹

Het investeringsbeleid van de bank moet ervoor zorgdragen dat het alleen betrokken is bij investeringen in bedrijven en overheden die zich tot doel stellen verder verlies aan natuurwaarden te voorkomen, en dit principe ook systematisch in praktijk brengen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in paragraaf 4.6.2 worden beschreven.

4.6.2 Internationale standaarden

De [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) van 1992 stelt zich ten doel wereldwijd de biologische diversiteit te beschermen en duurzaam te gebruiken. De CBD eist van de ondertekenende landen dat het onderwerp biodiversiteit wordt toegevoegd aan de wettelijke procedures die de effecten van activiteiten op het milieu beoordelen (milieueffectrapportages). Vrijwel alle landen ter wereld hebben de conventie ondertekend.¹²² In april 2002 zijn de ondertekenende landen van de CBD overeengekomen dat ze “in 2010 het verlies van biodiversiteit op wereldwijd, regionaal en nationaal niveau significant zullen verminderen, om zo bij te dragen aan het leven op aarde en het verminderen van armoede.”¹²³

De CBD deelt biodiversiteit op in drie categorieën: ecosystemen, dier- en plantsoorten, en genetisch materiaal. De specifieke standaarden die voor iedere categorie beschikbaar zijn worden hieronder besproken.

- **Bescherming van ecosystemen en leefgebieden**

Verschillende internationale overeenkomsten vereisen de bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden:

- De [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) eist dat iedere lidstaat een systeem opstelt om de biodiversiteit in beschermde gebieden te behouden, of op andere manier de bescherming van ecosystemen te waarborgen.
- De [UN Convention on the Law of the Sea](#) (UNCLOS) verplicht alle ondertekende landen om de biodiversiteit in oceaangebieden te beschermen en behouden. De bescherming van specifieke oceaangebieden wordt behandeld in de [Regional Seas Conventions](#), die vallen onder het [UN Environmental Programme](#) (UNEP). Ook het [International Coral Reef Initiative](#) richt zich op specifieke oceaangebieden.
- De biodiversiteit in gebieden die om milieu- en culturele redenen van belang zijn, staat onder bescherming van de [Unesco World Heritage Convention](#).
- Voor *wetlands* (moeras- en veengebieden) die rijk aan biodiversiteit zijn, bestaat de [Ramsar Convention on Wetlands](#) die bescherming en degelijk beheer van deze gebieden waarborgt.
- De [World Conservation Union](#) (IUCN) heeft een systeem ontwikkeld dat natuurgebieden in zes categorieën categoriseert en aangeeft in welke gebieden biodiversiteit beschermd dient te worden (categorie I t/m IV). Daarnaast biedt de IUCN richtlijnen voor bedrijven over hoe om te gaan met gebieden die binnen deze [Protected Area Management Categories](#) vallen. In 2000 werd op het IUCN World Conservation Congress een resolutie aangenomen die alle staten oproept om in de beschermde gebieden (categorieën I t/m IV) investeringen in olie-, gas, en mijnbouwprojecten niet toe te laten.
- Het *High Conservation Value* (HCV) concept was oorspronkelijk bedacht in het kader van certificatie van bosbeheer en houtproducten (High Conservation Value Forests or HCVF), maar kan worden toegepast op alle ecosystemen en natuurlijke leefomgevingen. Het [HCV Resource Network](#) heeft nationale implementatie richtlijnen, lokale projecten, trainingen en workshops ontwikkeld.

- **Bescherming van plant- en diersoorten**

De meest vanzelfsprekende stap voor het behoud van biodiversiteit is de bescherming van bedreigde soorten flora en fauna. Een toonaangevende rapportage van bedreigde soorten is de [IUCN Red List of Threatened Species](#). Het leefgebied van deze bedreigde soorten wordt beschermd door de [Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals](#) (1979). Ook richt dit verdrag zich op de beperking van exploitatie van gebieden waar migrerende wilde en bedreigde diersoorten zich ophouden. De [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora](#) (CITES) verbiedt de internationale handel in alle bedreigde soorten, en eist hiervoor strenge nationale regelgeving. Hieronder vallen bijvoorbeeld olifanten, orang-oetans, en mahoniehout. Andere mondiale en regionale verdragen verbieden of limiteren de commerciële exploitatie van o.a. walvissen, trekvogels, ijsberen, zeeschildpadden en zeehonden.¹²⁴

Behalve de bescherming van bedreigde diersoorten, vereist natuurbehoud dat diersoorten die (nog) niet bedreigd zijn, niet overmatig worden gevangen en dat commerciële vangst op duurzame wijze plaatsvindt. De CBD eist dat "landen hun biologische rijkdommen zodanig beheren dat ze ervan zijn verzekerd dat deze worden behouden en op een duurzame manier worden gebruikt".¹²⁵ Dit onderwerp wordt ook behandeld in paragraaf 5.1 over landbouw, paragraaf 5.3 over visserij en paragraaf 5.4 over bosbouw.

De natuur wordt ook bedreigd door bedoelde en onbedoelde introductie van [exotische soorten](#). Als deze buiten hun natuurlijke leefomgeving komen kunnen ze inheemse soorten verdringen en hun habitat overnemen. *Exotische indringers* komen overal ter wereld voor, maar vormen vooral een probleem voor de ecosystemen van eilanden. De UNCLOS en de CBD vereisen daarom beiden dat lidstaten de import en introductie van exotische soorten voorkomen of onder strikte controle houden.

- **Bescherming van genetisch materiaal**

Het [Cartagena Protocol on Biosafety](#) heeft een raamwerk ontwikkeld voor veilig gebruik van levende genetisch gemodificeerde organismen, die een schadelijk effect kunnen hebben op biodiversiteit of volksgezondheid en grensoverschrijdende risico's met zich meebrengen. Ook vereist het protocol toestemming van het importland voordat levende genetisch gemodificeerde organismen mogen worden geïmporteerd.

De CBD eist dat bedrijven die toegang willen hebben tot genetisch materiaal uit het buitenland vooraf toestemming moeten verkrijgen van het exporterende land en duidelijke afspraken dienen te maken voor het gebruik van het materiaal.

- **Bedrijven en natuur**

In April 2006 werden door de CBD de [Voluntary Guidelines on Biodiversity-Inclusive Impact Assessments](#) gepubliceerd. Hierin staan duidelijke handleidingen over hoe natuurcriteria kunnen worden opgenomen in milieueffectrapportages.

In Groot-Brittannië werken het [EarthWatch Institute](#) en anderen aan het betrekken van bedrijven bij het behoud van de biodiversiteit. Zij hebben een stappenplan speciaal voor bedrijven opgesteld, gebaseerd op [10 principles of engagement](#), waaronder het opstellen van een strategisch biodiversiteitplan, en het integreren van biodiversiteitstandaarden in reguliere kwaliteitsmetingen en het beschermen van de natuur in het inkoopbeleid. De [Wildlife Trust](#) heeft een [biodiversity benchmark](#) ontwikkeld. Beide initiatieven richten zich vooral op bedrijven die land bezitten of verantwoordelijk zijn voor landbeheer.

In december 2007 publiceerde het IUCN Nederlands Comité een handleiding voor bedrijven, [Business and Biodiversity](#).

4.6.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Banken kunnen invloed uitoefenen op de bescherming van de natuur, vooral als ze investeren in sectoren met een potentieel grote invloed op de natuur, zoals bosbouw, mijnbouw, olie- en gassector, visserij, watervoorziening en infrastructuur, of sectoren die gebruiken maken van genetisch materiaal, zoals landbouw, biotechnologie, de medische en de cosmetische industrie.

Er zijn voor bedrijven verschillende redenen om biodiversiteit hoog op de agenda te plaatsen. Hieronder vallen strengere regels ter bescherming van ecosystemen en strikter toezicht hierop, stijgende kosten in productketens die afhankelijk zijn van bepaalde ecosystemen, veranderingen in consumptiepatronen en druk van de samenleving en maatschappelijke organisaties. Bovendien ontstaan er nieuwe commerciële kansen voor bedrijven, daar waar commerciële en natuurbeheer hand in hand gaan. Op deze ontwikkeling kunnen banken inspringen.¹²⁶

Om de risico's voor biodiversiteit aan te pakken, dienen banken investeringsbeleid op te stellen dat in lijn is met internationale verdragen en nationale wetgeving. De opgestelde criteria moeten van toepassing zijn op alle investeringen, vooral in sectoren met een potentieel grote invloed op biodiversiteit. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

- **Algemeen**
 - Een effectrapportage - uit te voeren door de klant - van de totale gevolgen van het project of de onderneming op de biodiversiteit, inclusief de gevolgen voor het ecosysteem, plant- en diersoorten en genetisch materiaal;
 - Doorlopend toezicht op en rapportage van de gevolgen van de activiteiten van bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Rapportage door de klant dient te voldoen aan de richtlijnen voor rapportage over biodiversiteit en landgebruik, beschreven door het [Global Reporting Initiative](#).
- **Bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden**
 - Activiteiten die negatief effect hebben op de beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), onder de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) dienen te worden uitgesloten van investeringen;
 - Activiteiten in gebieden die door maatschappelijke organisaties en wetenschappers als "no-go zones" worden gekwalificeerd - zoals bedreigde bossen, belangrijke gebieden voor biodiversiteit, rivieren, voortplantingsgebieden van vissen, en plaatsen die als heilig worden beschouwd - dienen te worden uitgesloten van investeringen;
 - Het complete herstel van ecosystemen nadat commerciële activiteiten zijn afgerond dient verzekerd te zijn.
- **Bescherming van plant- en diersoorten**
 - De activiteiten van bedrijven waarin wordt geïnvesteerd mogen geen negatieve gevolgen hebben voor de populaties of het aantal dieren van soorten die op de [IUCN Red List of Threatened Species](#) staan;

- De activiteiten van bedrijven waarin wordt geïnvesteerd mogen niet leiden tot de illegale handel van bedreigde diersoorten die op de lijst staan van [CITES](#);
 - Alle levende natuurlijke bronnen zoals bossen, dieren en planten moeten door de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd duurzaam worden gebruikt en beheerd;
 - De activiteiten van bedrijven waarin wordt geïnvesteerd mogen niet leiden tot bedoelde of onbedoelde introductie van exotische soorten.
- **Bescherming van genetisch materiaal**
 - Er wordt niet geïnvesteerd in bedrijven die actief zijn in de productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen, tenzij er toestemming is van het importerende land, en aan alle vereisten van het [Cartagena Protocol](#) wordt voldaan;
 - Bedrijven die actief zijn op het gebied van genetische materialen en gentechnologie mogen alleen worden gefinancierd als hun activiteiten voldoen aan de toestemming- en verdelingseisen zoals beschreven in de [UN Convention on Biological Diversity](#).

4.6.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van natuurbehoud opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ontwikkeld voor dit onderwerp;
2. Het bankbeleid ten aanzien van natuurbehoud doet een algemene toezegging tot bescherming van biodiversiteit, maar zegt niet toe duidelijke stappen te ondernemen;
3. Het bankbeleid ten aanzien van natuurbehoud doet een duidelijke toezegging - in de lijn van de aanbevelingen in paragraaf 4.6.3 - dat de investeringen van de bank zullen bijdragen aan één van de hoofdonderdelen van de bescherming van biodiversiteit (bescherming van ecosystemen, plant- en diersoorten of genetisch materiaal);
4. Het bankbeleid ten aanzien van natuurbehoud doet een duidelijke toezegging - in de lijn van de aanbevelingen in paragraaf 4.6.3 - dat de investeringen van de bank zullen bijdragen aan tenminste twee van de drie hoofdonderdelen van de bescherming van biodiversiteit (bescherming van ecosystemen, plant- en diersoorten of genetisch materiaal);
5. Het bankbeleid ten aanzien van natuurbehoud garandeert dat de investeringen van de bank voldoen aan alle aanbevelingen in paragraaf 4.6.3 voor de drie hoofdonderdelen van de bescherming van biodiversiteit (bescherming van ecosystemen, plant- en diersoorten en genetisch materiaal).

4.7 Dierenwelzijn

4.7.1 Wat staat er op het spel?

Dieren zijn - net als mensen - wezens met gevoel, die respect en bescherming verdienen. In Nederland gaat de overheid sinds 1981 uit van de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren.¹²⁷ Op basis van dit fundamentele uitgangspunt, tevens vastgelegd in het [Verdrag van Lissabon](#) (2007), bepleiten dierenbeschermingsorganisaties maatregelen om het welzijn van dieren te beschermen. En met succes, want dierenwelzijn kan zich op een groeiende belangstelling verheugen van de maatschappij en het bedrijfsleven. Het pleidooi van dierenbeschermingsorganisaties vindt steeds meer weerklank onder Europese burgers, blijkt onder meer uit de [Eurobarometer](#). Om deze reden besteedt ook de politiek steeds meer aandacht aan het onderwerp. Ook in andere landen buiten Europa wordt dierenwelzijn steeds meer een issue bij het publiek. Binnen de Verenigde Naties wordt gesproken over een [UN Declaration on Animal Welfare](#).

Het welzijn van dieren is ook belangrijk voor het welzijn en de gezondheid van grote groepen mensen. Ongeveer een miljard mensen zijn voor hun inkomen, voeding en kleding afhankelijk van de gezondheid en productiviteit van de dieren waar zij mee werken. Om deze reden heeft bijvoorbeeld de FAO, de Voedings- en Landbouworganisatie van de VN, onlangs besloten om meer expliciete aandacht te geven aan dierenwelzijn. Volgens de FAO is dierenwelzijn verbonden met onder andere voedselzekerheid en -veiligheid, gezondheid, duurzaamheid, arbeidsomstandigheden, rurale ontwikkelingen, gendergelijkheid en sociale rechtvaardigheid.¹²⁸

Met name in de (intensieve) veehouderij kan het welzijn van dieren onder druk komen te staan, onder andere omdat dieren vaak worden gehouden in omstandigheden die niet bij de diersoort passen en niet dierwaardig zijn. In de intensieve veehouderij (waaronder de gangbare varkens-, pluimvee-, vleesvee-, konijnen-, geiten- en melkveehouderijen, waarbij melkkoeien jaarrond op stal worden gehouden, en vissen in de intensieve aquacultuur), worden dieren in hoge concentraties binnen gehouden en ondergaan ze vaak onverdoofde ingrepen (staarten knippen, snavels kappen, tanden vijlen, onthoornen). Dieren hebben geen tot weinig mogelijkheid om hun natuurlijke gedrag uit te voeren (grazen, scharrelen, wroeten). Ook het transport over lange afstanden en het beheersen van de condities voor en tijdens het slachten van dieren verdienen de aandacht. De intensieve veehouderij wordt voorts gekarakteriseerd door een houderijsysteem dat niet grondgebonden is, waarbij veevoer wordt aangevoerd en mest moet worden afgevoerd. Het systeem kenmerkt zich dus door de afwezigheid van een natuurlijke kringloop en het afwentelen van de gevolgen van milieuvervuiling (vermesting en verzuring) op de samenleving.

Door veranderende consumptiepatronen in opkomende markten (zoals de BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China) neemt wereldwijd de vraag naar veeteeltproducten - vlees, zuivel, eieren - sterk toe. Om aan deze vraag te voldoen op een manier die aandacht heeft voor dierenwelzijnsnormen is een grote uitdaging. Ook omdat het negeren van dierenwelzijn in toenemende mate gezondheidsrisico's voor de bevolking met zich meebrengt door de mogelijke snelle verspreiding van ziektes.¹²⁹

Behalve in de veeteeltsector zijn dierenwelzijnsnormen ook van belang in sectoren zoals de farmaceutische industrie en cosmeticasector die veel proefdieren gebruiken. In het (inter)nationale maatschappelijke en politiek debat wordt steeds vaker uitgegaan van de 3V alternatieven voor dierproeven: vervanging, vermindering en verfijning. Verder worden in de recreatiesector dieren ingezet voor sport en vermaak - paardensport, circussen, dierentuinen - en zijn er bedrijven die dieren houden voor hun bont. Ook het fokken en verhandelen van huisdieren heeft zich inmiddels in veel landen ontwikkeld tot een belangrijke bedrijfstak. En tenslotte is bij plezierjacht, jachttoerisme, het bestrijden van plaagdieren en visserij het welzijn van dieren vaak in het geding.

Het investeringsbeleid van de bank zou bij investeringen in al deze sectoren rekening moeten houden met het welzijn van dieren, niet alleen omwille van dieren zelf maar ook om de mogelijke maatschappelijke gevolgen op het gebied van gezondheid en milieu. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in paragraaf 4.7.2 worden beschreven.

4.7.2 Internationale standaarden

- **Algemeen**

- Welzijn is de kwaliteit van het leven van dieren zoals die door het dier zelf wordt ervaren. De [Five Freedoms](#) worden vaak als uitgangspunt genomen voor het opstellen van standaarden voor dierenwelzijn. Dit concept is ontstaan uit het Brambell Report dat

in 1965 in Groot-Brittannië verscheen en het daaropvolgende verzoek van de Britse minister van Landbouw aan de Farm Animal Welfare Council (FAWC) om de *Welfare Codes* voor runderen, varkens, kippen en kalkoenen te herzien. Het heeft tenslotte de volgende lijst met vijf vrijheden opgeleverd die kunnen worden toegepast op alle dieren.

Een dier moet vrij zijn van:

1. Honger, dorst en onjuiste voeding;
Directe toegang tot vers water en goed voedsel om gezond en sterk te blijven.
 2. Thermaal en fysiek ongerief;
Het hebben van een geschikte, comfortabele huisvesting die rust biedt.
 3. Pijn, verwondingen en ziektes;
Door dit te voorkomen of snel te diagnosticeren en te behandelen.
 4. Om het natuurlijke (soortelijke) gedrag te vertonen;
Door voldoende ruimte, voldoende en juiste voorzieningen en gezelschap van soortgenoten te verstrekken.
 5. Angst en chronische stress;
Door omstandigheden die lijden en stress veroorzaken te vermijden.
- Het [Welfare Quality Project](#) (2004-eind 2009) heeft geresulteerd in verscheidene praktische meetinstrumenten om dierenwelzijn te kunnen beoordelen. De vijf vrijheden worden ook in dit project en in de meetinstrumenten verwerkt. Er zijn daarnaast duidelijke minimum dierenwelzijnstandaarden opgesteld in het algemeen en toegespitst op een paar diergroepen.
 - Het principe dat een dier intrinsieke waarde heeft, is in Nederland opgenomen in diverse wetten: Wet op de Dierproeven, Flora en Faunawet en ook in de nieuwe Wet Dieren die naar verwachting in 2011 in werking zal treden. Dit is een samenvoeging van vijf wetten aangaande dieren, waaronder de huidige Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren.¹³⁰
 - In een protocol bij het [Verdrag van Amsterdam](#) (1997) erkent de Europese Unie dieren officieel als wezens met gevoel en geeft men aan dat Europese burgers en instellingen op het gebied van landbouw, visserij en wetenschap rekening moeten houden met het welzijn van dieren. Dit protocol is vervolgens volledig opgenomen als artikel 6b in de opvolger van het *Verdrag van Amsterdam*, het [Verdrag van Lissabon](#) (2007, in werking getreden op 1 december 2009).
- **Veehouderij**
 - In Europa zijn diverse verdragen aangenomen voor de bescherming van landbouwhuisdieren. In de [European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes](#) (in 1976 aangenomen en in 1992 gewijzigd) zijn minimumrichtlijnen voor de veehouderij op het gebied van dierenwelzijn opgenomen. Daarnaast zijn er verdragen over [transport](#) (in 1968 aangenomen en in 2003 gewijzigd) en over de [slacht](#). Deze verdragen zijn verder uitgewerkt in specifieke regels voor bepaalde diersoorten of onderwerpen. Voor alle landbouwhuisdieren geldt de [algemene dierenwelzijnrichtlijn](#) (98/58EG). Verder zijn er specifieke regels voor het transport van dieren, het bedwelmen en doden van dieren, huisvesting en verzorging van dieren en diergezondheid. Op termijn worden enkele ernstige misstanden in de intensieve veehouderij afgebouwd, zoals het houden van kalveren in kisten (verboden sinds 2007), hennen in legbatterijen (verboden vanaf 2012) en het houden van zeugen in voerligboxen (verboden vanaf 2013).

- In de biologische landbouw zijn ook normen voor dierenwelzijn opgenomen. Met betrekking tot de biologische landbouw heeft de *International Federation of Organic Agricultural Movements* (IFOAM) de [Norms for Organic Production and Processing](#) ontwikkeld. Deze bestaan uit de [IFOAM Basic Standards for Organic Production and Processing](#) en bijbehorende [Accreditation Criteria](#). Alle producenten ter wereld die zich houden aan de IFOAM normen worden opgenomen in het [Organic Guarantee System](#). In 2007 is de nieuwe verordening biologische productiemethoden (EG nr. 834/2007) in werking getreden.
- Standaarden van de [OIE](#) (World Organisation for Animal Health) zijn bedoeld om de hygiënische veiligheid rondom de handel in dieren en dierproducten veilig te stellen. De [Terrestrial Animal Health Code 2009](#) en de [Aquatic Animal Health Code 2009](#) gaan dus voornamelijk over diergezondheid maar bevatten ook aanbevelingen voor dierenwelzijn, met name op het gebied van transport, de slacht, het doden van dieren om verspreiding van ziekten te voorkomen en over zwerfdieren.
- In februari 2008 publiceerde het *Sustainable Agriculture Network* (SAN) de [Sustainable Agriculture Standards](#). De normen zijn gebaseerd op richtlijnen van o.a. de Verenigde Naties, de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie, en worden onderschreven door de *Rainforest Alliance*. De standaarden bevatten veertien criteria voor duurzame landbouw (onder meer over omgang met wilde dieren op de boerderij).
- In de intensieve veehouderij kan onvoldoende tegemoet gekomen wordt aan de criteria van de Five Freedoms. De [Dierenbescherming](#) introduceerde daarom het [Beter Leven Kenmerk](#) voor dierlijke producten in 2008, speciaal gericht op zogenaamde tussensegmenten (houderijsystemen die qua diervriendelijkheid tussen de intensieve en de biologische veehouderij in staan). Dit sterrensysteem (hoe meer sterren hoe meer dierenwelzijn) is ontwikkeld om het bedrijfsleven uit te dagen het welzijn van de dieren in de veehouderij te verbeteren. De kwaliteitseisen die de Dierenbescherming heeft gesteld aan dit welzijn zijn vastgelegd in afspraken met aanbieders van vlees en worden gecontroleerd door onafhankelijke instanties.
- **Proefdieren**
 - Voor proefdieren geldt in Nederland de [Wet op de Dierproeven](#).
 - De Europese [Conventie voor de bescherming van gewervelde dieren](#) voor de bescherming van gewervelde dieren voor experimentele en andere wetenschappelijke doeleinden betreft het gebruik van dieren bij experimenten. Ook is er Europese regelgeving voor de huisvesting en verzorging van [proefdieren](#) van kracht en zijn er regels voor het toetsen van dierproeven. Er is een Europees verbod op het uitvoeren van dierproeven voor het testen van [cosmetica](#) en het gebruik van mensapen voor proeven.
- **Andere dieren**
 - In Nederland is de [Flora- en Faunawet](#) van kracht. Hierin zijn regels opgenomen voor de jacht, de toegestane jachtmiddelen en schadebestrijding.
 - In Europa zijn er regels voor het gebruik van klemmen voor het vangen van dieren voor hun [pels](#) en het houden van wilde dieren in [dierentuinen](#). Er geldt een verbod op de handel in [katten- en hondenbont](#) en sinds dit jaar tevens een importverbod op [zeehondenbont](#).

- De [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora \(CITES\)](#) verbiedt de internationale handel in alle bedreigde soorten.
- De Europese [Conventie voor de bescherming van gezelschapdieren](#) bevat regels voor de bescherming van gezelschapdieren.
- Circussen en dolfinaria voldoen niet aan de criteria van de Five Freedoms. Dieren zijn niet in staat hun natuurlijke gedrag te vertonen en lijden aan angst en chronische stress. Bovendien wordt vaak gebruik gemaakt van dieren die uit het wild zijn gevangen. Voor dierentuinen is het van groot belang dat de huisvesting en verzorging zodanig is ingericht dat de dieren hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen.

4.7.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Banken kunnen invloed uitoefenen op het welzijn van dieren als ze investeren in sectoren waar dieren worden gebruikt, gevangen en/of ge(re)produceerd, zoals de visserij, de veeteelt, de farmaceutische industrie en andere bedrijven met een proefdierfaciliteit, de cosmeticasector, de recreatiesector, de bontindustrie en huisdierfokkerijen.

De volgende elementen zijn cruciaal voor een goed bankbeleid:

- **Algemeen**

- De bank zal per investering bekijken of het een sector betreft waar sprake is van een verhoogd risico op een laag niveau van dierenwelzijn en of er specifieke voorwaarden aan de investering moeten worden gesteld op dit terrein;
- De bank zal het gebruik van certificatieschema's in de keten van voedselproductie stimuleren middels haar investeringen.

- **Veehouderij**

- Ondernemingen die gebruik maken van zeer beperkende huisvestingsmethoden voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), worden uitgesloten van investeringen;
- Ondernemingen waarvan bekend is dat zij betrokken zijn bij misstanden op het gebied van dierenwelzijn (bijvoorbeeld in huisvesting, tijdens transport, op veemarkten en in slachthuizen) en die geen aantoonbare actie ondernemen om de leefomstandigheden van dieren te verbeteren worden uitgesloten van investeringen;
- De bank neemt concrete doelstellingen op in het beleid om binnen 10 jaar haar investeringen in ondernemingen in de intensieve veehouderij volledig te hebben afgebouwd. Investeringen in ondernemingen met een diervriendelijke productie of in ondernemingen die willen omschakelen naar diervriendelijke productie, zoals de biologische veehouderij of tussensegmenten, worden verhoogd om de ontwikkeling van alternatieve systemen voor veehouderij, bijvoorbeeld op het gebied van huisvesting, te stimuleren;
- Ondernemingen die dieren houden voor hun vel/pels, ondernemingen die diensten verlenen aan deze industrie en ondernemingen die (afgeleide) bontproducten vervaardigen, verhandelen of verkopen worden uitgesloten van investeringen.

- **Proefdieren**

- Ondernemingen die producten vervaardigen die tot stand zijn gekomen met behulp van genetische modificatie van dieren, worden uitgesloten van investeringen;

- Ondernemingen die dierproeven doen voor het testen van cosmetica, militaire doeleinden en voor invasief gedragsonderzoek bij in het wild levende dieren, worden uitgesloten van investeringen;
 - Aan het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten worden eisen gesteld om het dierenleed en het aantal gebruikte dieren zoveel mogelijk te beperken. De onderneming dient actief en aantoonbaar te zoeken naar alternatieven voor dierproeven. Ondernemingen die dierproeven doen waarbij openheid, transparantie en een actief proefdierbeleid (inclusief aandacht voor de 3V alternatieven) ontbreken, worden alsnog uitgesloten van investeringen.
- **Andere dieren**
 - Ondernemingen die dieren inzetten in circussen, dolfinaria exploiteren of vechtwedstrijden met dieren organiseren, worden uitgesloten van investeringen;
 - Ondernemingen die entertainment aanbieden waarbij op enigerlei wijze (wilde) dieren betrokken zijn (waaronder dierentuinen, wedstrijden met dieren en shows en tentoonstellingen met dieren) en waarbij het welzijn van de betrokken dieren niet kan worden gegarandeerd, worden uitgesloten van investeringen;
 - Ondernemingen die handelen in exotische en bedreigde dieren (volgens *CITES* lijst), worden uitgesloten van investeringen;
 - Ondernemingen die dieren vangen voor hun vel/pels worden uitgesloten van investeringen.

4.7.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van dierenwelzijn opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ontwikkeld voor dit onderwerp;
2. Het bankbeleid ten aanzien van dierenwelzijn doet een algemene toezegging tot bescherming van dierenwelzijn, maar zegt niet toe duidelijke stappen te ondernemen OF stelt een deel van de in paragraaf 4.7.3 genoemde voorwaarden voor investeringen;
3. Het bankbeleid ten aanzien van dierenwelzijn stelt aan investeringen de voorwaarden genoemd in het onderdeel algemeen en in het onderdeel veehouderij van paragraaf 4.7.3;
4. Het bankbeleid ten aanzien van dierenwelzijn stelt aan investeringen de voorwaarden genoemd in het onderdeel algemeen, het onderdeel veehouderij en één van de andere twee onderdelen van paragraaf 4.7.3;
5. Het bankbeleid ten aanzien van dierenwelzijn garandeert dat de investeringen van de bank voldoen aan alle voorwaarden genoemd in paragraaf 4.7.3.

4.8 Belastingen en corruptie

4.8.1 Wat staat er op het spel?

Voor iedere democratische samenleving zijn belastinginkomsten essentieel om openbare voorzieningen zoals gezondheidszorg, onderwijs, infrastructuur en sociale zekerheid te financieren. Uit onderzoek blijkt dat een eerlijk systeem van belastingheffing meer bijdraagt aan de opbouw van een gezonde, democratische samenleving dan inkomsten uit ontwikkelingshulp of uit de export van grondstoffen. Om belastingen te kunnen heffen is namelijk de opbouw van een capabel en betrouwbaar ambtenarenapparaat nodig, terwijl omgekeerd burgers die belasting moeten betalen veel meer verwachten van, en betrokken raken bij, het openbaar bestuur. Democratisering is vaak het gevolg van een streven naar hogere belastinginkomsten.¹³¹

Ook bedrijven hebben baat bij de publieke voorzieningen in de landen waar ze actief zijn en daarom hebben ze de verantwoordelijkheid om in ieder land belasting te betalen en hier open over te zijn. Toch profiteren veel internationaal opererende bedrijven - en rijke particulieren - van internationale verschillen in belastingpercentages en gaten in nationale belastingregels om hun totale belastingdruk flink te verlagen.¹³² Daarbij wordt vaak gebruik gemaakt van brievenbusmaatschappijen in belastingparadijzen, die niet alleen bekend staan om hun lage belastingtarieven maar ook om hun gebrek aan financiële transparantie. Hoeveel belasting er dan uiteindelijk wordt betaald, en in welk land, onttrekt zich daardoor snel aan ieders zicht. Veel internationale banken hebben vestigingen in belastingparadijzen om hun klanten hierbij te helpen. Als bij dit soort constructies wetten worden overtreden heet het belastingontduiking, maar ook als dat niet het geval is - bij belastingontwijking - is dergelijk gedrag in strijd met de principes van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: het is maatschappelijk onverantwoord om overheden de inkomsten te ontzeggen die ze nodig hebben om hun land sociaal en economisch tot ontwikkeling te brengen.¹³³

Het [Tax Justice Network](#) (TJN) schat in dat overheden door gebruik van belastingparadijzen jaarlijks US\$ 255 miljard aan belastinginkomsten mislopen.¹³⁴ Dit is meer dan het bedrag dat ontwikkelingslanden volgens de [Millennium Development Goals](#) nodig hebben om vóór 2015 de armoede in de wereld te halveren. De Britse organisatie [Christian Aid](#) becijfert dat ontwikkelingslanden jaarlijks US\$ 160 miljard aan belastinginkomsten mislopen door belastingontduiking en -ontwijking door bedrijven.

Ook corruptie heeft nadelige economische gevolgen. Het leidt tot kapitaalvlucht en tot de besteding van schaarse publieke middelen aan verlieslijdende prestigeprojecten, in plaats van aan meer noodzakelijke vormen van infrastructuur zoals scholen, ziekenhuizen en drinkwatervoorzieningen. Het hindert ook de ontwikkeling van markten en verstoort vrije concurrentie. Daarnaast leidt corruptie tot grootschalige plundering van natuurlijke hulpbronnen, zoals hout, edelstenen en mineralen. Grootschalige, sterk vervuilende projecten krijgen in een klimaat van corruptie vrij baan, omdat ze vaak uitstekend dienst doen om publiek geld in private zakken te laten belanden.¹³⁵

Verder heeft corruptie sterk nadelige gevolgen op politiek-, sociaal- en milieugebied. Op het politieke vlak vormt corruptie een groot obstakel bij de ontwikkeling van een rechtstaat. Vertegenwoordigers van de overheid verliezen hun legitimiteit wanneer velen hun ambt misbruiken voor persoonlijk gewin. Het ondermijnt ook het geloof van mensen in het politieke systeem, wat leidt tot frustratie en apathie. Dat maakt vervolgens de weg vrij voor al dan niet democratisch gekozen leiders om zich zonder veel controle de nationale bezittingen toe te eigenen. En als corruptie de norm wordt, verlaten de eerlijke en meest capabele burgers het land.¹³⁶

De [Corruption Perceptions Index](#) van Transparency International (TI) laat zien dat het vooral Zuidelijke, armere landen lijken te zijn waar corruptie het meest voorkomt. Maar TI benadrukt dat voor corruptie twee partijen nodig zijn, de betaler en de ontvanger van steekpenningen. Volgens de [Bribe Payers Index](#) van TI zijn bedrijven uit India, China en Rusland het meest geneigd tot het betalen van steekpenningen, maar ook bedrijven uit OESO-landen als Italië en Frankrijk hebben op dat gebied een slechte reputatie. Corruptie komt volgens TI het meest voor in de bouwsector (inclusief stuwdammen) en in de wapenindustrie.¹³⁷

In het verlengde van corruptie liggen lobbypraktijken. Lobbyen kan weliswaar niet direct als corruptie worden aangemerkt, maar soms gaan lobbyisten in hun streven om wet- en regelgevers te beïnvloeden zover dat het bijna als corruptie kan worden gezien. De invloed van het bedrijfsleven op de ontwikkeling van internationale normen is vaak groot en vormt een belangrijke reden voor het achterlopen van regelgeving op bepaalde terreinen. Publieke instellingen hebben enerzijds wel duidelijke regels voor hun medewerkers geformuleerd waaraan zij zich dienen te houden om omkoping en beïnvloeding tegen te gaan, anderzijds is deelname van maatschappelijke en commerciële organisaties aan het besluitvormingsproces nog verre van transparant. Midden jaren negentig zijn met name Canada en de VS actief geweest om hierin meer duidelijkheid te geven. Zo is het daar nu verplicht voor organisaties om zich in te schrijven in een register wanneer zij deelnemen aan het besluitvormingsproces. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan.

Van een verantwoord opererende bank mag worden verwacht dat hij zijn klanten niet doelbewust helpt om belastingen te ontwijken en dat zelf ook niet doet. Een bank heeft bovendien de verantwoordelijkheid om alleen financiële diensten te verlenen aan bedrijven die de verschuldigde belastingen betalen in de landen waar ze actief zijn en die zich niet schuldig maken aan corruptie en negatieve beïnvloeding van de ontwikkeling van internationale normen. Bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van belastingen en corruptie kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

4.8.2 Internationale standaarden

• Schadelijke belastingpraktijken

Er bestaan verschillende internationale initiatieven die beogen om schadelijke belastingpraktijken door overheden uit te bannen:

- In januari 1998 begon de *Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO)* een project tegen [schadelijke belastingpraktijken](#).¹³⁸ De OESO maakt een onderscheid tussen belastingparadijzen en landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen. Belastingparadijzen zijn vaak zeer kleine landen die bijna geheel afhankelijk zijn van de inkomsten uit activiteiten die met belastingontwijking en belastingontduiking te maken hebben. Met de [38 belastingparadijzen](#) die de OESO in dit project identificeerde, zijn inmiddels afspraken gemaakt over een grotere transparantie en uitwisseling van gegevens.

Landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen zijn OESO-lidstaten, die bedrijfsinvesteringen aan proberen te trekken door het bieden van fiscale voordelen aan bepaalde groepen bedrijven. Dit soort maatregelen stimuleert belastingontwijking door multinationale bedrijven, en vermindert de belastinginkomsten van andere staten. Ook op dit terrein zegt de OESO veel vooruitgang te hebben geboekt: van de 47 mogelijk schadelijke voorkeursregelingen die in 2000 in de OESO-lidstaten van kracht waren, waren er in 2006 al 20 afgeschaft en nog eens 13 aangepast. Van de overige 14, bleken er 13 bij nader onderzoek niet schadelijk. Slechts één schadelijke voorkeursregeling, van Luxemburg, is blijven bestaan. Afspraken van overheden met individuele bedrijven blijven in dit OESO-project echter buiten schot.¹³⁹

- In december 1997 is door de Europese Raad een [Gedragscode inzake de belastingregeling voor ondernemingen](#) aanvaard. Daarin beloven de EU-lidstaten om geen schadelijke fiscale voorkeursregelingen meer in te voeren en bestaande regelingen af te schaffen. De gedragscode noemt verschillende kenmerken van schadelijke fiscale voorkeursregelingen waaronder “een effectieve belastingdruk die beduidend lager is dan het algemene belastingniveau in de het land”, “de manier waarop winsten berekend worden wijkt af van gangbare regels” en “bedrijven krijgen belastingvoordelen zonder dat sprake is van daadwerkelijke economische activiteiten in het betreffende land”.¹⁴⁰
- Het Tax Justice Network publiceerde in 2009 haar website [Mapping the Faultlines](#), waarop wereldwijd [zestig locaties](#) als zogenaamde secrecy jurisdictions zijn geïdentificeerd en gerangschikt naar hun opaciteit.

• Belastingplanning

Verschillende internationale standaarden gaan in op de vraag hoe internationale bedrijven op een verantwoorde manier met hun belastingverplichtingen om kunnen gaan:

- De [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#) bieden een handvat voor gedragscodes van ondernemingen om met maatschappelijke kwesties om te gaan. Ten aanzien van belastingen stellen de richtlijnen “Het is belangrijk dat ondernemingen bijdragen aan de overheidsfinanciën van het gastland door tijdige betalingen van de door hen verschuldigde belastingen. In het bijzonder dienen zij zich te houden aan de belastingwetten en -regelgeving in alle landen waarin zij actief zijn, en dienen zij alle mogelijke moeite te doen om deze zowel naar de letter als naar de geest na te leven.”

- De Britse organisaties [Tax Justice Network](#) en de [Association for Accountancy and Business Affairs](#) hebben een [Code of Conduct for Taxation](#) opgesteld. De code stelt dat bedrijven hun inkomsten aan belastingautoriteiten moeten doorgeven op de plek waar ze economisch actief zijn en dat ze moeten stoppen met het kunstmatig verplaatsen van inkomsten naar locaties met lagere belastingpercentages, meestal belastingparadijzen, om belasting te vermijden. Over hoe bedrijven met belastingplanning moeten omgaan stelt de gedragscode:
 - Belastingplanning tracht zowel aan de letter als aan de geest van de wet te voldoen;
 - Belastingplanning tracht recht te doen aan de economische realiteit van de ondernomen transactie;
 - Er worden geen stappen toegevoegd aan een transactie alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.
- De Britse vermogensbeheerder Henderson Global Investors publiceerde in oktober 2005 het rapport [Responsible Tax](#), dat een aantal principes presenteert die bedrijven kunnen helpen bij het maken van beslissingen op het gebied van belastingen. Het rapport doet ook voorstellen om de transparantie van belastingbetalingen door bedrijven te verbeteren.
- **Transparantie over belastingen en andere betalingen**

Volgens de bestaande boekhoudregels hoeven internationale bedrijven hun belastingcijfers alleen op groepsniveau (op een geconsolideerde manier) te presenteren. Dat maakt het onmogelijk om te bepalen in welke mate een bedrijf inkomsten verplaatst naar andere landen om belasting te vermijden of ontduiken. Ook blijft onduidelijk hoeveel bedrijven betalen aan de overheden van landen waar ze actief zijn, bijvoorbeeld voor het verkrijgen van concessies, en of daarbij sprake is van corruptie. Om de transparantie op dit gebied te verbeteren, bestaan er inmiddels verschillende standaarden:

- In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning en mijnbouw plaats vindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen. De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, richt zich op dezelfde sectoren en bepleit dat ook de winningsbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de contractvoorwaarden in exploratie- en winningscontracten in de sectoren olie, gas, mijnbouw en bosbouw zouden volgens het [Revenue Watch Institute](#) openbaar moeten worden gemaakt.
- Vergelijkbare transparantieverplichtingen worden steeds vaker opgelegd door multilaterale banken. De standaarden van de [IFC Policy on Social and Environmental Sustainability](#) verplichten mijnbouwbedrijven om betalingen aan lokale regeringen openbaar te maken. Ook de [EBRD Energy Operations Policy](#) bevat verplichtingen voor mijnbouw- en energiebedrijven om hun betalingen aan lokale overheden openbaar te maken, en zich te gedragen naar de principes en criteria van de EITI.

- In 2005 stuurde de Publish What You Pay coalitie een voorstel aan de [International Accounting Standards Board](#), die internationale richtlijnen opstelt voor bedrijfsboekhoudingen, om de [International Accounting Standard 14 on Segment Reporting](#) (IAS 14) uit te breiden en vernieuwen. De belangrijkste verandering die wordt gesuggereerd is de verplichting voor ondernemingen om, voor ieder land waar ze actief zijn, in hun financiële verslagen gegevens openbaar te maken aangaande (onder andere).¹⁴¹
 - Winsten vóór belasting;
 - Verdeling van de gerapporteerde winstbelasting tussen huidige en uitgestelde belasting;
 - Andere belastingen of betalingen verschuldigd aan de regering van het land waarin activiteiten gaande zijn;
 - De concrete betalingen gedaan aan de regering van het land en bemiddelaars voor belastingen en andere kosten in die periode;
 - De nog te betalen lokale en nationale belastingen en andere kosten aan het begin en einde van elke periode.
- In november 2006 werd IAS 14 door de IASB vervangen door een nieuwe richtlijn, [International Financial Reporting Standard \(IFRS\) 8 Operating Segments](#). De IASB heeft de voorstellen van de Publish What You Pay coalitie niet overgenomen, maar belooft daar verder op te zullen studeren.¹⁴²
- Tot de [Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving](#) van het Global Reporting Initiative, die in oktober 2006 werden gepubliceerd, behoort ook een [Performance indicator on tax](#). Daarin wordt de behoefte aan een uitsplitsing van belastingbetalingen per land benadrukt. Bedrijven moeten: "alle ondernemingsbelastingen en daaraan gerelateerde boetes die betaald werden op internationaal, nationaal en lokaal niveau rapporteren. Deze cijfers moeten exclusief uitgestelde belastingverplichtingen worden vermeld, omdat deze belastingverplichtingen mogelijk niet worden betaald. Voor organisaties die in meer dan een land actief zijn, moeten betaalde belastingen per land worden gerapporteerd."
- **Corruptie**
 - De [UN Convention against Corruption](#) (UNCAC) bevat minimum standaarden om zowel corruptie als witwassen tegen te gaan. Het zet uiteen wat staten zouden moeten doen om corruptie en witwassen te voorkomen en te berechten, en geeft aanbevelingen over internationale samenwerking en herstel van vermogen. De conventie is ondertekend door 129 naties. Recentelijk is door deze naties overeengekomen om een [Mechanism for the Review of Implementation of the UNCAC](#) in te stellen.

- De belangrijkste internationale standaard op het gebied van het tegengaan van internationale corruptie is de [Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions](#) van de OESO, die in februari 1999 in werking trad. De conventie verplicht landen om het betalen van steekpenningen aan buitenlandse ambtenaren strafbaar te stellen. Inmiddels hebben 38 landen de conventie geratificeerd, waarmee ze verplicht zijn deze te implementeren in hun nationale wetgeving. Een [rapport](#) van TI met betrekking tot 36 van de 38 landen laat echter zien dat dit nog lang niet overal heeft plaatsgevonden.
- De [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#) stellen: “Ondernemingen behoren, direct noch indirect, smeergeld of andere onrechtmatige voordelen aan te bieden, toe te zeggen, te geven of te eisen teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden.” Dit wordt verder uitgewerkt in zes gedetailleerde richtlijnen.
- TI publiceerde in december 2004 de [Business Principles for Countering Bribery](#), een raamwerk dat bedrijven kan helpen om een effectief anti-corruptiebeleid op te stellen. Hoewel veel grote bedrijven een anti-corruptiebeleid hebben, laat de implementatie vaak te wensen over en worden er in de praktijk toch routinematig steekpenningen betaald. Om bedrijven te helpen met de implementatie van hun anti-corruptiebeleid, biedt TI onder meer de [Corruption Fighters' Tool Kit](#).
- De [Wolfsberg Group](#), een groep van elf internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van *private banking* (bankieren voor rijke particulieren), heeft als doel het ontwikkelen van standaarden voor financiële instellingen op het gebied van Know Your Customer, Anti-Money Laundering en Anti-corruptie beleid. Hiertoe heeft de Wolfsberg Group onder meer de volgende standaarden ontwikkeld:
 - De [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee de bank kan voorkomen dat haar instelling wordt gebruikt voor criminele activiteiten.
 - De [Wolfsberg Statement against Corruption](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee banken corruptie in hun eigen organisatie kunnen voorkomen en om zichzelf te beschermen tegen misbruik van haar instelling voor corruptie.
- **Lobbypraktijken**

Verschillende nationale en regionale initiatieven proberen de belangen van organisaties binnen processen voor regelgeving inzichtelijk te maken. Het meest recente initiatief komt van de Europese Commissie, die in 2008 een vrijwillig [register voor belangenvertegenwoordigers](#) heeft opgezet in het kader van het [Europees Transparantie-initiatief](#). Zij wil daarmee het publiek laten weten welke algemene of specifieke belangengroepen het besluitvormingsproces van de Europese instellingen beïnvloeden en welk budget zij daarvoor hebben. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan. Door zich in te schrijven beloven zij zich aan de [gedragscode](#) te houden. Omdat het register vrijwillig is roepen maatschappelijke organisaties de Europese Commissie op om een voorbeeld te nemen aan registers in de [Verenigde Staten](#) en [Canada](#) waar inschrijving wel verplicht is.

4.8.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voor banken is het onderwerp belastingen en corruptie op drie manieren relevant. In de eerste plaats zijn internationale banken zelf multinationale bedrijven en moeten ze dus de verschuldigde belastingen betalen naar letter en geest van de wet van de landen waarin ze actief zijn. Van banken mag worden verwacht dat ze transparant zijn over hun belastingbetalingen en dat ze zich niet schuldig maken aan corruptie.

In de tweede plaats hebben vrijwel alle financiële diensten die banken verlenen aan bedrijven en rijke particulieren een belastingcomponent. Doordat er grote bedragen gemoeid zijn bij bedrijfsleningen, financiering van projecten en beleggingen, kan belastingplanning vaak resulteren in aanzienlijke besparingen voor de klant. Daarom hebben banken en hun klanten er belang bij om hun financiële transacties zó te organiseren dat de netto-belastingbetalingen minimaal blijven. Om deze reden worden internationale obligatie- en aandelenemissies vaak gestructureerd via brievenbusmaatschappijen in belastingparadijzen, waaronder ook Nederland. Het beheren en administreren van deze zogenaamde *Special Purpose Entities* in belastingparadijzen staat bekend als *trust banking* of *offshore banking*. Sommige banken hebben eigen vestigingen in belastingparadijzen die zich hiermee bezighouden, terwijl anderen gebruik maken van gespecialiseerde trust-bedrijven (of hun klanten adviseren daarvan gebruik te maken).

Ten derde geldt dat belastingen en corruptie een thema is waarop banken alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd dienen te beoordelen, ook als de bank zelf niet actief meewerkt aan de belastingontwijking of de corrupte betalingen door het bedrijf. In bedrijven die zich hieraan structureel schuldig maken zou de bank niet moeten investeren, terwijl andere bedrijven moeten worden gestimuleerd om belastingen te betalen, zich van corruptie te onthouden en transparant te zijn over hun betalingen aan regeringen. Net als op andere gebieden is het daarom ook op het gebied van belastingen en corruptie voor de bank zaak om duidelijk te definiëren welke voorwaarden hij stelt voor investeringen en het verlenen van financiële diensten aan zijn klanten.

Vanuit deze drie invalshoeken moeten daarom de volgende elementen onderdeel uitmaken van het beleid op het gebied van belastingen en corruptie van de bank:

- De bank rapporteert transparant over zijn belastingbetalingen per land;
- De bank maakt zich niet schuldig aan corruptie;
- Alle financiële diensten en producten die de bank aanbiedt, moeten zowel de letter als de geest van belastingwetten volgen;
- De bank organiseert of adviseert geen transacties waarvan het belangrijkste doel het veiligstellen van belastingvoordelen is;
- De bank verleent geen financiële diensten aan bedrijven of particulieren die zich structureel schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking;
- De bank stimuleert alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om zich van corruptie te onthouden, om de in ieder land verschuldigde belastingen te betalen en om open te zijn over hun betalingen aan regeringen;
- De bank vraagt verantwoording van bedrijven over hun deelname aan en lobby tijdens besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving.

4.8.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie opgesteld.

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van belastingen en corruptie;
2. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke eisen aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie garandeert dat de door de bank verleende financiële diensten alle belastingwetten naar letter en geest volgen (geen belastingontduiking) en dat de bank geen financiële diensten verleent en niet investeert in bedrijven die zich structureel schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking;

4. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie garandeert dat, bovenop de onder score 3 vermelde punten, de bank geen transacties organiseert of adviseert waarvan het belangrijkste doel het veiligstellen van belastingvoordelen is OF dat de bank alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd stimuleert om zich van corruptie te onthouden, om de in ieder land verschuldigde belastingen te betalen en om open te zijn over hun betalingen aan regeringen;
5. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie garandeert dat, bovenop de onder score 3 vermelde punten, de bank geen transacties organiseert of adviseert waarvan het belangrijkste doel het veiligstellen van belastingvoordelen is EN dat de bank alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt stimuleert om zich van corruptie te onthouden, om de in ieder land verschuldigde belastingen te betalen en om open te zijn over hun betalingen aan regeringen.

4.9 Transparantie en verantwoording

4.9.1 Wat staat er op het spel?

Iedereen heeft het recht te weten welke gevolgen bedrijfsactiviteiten kunnen hebben voor zijn of haar leven en welke risico's hij of zij loopt door deze activiteiten. Mensen wiens leven wordt beïnvloed door een economische activiteit kunnen hun legitieme belangen niet verdedigen als ze niet volledig geïnformeerd worden over zowel de milieu-, sociale- en economische voordelen, als de kosten en risico's die verbonden zijn aan die activiteit. Ook moeten zij worden geïnformeerd over de mogelijke alternatieven voor de voorgestelde activiteit. Om hun taak om sociale, culturele en milieubelangen te verdedigen behoorlijk te kunnen uitvoeren, moeten maatschappelijke organisaties ook toegang hebben tot alle relevante informatie.

Om deze redenen is het publieke recht op informatie - met het doel op een betekenisvolle manier te kunnen participeren in het beslissingsproces - in verschillende internationale instrumenten vastgelegd. Voorbeelden daarvan zijn de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#), de [Verklaring van Rio de Janeiro inzake Milieu en Ontwikkeling](#), de [Aarhus Conventie](#) en de [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#).

Sommige van deze richtlijnen formuleren in eerste instantie verplichtingen voor overheden, maar de algemene principes zijn natuurlijk van toepassing op alle belangrijke maatschappelijke actoren, inclusief bedrijven. Ook voor hen geldt dat zij verplicht zijn om transparant te zijn over hun activiteiten die gevolgen kunnen hebben voor werknemers, omwonenden en anderen. Bovendien moeten zij bereid zijn om daarover verantwoording af te leggen en te luisteren naar de verwachtingen en zorgen van andere belanghebbenden. Dat betekent onder meer dat het bedrijf een geformaliseerde klachtenprocedure moet opzetten.

Meer en meer bedrijven zien in dat transparantie en verantwoording niet alleen tot hun morele plicht behoren, maar hen ook voordeel kunnen bieden. Transparantie creëert vertrouwen. Juist het gebrek aan voldoende informatie en de publieke perceptie dat bedrijfsleiders bepaalde informatie proberen achter te houden, zorgen voor conflicten en voor verzet tegen de activiteiten van een bedrijf. Transparantie verkleint ook het risico op corruptie. Een bedrijf dat transparant is en bereid is om verantwoording af te leggen, verwerft daarmee maatschappelijke goedkeuring voor zijn activiteiten.

Voor banken zijn transparantie en verantwoording zo mogelijk nog belangrijker dan voor andere bedrijven. Anders dan andere bedrijven spelen zij als kapitaalverstrekkers namelijk een belangrijke rol in vrijwel alle economische sectoren. En voor de sociale- en milieugevolgen van al die economische activiteiten dragen zij, als investeerders, een zekere medeverantwoordelijkheid. Om deze reden moeten banken het publiek niet enkel informeren over hun eigen activiteiten, maar moeten zij zo transparant mogelijk zijn over de bedrijven, projecten en overheden waarin zij investeren.

Ook voor banken biedt meer transparantie een groot voordeel. Zo kunnen zij de publieke bezorgdheden over activiteiten waarin zij willen investeren tijdig onderkennen en oplossen, voordat het daadwerkelijk conflicten worden. Daarom hebben multilaterale ontwikkelingsbanken en veel exportkredietverzekeraars al een transparantiebeleid dat er voor zorgt dat gegevens publiek gemaakt worden over alle transacties die in overweging genomen worden.

Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

4.9.2 Internationale standaarden

Er bestaan verschillende internationale standaarden met betrekking tot transparantie (zowel op het niveau van de bank als geheel als ten aanzien van individuele investeringen) en verantwoording. De belangrijkste standaarden worden hier beschreven.

- **Duurzaamheidsverslagen**

De bekendste richtlijn voor het opstellen van jaarlijkse duurzaamheidsverslagen is het [Global Reporting Initiative \(GRI\) Reporting Framework](#), waarvan de derde versie in oktober 2006 werd gepresenteerd. Het GRI Reporting Framework zet banken aan om niet enkel hun duurzaamheidsbeleid te beschrijven, maar ook de implementatie hiervan te meten. Het GRI Reporting Framework bestaat uit de algemene Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving, maar ook uit Protocollen en Sector Supplementen die dieper ingaan op de transparantievereisten voor specifieke soorten ondernemingen en sectoren.

In samenwerking met het [UNEP Finance Initiative](#) (UNEP FI) publiceerde het GRI in oktober 2007 diverse [Financial Services Sector Supplements](#) voor - onder andere - mensenrechten, milieu en productverantwoordelijkheid. Deze supplementen dienen vanaf 1 januari 2010 verplicht te worden toegepast. Ten opzichte van de reeds bestaande sector supplementen zijn er enkele duidelijke verbeteringen:

- Er wordt nu expliciet gevraagd om publicatie van het beleid van de bank ten aanzien van specifieke thema's en sectoren. Als deze beleidsstukken niet publiek beschikbaar zijn, zijn ze vanzelfsprekend van minder waarde. Banken kunnen er dan immers niet over ter verantwoording worden geroepen, omdat de mensen die schade of nadeel ondervinden van de investeringen van een bank niet kunnen nagaan wat de normen zijn waaraan de investeringen van die bank moeten voldoen.
- Er wordt nu ook expliciet gevraagd om informatie over hoe een bank omgaat met investeringen die niet (meer) voldoen aan het beleid, de normen of de contractvoorwaarden van de bank. Banken moeten rapporteren welke actie ze ondernomen hebben in deze situaties, of deze acties succesvol geweest zijn, en wat de verdere stappen zullen zijn.

- **Transparantie over specifieke transacties**

Het is niet voldoende dat een bank mooie beleidsverklaringen publiceert. Belangrijk is dat deze beleidsverklaringen ook werkelijk leiden tot duurzamere investeringspraktijken. Dat valt alleen publiekelijk te controleren als de bank inzicht biedt in de verstrekte leningen en andere investeringen. Belanghebbenden moeten op de website van een bank basisinformatie kunnen vinden over alle transacties waar een bank bij betrokken is. En wanneer beschikbaar moeten ook de sociale- en milieu-effectrapportages met betrekking tot deze transacties publiek zijn. Banken voeren vaak aan dat ze dergelijke informatie niet kunnen publiceren omdat het de vertrouwensrelatie met hun klanten schaadt. Dit argument is echter weinig steekhoudend. Wanneer een bank deelneemt aan een bankensyndicaat, adverteert het daarover vaak trots in financiële tijdschriften. De vertrouwensrelatie met de klant speelt daar dus blijkbaar geen rol.

Maar ook als banken individueel leningen verstrekken aan bedrijven, kunnen ze van tevoren aan deze klanten duidelijk maken dat hun naam kan worden gepubliceerd. Het goede voorbeeld wordt op dit gebied al jaren gegeven door multilaterale ontwikkelingsbanken, zoals de Wereldbank, de Aziatische Ontwikkelingsbank en vele anderen. De International Finance Corporation (IFC) heeft sinds 1994 een strikte [Transparency and Disclosure Procedure](#). IFC geeft op haar website uitgebreide en volledige informatie over haar activiteiten, inclusief haar investeringsrichtlijnen en haar investeringen. Wanneer IFC een bepaald project financiert, is veel informatie over die projecten op haar website beschikbaar, zoals bijvoorbeeld milieu-effectrapportages en milieuactieplannen.¹⁴³ Een ander voorbeeld is de Italiaanse [Banca Etica](#), die niet alleen informatie over haar leningen publiceert (naam lener, termijn van de lening, bedrag), maar ook over potentiële transacties die in behandeling zijn bij een extern Ethisch Comité.

Commerciële banken zouden deze voorbeelden kunnen volgen door:

- in hun jaarverslag een overzicht te geven van de sectorale en regionale verdeling van de transacties waarbij ze betrokken zijn. Dergelijke informatie wordt in het GRI [Financial Services Sector Supplements](#) vereist. Belanghebbenden krijgen zo snel inzicht in de gevoelige sectoren en gebieden waarin de bank actief is;
- via hun website basisinformatie te verstrekken over de bedrijven waar ze in investeren;
- de bedrijven waarin ze investeren (in sommige situaties) te verplichten om informatie over de sociale- en milieu-effecten van hun activiteiten ter beschikking te stellen aan betrokken gemeenschappen, zoals dat ook is vastgelegd in de [Equator Principles](#) voor Categorie A transacties.

- **Auditing**

Om na te gaan of ze hun duurzaamheidsbeloften nakomen, laten banken soms interne audits uitvoeren van hun Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem, inclusief hun beleid ten aanzien van bepaalde sectoren of thema's. Gebaseerd op deze audits kunnen ze vaststellen waar hun Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem verder verbeterd kan worden.

Nog beter is het wanneer banken een externe audit van hun Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem laten uitvoeren. Daarbij kunnen ze gebruik maken van de [AA1000 Series of Standards](#) die AccountAbility heeft ontwikkeld, een combinatie van normen inzake verantwoording, auditing en rapportering. Bij voorkeur wordt (een samenvatting) van de resultaten van deze audits publiek gemaakt en bediscussieerd met belanghebbenden.

- **Consultatie**

Verdergaand dan audits zijn consultatiemechanismen waarbij de bank maatschappelijke organisaties raadpleegt over haar investeringsbeleid ten aanzien van bepaalde sectoren en thema's. Om dergelijke consultaties doeltreffend te maken is het wel van belang dat een bank haar beleidsdocumenten vertaalt in een taal en jargon dat begrijpelijk is voor de betrokken gemeenschappen en organisaties. Zo'n consultatie moet een echt tweerichtingsproces zijn. Wanneer een bank de bezorgdheden, gevoeligheden en andere bijdragen van belanghebbenden niet ernstig neemt, is zo'n proces nutteloos. Ernstige bezwaren moeten leiden tot het aanpassen van het bankbeleid en de gevolgdde procedures.¹⁴⁴

- **Klachtenmechanismen**

De bank is ook verantwoording verschuldigd aan lokale gemeenschappen en andere belanghebbenden over betrokkenheid bij specifieke investeringen. Natuurlijk zijn het in de eerste plaats de bedrijven zelf die verantwoordelijk zijn voor de sociale- en milieueffecten van hun activiteiten, en moeten klachten van gemeenschappen in eerste instantie aan hen gericht zijn. Maar dat ontslaat een bank niet van de plicht om te zorgen dat alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd voldoen aan de normen die de bank zelf heeft vastgelegd in haar sector- en themabeleid. Daarom is het belangrijk dat banken een onafhankelijke klachtenprocedure invoeren, voor lokale gemeenschappen en andere belanghebbenden die effecten ondervinden van activiteiten waarin de bank investeert en voor maatschappelijke organisaties die bredere sociale en milieubelangen verdedigen. Zij kunnen dan een klacht indienen indien ze vaststellen dat een investering niet voldoet aan het beleid van de bank. De meeste multilaterale ontwikkelingsbanken en meerdere exportkredietverzekeringsmaatschappijen beschikken over zo'n klachtenprocedure.¹⁴⁵

In zijn in april 2008 gepubliceerde eindrapport noemt John Ruggie, de *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*, het ontbreken van klachtenprocedures een zwak punt van alle initiatieven van financiële instellingen die de naleving van mensenrechten willen garanderen voor de bedrijven waarin zij investeren. "Als effectieve klachtenprocedures niet ontwikkeld worden valt de geloofwaardigheid van zulke initiatieven te betwisten. Zowel de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) als de [Equator Principles](#) kampen met dit probleem, maar werken momenteel aan dergelijke procedures."¹⁴⁶

4.9.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voor een bank die zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus neemt, is een goed beleid op het gebied van transparantie en verantwoording van groot belang. De volgende elementen dienen opgenomen te worden in een dergelijk beleid:

- Publicatie van een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving;
- Publicatie van documenten die het sector- en themabeleid van de bank integraal weergeven;
- Inzicht in hoe de bank zorgt dat investeringen aan de gestelde voorwaarden voldoen en welke actie ondernomen wordt als daar niet aan wordt voldaan;
- Publicatie van de eisen die aan investeringen gesteld worden ten aanzien van transparantie en verantwoording;
- Overzicht van de sectorale en regionale verdeling van alle transacties waar de bank bij betrokken is;

- Publicatie van basisinformatie over grote klanten, inclusief rapportages over sociale- en milieu-effecten;
- Auditing van het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem en publicatie van resultaten;
- Beleid en resultaten van consultatie met maatschappelijke organisaties;
- Onafhankelijk klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.

4.9.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van transparantie en verantwoording opgesteld:

1. De bank heeft geen duurzaamheidsverslag en geen beleid ten aanzien van transparantie en verantwoording;
2. Het duurzaamheidsverslag dat de bank publiceert voldoet niet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving OF de bank publiceert de documenten die het sector- en themabeleid van de bank weergeven niet op zijn website;
3. De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving EN publiceert documenten die het sector- en themabeleid van de bank weergeven;
4. De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving en publiceert documenten die het sector- en themabeleid van de bank integraal weergeven. De bank publiceert bovendien een overzicht van de bedrijven en overheden waarin wordt geïnvesteerd OF heeft een onafhankelijke klachtenprocedure voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties opgezet;
5. De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving en publiceert bovendien documenten die het sector- en themabeleid van de bank integraal weergeven. De bank publiceert daarnaast een overzicht van de bedrijven en overheden waarin wordt geïnvesteerd EN heeft een onafhankelijke klachtenprocedure voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties opgezet.

4.10 Bonussen

4.10.1 Wat staat er op het spel?

Beloningen voor werknemers binnen een onderneming bestaan steeds vaker uit een vast deel - het basissalaris - en een variabel deel. De hoogte van dit variabele deel kan op verschillende manieren worden bepaald, bijvoorbeeld door het te koppelen aan de prestaties van de werknemer en/of aan het financiële resultaat van (een onderdeel van) de onderneming. Bij goede prestaties of goede financiële resultaten kan de variabele beloning voor de werknemer relatief hoog zijn ten opzichte van zijn basissalaris, maar het omgekeerde kan ook voorkomen. Aan het variabele beloningsdeel wordt vaak gerefereerd met termen als bonus, provisiebeloning, winstdeling, prestatiebeloning, etc. In dit stuk worden al deze variabele beloningsvormen aangeduid als “bonussen”.

Het toekennen van bonussen hoeft niet slecht te zijn. Het kan prestatiebevorderend werken en werknemers stimuleren beter hun best te doen. Daar heeft de onderneming baat bij en kan ook de samenleving van profiteren. Dat de beloning deels wordt gekoppeld aan de geleverde prestaties, ervaren veel mensen ook als ‘eerlijker’. Toch krijgt de gedachte dat het toekennen van bonussen geen enkele positieve bijdrage levert aan het bevorderen van de financiële of maatschappelijke prestaties van de onderneming, steeds meer aanhang.¹⁴⁷

Dit heeft twee redenen. Ten eerste zijn bonussen in de praktijk regelmatig gekoppeld aan indicatoren die niet het belang van de onderneming als geheel weerspiegelen en zeker niet het bredere maatschappelijke belang. De indicatoren zijn dan teveel gericht op korte termijn doelstellingen, op financiële resultaten en op de prestaties van de individuele werknemer, terwijl prestaties voortvloeiend uit lange termijn doelstellingen en de niet-financiële resultaten van de onderneming als geheel betere indicatoren zouden zijn. Als deze buiten beschouwing worden gelaten, kunnen werknemers worden aangezet tot het nemen van ongewenste en soms onverantwoorde risico's die wel in het eigen belang zijn, maar niet in het belang van de onderneming en de samenleving, met alle gevolgen van dien.

Ten tweede roept de hoogte van bonussen veel maatschappelijke verontwaardiging op doordat het verband tussen de financiële prestaties van de onderneming en de hoogte van de bonus zoek lijkt te zijn. Dat topmanagers enorme salarissen en bonussen ontvangen, terwijl de onderneming waarvoor zij werken zich in financiële problemen bevindt of zelfs mensen moet ontslaan, is voor veel mensen onbegrijpelijk. Ditzelfde geldt voor de topmanagers van banken, en dan met name de Nederlandse banken die in 2008 staatssteun hebben ontvangen.

Deze twee elementen - korte termijn doelen en excessieve hoogtes - kenmerkten de bonuscultuur bij Amerikaanse, Engelse en andere banken, met name bij de investment banking afdelingen. Door velen wordt deze bonuscultuur in de bankwereld beschouwd als één van de belangrijkste oorzaken van de huidige financiële crisis.¹⁴⁸ Het vooruitzicht op een zeer hoge bonus - gebaseerd op financiële doelstellingen op de korte termijn - leidde tot het verstrekken van hypotheek en leningen aan mensen die dit eigenlijk niet (terug) konden betalen. De gevolgen van dit risicovolle gedrag zijn wereldwijd gevoeld:

- Consumenten zijn onvoldoende voorgelicht over de risico's van de producten die hen werden verkocht. Met name in de Verenigde Staten heeft dit ertoe geleid dat veel mensen hun huis zijn uitgezet, omdat zij hun hypotheek en leningen niet meer konden betalen;
- Een deel van de vorderingen die banken op consumenten hadden, was daarom niet inbaar en zorgde voor financiële problemen van de banken zelf, maar ook voor de rest van het financiële systeem waaraan uitstaande vorderingen waren doorverkocht;
- De samenleving moest vervolgens banken van het bankroet redden en werd mede daardoor opgezadeld met een economische crisis;
- Niet alleen de herkomstlanden van de banken, maar ook ontwikkelingslanden ondervinden de negatieve gevolgen van deze economische crisis door dalende exportinkomsten, buitenlandse investeringen, valutakoersen en budgetten voor ontwikkelingshulp.¹⁴⁹ Schattingen van diverse organisaties van het aantal mensen dat door de financiële crisis onder de armoedegrens terecht zijn gekomen en nog gaan komen, lopen in de tientallen miljoenen.¹⁵⁰

Vanwege deze verstrekken gevolgen wordt in de media en de politiek veelvuldig gepleit voor het matigen van bonussen, voor een koppeling aan lange termijn doelen, of voor het geheel afschaffen van bonussen, met name in de bankwereld. Ook de Nederlandse politiek ziet de bonuscultuur bij banken als een groot probleem. In november 2008 adresseerden premier Balkenende en toenmalig minister van Financiën Bos het beloningssysteem van banken in een ingezonden brief aan de Europese kranten. Zij schrijven in deze brief dat bonussen en optieregelingen bij financiële instellingen te veel gericht zijn op winstbejag op de korte termijn en te weinig op het bredere publieke belang en stabiliteit op de lange termijn. Ze stellen daarom voor het publieke belang van financiële instellingen beter te verankeren en het beloningssysteem onderdeel van het toezicht op banken te laten uitmaken.¹⁵¹

Vanwege de toenemende aandacht voor de hoogte van bonussen en de relatie met duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen, zou iedere bank een goed bonusbeleid moeten ontwikkelen. Daarbij kunnen banken gebruik maken van de standaarden die in paragraaf 4.7.2 worden beschreven.

4.10.2 Internationale en Nederlandse standaarden

De volgende internationale en Nederlandse standaarden bieden criteria waarop een bank een goed bonusbeleid kan baseren:

- **Herenakkoord**

In maart 2009 sloot toenmalig minister Bos van Financiën een [Herenakkoord](#) met de financiële sector - vertegenwoordigd door banken, verzekeraars, pensioenfondsen en brancheorganisaties - waarin onder andere overeenstemming werd bereikt over “het afstand nemen van belonings- en bonussystemen in de financiële sector die aanzetten tot het nemen van onverantwoordelijke risico's en een disproportionele oriëntatie op louter korte termijn en aandeelhouderswaarde” en “de noodzaak van beloningssystemen in de financiële sector die duurzamer en gematigder zijn dan wat in het verleden in delen van de financiële sector praktijk was”.¹⁵²

Duurzaamheid en gematigdheid houden volgens het Herenakkoord onder meer in dat het accent in beloningssystemen moet liggen op de langere termijn variabele beloning, gebaseerd op realisatie van meerjarige doelen, en dat variabele beloningen in lijn dienen te liggen met de prestaties van het individu, zijn/haar bedrijfsonderdeel en die van de onderneming als geheel. Anders dan de gangbare definitie van het woord veronderstelt, wordt in het Herenakkoord met “duurzaamheid” dus niet bedoeld dat de hoogte van beloningen gekoppeld moet worden aan de impact van de financiële instelling op de samenleving.

- **Code Banken**

Per 1 januari 2010 geldt de door de [Nederlandse Vereniging van Banken](#) (NVB) ontwikkelde [Code Banken](#). Deze code is een vorm van zelfregulering en bevat principes die in het verlengde liggen van de [Nederlandse Corporate Governance Code](#) voor beursgenoteerde ondernemingen. De Code Banken is tot stand gekomen op basis van het [rapport](#) van de Adviescommissie Toekomst Banken (Commissie Maas). Dit rapport bevat aanbevelingen die tot doel hebben de governance structuur en het risicomanagement binnen banken te versterken; aanbevelingen die door de NVB zijn omgezet in de Code Banken. De Code Banken is wettelijk verankerd, wat in dit geval betekent dat de code bij wet als gedragscode is aangewezen. Hierdoor zijn banken verplicht om in hun jaarverslag verantwoording af te leggen over het naleven van de code via het “pas toe of leg uit”-beginsel.¹⁵³

De Commissie Maas gaf in haar rapport aan dat zowel de absolute hoogte als de structuur van de topinkomens in het bankwezen in overeenstemming dienen te zijn met een verantwoord intern risicobeheer, en zich dienen te verhouden met algemeen aanvaarde opvattingen in de samenleving over gerechtvaardigde beloningen. Matiging en herstructurering zijn daarom gewenst.¹⁵⁴

Aan het beloningsbeleid van banken is in de Code Banken een apart hoofdstuk gewijd, waarin het advies van de Commissie Maas tot matiging wordt gevolgd. De Code Banken geeft verder aan dat naast financiële prestatiecriteria ook niet-financiële prestatiecriteria een belangrijk onderdeel van de individuele beoordeling moeten zijn. De Commissie Maas gaf in haar aanbevelingen voorbeelden voor deze niet-financiële criteria, zoals klanttevredenheid, riskmanagement, investor relations, operationele doelstellingen, human resources, integriteit, compliance en duurzaamheid.

In september 2010 nam de Tweede Kamer, bij de behandeling van het eindverslag van de Commissie-De Wit, unaniem een motie aan waarin de Nederlandse banken werden opgeroepen om de Code Banken ook toe te passen op de bonussen van zakenbankiers, verzekeraars en handelaars op de beursvloer.¹⁵⁵

- **Principles for Sound Compensation Practices**

De [Financial Stability Board](#) (FSB) - voorheen het Financial Stability Forum (FSF) - is opgericht in 1999 door de G7¹⁵⁶ met als doel internationale financiële stabiliteit te bevorderen. In de FSB zijn onder andere centrale banken, financiële toezichthouders en financiële instellingen vertegenwoordigd.

Naar aanleiding van de internationale kredietcrisis bracht de FSB in april 2008 een [rapport](#) uit met aanbevelingen voor het verbeteren van de weerbaarheid van financiële markten en instellingen. Eén van deze aanbevelingen was het verminderen van de risico's die gepaard gaan met het beloningsbeleid. Ten behoeve hiervan werd eind 2008 een Compensation Workstream Group gevormd met het mandaat om solide principes op te stellen, resulterend in de [Principles for Sound Compensation Practices](#). De nadruk van deze principes ligt op de relatie tussen de mate van risico die een werknemer neemt namens de onderneming en de hoogte van de beloning die wordt toegekend. In de praktijk betekent dit dat als twee werknemers hetzelfde bedrag aan winst realiseren, maar hiervoor een verschillende hoeveelheid risico hebben genomen, zij niet dezelfde compensatie zouden moeten ontvangen. De beloning wordt daarom naar beneden gecorrigeerd als er meer risico genomen is.

- **Principes voor beheerst beloningsbeleid**

In mei 2009 publiceerden de [Autoriteit Financiële Markten](#) (AFM) en [De Nederlandsche Bank](#) (DNB) de [Principes voor beheerst beloningsbeleid](#). Deze principes zijn gebaseerd op de eerder beschreven [FSF Principles for Sound Compensation Practices](#) en op de [Nederlandse Corporate Governance Code](#). In tegenstelling tot de Code Banken zijn de principes van toepassing op alle financiële ondernemingen in plaats van alleen banken, en omvatten zij het gehele beloningsbeleid in plaats van alleen bestuurdersbeloningen. De principes zijn onderverdeeld in drie categorieën: uitgangspunten voor het beloningsbeleid (principe 1 en 2), governance van het beloningsbeleid (principe 3 t/m 7), en vormgeving variabele beloningsstructuur (principe 8).

Na het uitbrengen van de principes heeft DNB een onderzoek uitgevoerd naar de beloningssituatie bij Nederlandse financiële ondernemingen. De algehele conclusie van het rapport [Naar een beheerst beloningsbeleid](#) was dat de risico's verbonden aan het beloningsbeleid en aan de toekenning van (variabele) beloningen nog niet voldoende worden beheerst. Zo is de aanwezige governance structuur op belangrijke onderdelen onvoldoende, wordt binnen de huidige variabele beloningsstructuren te weinig rekening gehouden met risico's die samenhangen met geleverde prestaties, en wordt bij de toekenning van variabele beloningen te veel accent gelegd op de korte termijn. Naar aanleiding van deze conclusies zijn in het rapport ook 'good practices' gepubliceerd als nadere uitwerking van de principes.

Het Ministerie van Financiën is voornemens om in het [Besluit prudentiële regels Wft](#) – waarin onderdelen van de [Wet op het financieel toezicht](#) (Wft) verder worden uitgewerkt – expliciete regels voor beloningsbeleid op te nemen, gebaseerd op de door DNB en AFM beschreven principes en good practices.

- **G20**

Ook de G20¹⁵⁷ heeft zich uitgesproken over het beperken van excessieve beloningen. De groep stelt dat hervorming van het beleid en de praktijk omtrent beloningen en bonussen nodig is om verdere financiële stabiliteit te ondersteunen. Hiertoe zijn op de [Pittsburgh Summit](#) in september 2009 onder meer de volgende afspraken gemaakt:

- Bonussen mogen niet voor meerdere jaren achtereenvolgens worden gegarandeerd;
- Een significant deel van variabele beloningen moet worden gekoppeld aan prestaties en waardecreatie op de lange termijn;
- Beloningen moeten worden afgestemd op individuele prestaties en genomen risico's.

De G20 roept ondernemingen op om deze afspraken onmiddellijk te implementeren.

- **Europese Unie**

In juli 2010 bereikte het Europees Parlement overeenstemming over een nieuwe [Europese richtlijn](#) die strenge normen stelt voor de bonussen die door banken worden betaald. Maximaal 30% van de totale bonus mag in *cash* worden uitbetaald, voor zeer grote bonussen geldt zelfs maximaal 20%. De betaling van 40 tot 60% van de bonus moet minimaal drie jaar worden uitgesteld, zodat de bonus kan worden teruggevorderd als de resultaten later tegenvallen. Tenminste 50% van de bonus moet uitgekeerd worden in de vorm van achtergesteld kapitaal: fondsen waarop de bank als eerste een beroep kan doen als de bank in moeilijkheden komt. Tenslotte moet ook de verhouding tussen bonus en vast salaris aan een maximum worden gebonden, maar de richtlijn geeft niet aan welk maximum dit moet zijn. De richtlijn is bindend voor alle banken in de Europese Unie en treedt op 1 januari 2011 in werking.¹⁵⁸

- **FNV Bondgenoten**

In mei 2009 heeft [FNV Bondgenoten](#) de brochure [Grenzen aan topbeloning](#) uitgebracht met een voorstel voor hanteerbare normen om topbeloningen te matigen. Deze normen hebben betrekking op de onderlinge verhoudingen in de vaste beloning binnen een onderneming, de ontwikkeling van de beloningshoogte in opeenvolgende jaren, de verhouding tussen vaste en variabele beloning, de relatie tussen prestatiecriteria en bonusuitkering en de inzichtelijkheid, relevantie en controleerbaarheid van de prestatiecriteria. Hiermee wil FNV Bondgenoten realiseren dat binnen ondernemingen transparante en rechtvaardige beloningsverhoudingen ontstaan.

Ten aanzien van de vaste beloningen vindt FNV Bondgenoten het van belang dat een norm wordt nagestreefd voor de verhouding tussen het vaste loon voor de top en de vaste beloning voor het cao-personeel. Deze norm kan worden gerelateerd aan verschillende ankerpunten, maar FNV Bondgenoten stelt deze norm op maximaal twintig keer het laagste salaris binnen de onderneming ofwel twintig keer het maximum van de laagste salarisschaal.

Ten aanzien van het normeren van de variabele beloningen vindt FNV Bondgenoten dat de hoogte hiervan ten opzichte van het vaste loon c.q. de totale beloning beperkt moet worden gehouden. FNV Bondgenoten streeft hierbij naar een maximale bonus van hooguit 10% van de vaste beloning voor zowel cao-personeel als het topmanagement. Het totale inkomen voor topmanagers wordt dus gemaximeerd op twintig keer het laagste salaris in de onderneming plus 10% van dit bedrag. Omdat FNV Bondgenoten zich ervan bewust is dat deze streefsituatie niet op korte termijn kan worden bereikt, stelt zij dat het maximeren van de bonus op 100% van het salaris een goede eerste stap in de gewenste richting is. Deze norm dient dan wel als tijdelijke tussenstap naar de uiteindelijk gewenste norm van 10% van het vaste loon. Voor de topfuncties moeten de criteria voor variabele beloningen bovendien niet alleen gericht zijn op korte termijn financiële criteria (zoals beurskoersen), maar ook op duurzaamheid op het gebied van sociaal beleid, milieu en klantgerichtheid.

- **Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling**

Op 18 januari 2010 bracht de [Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling](#) (VBDO) haar onderzoeksrapport [Sustainable remuneration](#) naar buiten. Dit rapport dient als een handleiding om duurzaamheidsdoelstellingen te koppelen aan de bonus van ondernemingsbestuurders. De VBDO roept alle bedrijven op om minimaal 60% van de bonus te baseren op lange termijn doelen en om minstens een derde van de totale bonus te baseren op duurzame doelstellingen. Hierbij is het van belang om rekening te houden met de activiteiten en de sector waarin een onderneming werkzaam is. Zo zouden duurzame doelstellingen voor banken volgens de VBDO kunnen omvatten: integriteit, verantwoord investeren en de mate van energieverbruik.

In het rapport is duurzaamheid gedefinieerd als het totaal van alle organisatiespecifieke issues met een ethisch, milieu en of sociaal karakter die de belangen van de organisatie of haar stakeholders beïnvloeden. In dit kader wordt een onderneming die zich naast financiële doelstellingen alleen richt op bijvoorbeeld klanttevredenheid gezien als een onderneming met een beperkte duurzame focus. Een onderneming die zich daarnaast ook richt op werknemerstevredenheid en het terugdringen van haar CO₂ uitstoot wordt als meer duurzaam beschouwd.

- **Wet Harrewijn**

Via de ondernemingsraad kunnen werknemers actief betrokken worden bij het beleid van de onderneming en hier invloed op uitoefenen. Een ondernemer heeft daarom de plicht om de ondernemingsraad te informeren. Met de per 1 september 2006 ingevoerde Wet Harrewijn is deze informatieplicht uitgebreid: de ondernemer moet de ondernemingsraad nu ook informeren over de beloning en de arbeidsvoorwaardelijke regelingen van de bestuurders, de raad van commissarissen en de verschillende groepen werknemers. Hiermee wil de overheid meer openheid over en meer inzicht in de beloningen in ondernemingen bereiken.

De Wet Harrewijn is geen separate wet, maar heeft geleid tot een wijziging in de [Wet op de ondernemingsraden](#) (WOR).

4.10.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Een goed bankbeleid ten aanzien van bonussen heeft ten minste betrekking op de Raad van Bestuur, de directie, het senior management en de werknemers van de afdeling investment banking. Onder het senior management vallen de eindverantwoordelijken van bepaalde divisies, portefeuilles, interne afdelingen, etc., die direct onder directie en Raad van Bestuur opereren. Onder werknemers van de afdeling investment banking vallen onder andere investment bankers, beurshandelaren en dealing room managers.

Voor wat betreft de inhoud van het bonusbeleid wordt er vanuit gegaan dat de bepalingen vastgelegd in de Code Banken en de Wet Harrewijn worden gevolgd, aangezien die wettelijk verplicht zijn. Daarnaast zijn de volgende algemene elementen volgens de Eerlijke Bankwijzer een noodzakelijke basis voor een bankbeleid ten aanzien van bonussen:

1. Algemeen

- Het bonusbeleid moet transparant zijn voor alle werknemers.
- De bank behoudt zich het recht voor om de bonus terug te vorderen indien na uitkering blijkt dat deze ten onrechte is uitgekeerd (een zogenaamde *clawback* regeling).
- Minimaal 60% van de bonus is gebaseerd op lange termijn doelen (vanaf drie jaar).

Voor een goed bankbeleid ten aanzien van bonussen is echter meer nodig dan deze algemene elementen. Volgens de Eerlijke Bankwijzer dienen ook eisen gesteld te worden op het gebied van duurzaamheid en matiging:

2. Duurzaamheid

Het bonusbeleid wordt mede gebaseerd op de volgende duurzame criteria:

- **Omgang met werknemers**
 - Werkgelegenheid
 - Werknemerstevredenheid
 - Ontwikkelen en opleiden van mensen
- **Omgang met andere stakeholders**
 - Klanttevredenheid
 - Transparantie over bedrijfsprocessen en producten
 - Risicobeperking
 - Aanbod van verantwoorde financiële producten
- **Impact op de samenleving**
 - Sociale en milieu-impact van de eigen bedrijfsactiviteiten
 - Transparantie over leningen en investeringen
 - Verantwoord investeren: implementatie van goed beleid voor alle thema's van de Eerlijke Bankwijzer (klimaatverandering, mensenrechten, arbeidsrechten, wapens, gezondheid, natuur, dierenwelzijn, belastingen en corruptie, transparantie en verantwoording, en bonussen)

Bovenstaande lijst is geen limitatieve opsomming, maar geldt als een minimum. Al deze criteria moeten opgenomen zijn in het bonusbeleid voor de Raad van Bestuur, de directie, het senior management en de investment bankers als groep. In de bonusafspraken met een individuele leidinggevende is het opnemen van drie tot vier criteria - aansluitend bij diens taken en verantwoordelijkheden - voldoende. De criteria kunnen zowel in de korte termijn bonus als in de lange termijn bonus worden opgenomen.

3. Matiging

- De bonus bedraagt idealiter maximaal 10% van het vaste jaarsalaris. Een goede eerste stap richting deze norm is het maximaliseren van de bonus op 100% van het vaste jaarsalaris. Dit percentage dient dan wel als tijdelijke tussenstap naar de uiteindelijk gewenste norm van 10% van het vaste jaarsalaris.
- Om te voorkomen dat verlaging van de bonus wordt gecompenseerd door een onevenwichtige verhoging van de vaste beloning: de vaste beloning bedraagt maximaal twintig keer het laagste salaris of het maximum van de laagste salarisschaal.

4.10.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van bonussen voor Raad van Bestuur, directie, senior management en werknemers van de afdeling investment banking opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ontwikkeld voor dit onderwerp OF de bank is niet bereid het bonusbeleid openbaar te maken;
2. Het bonusbeleid van de bank doet een toezegging tot duurzaamheid en matiging, maar voldoet niet aan de beschreven algemene criteria;
3. Het bonusbeleid van de bank bevat de beschreven algemene criteria EN baseert minimaal een derde van de bonus op de beschreven duurzame criteria;
4. Het bonusbeleid van de bank bevat de beschreven algemene criteria EN baseert minimaal een derde van de bonus op de beschreven duurzame criteria EN bedraagt maximaal 100% van het vaste salaris;
5. Het bonusbeleid van de bank bevat de beschreven algemene criteria EN baseert minimaal tweederde van de bonus op de beschreven duurzame criteria EN bedraagt maximaal 10% van het vaste salaris. Indien de bank ervoor kiest om in het geheel geen bonussen uit te keren, wordt ook een score 5 toegekend, mits is voldaan aan het tweede matigingscriterium.

Hoofdstuk 5 Sectorbeleid

5.1 Landbouw

5.1.1 Wat staat er op het spel?

Vandaag de dag groeit de vraag naar landbouwproducten sneller dan de wereldbevolking. Eén van de redenen hiervoor is dat consumptiepatronen in opkomende markten (zoals de BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China) steeds meer beginnen te lijken op die in geïndustrialiseerde landen: er wordt wereldwijd steeds meer vlees gegeten. En om de uitdijende mondiale veestapel te voeden zijn grote hoeveelheden eiwithoudende grondstoffen nodig. Een andere oorzaak van de groeiende vraag naar landbouwgrondstoffen is de huidige trend om energie te winnen uit biobrandstoffen. Deze worden gewonnen uit palmolie, maïs, suikerriet en andere gewassen.

De sterke stijging van de wereldwijde vraag naar landbouwproducten creëert economische, sociale en milieugerelateerde problemen:

- De landbouwsector is wereldwijd de grootste veroorzaker van bodemuitputting, milieuvervuiling en de achteruitgang van ecosystemen. Om te voldoen aan de groeiende vraag naar landbouwproducten moeten veel natuurlijke ecosystemen en leefomgevingen wijken voor agrarische activiteiten.
- Door zijn NO₂- en CH₄-emissies is de mondiale landbouwsector verantwoordelijk voor 10-12% van de mondiale uitstoot van broeikasgassen, onder meer als gevolg van het gebruik van kunstmest en de methaanemissies van rijstvelden en runderen.¹⁵⁹ Door drainage van veengebieden en ontbossing, draagt de landbouwsector volgens [een studie van Delft Hydraulics](#) daarnaast nog eens substantieel bij aan de mondiale CO₂-uitstoot.
- De landbouwsector draagt in sterke mate bij aan schadelijke emissies naar het milieu, waarbij met name de rol van de veeteelt groot is. Volgens de Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO), draagt de wereldwijde productie van melk, vlees en eieren voor 18% bij aan de door mensen veroorzaakte emissies van broeikasgassen (uitgedrukt in CO₂-equivalenten), door emissies van CO₂, NH₄ en N₂O.¹⁶⁰

De veeteeltsector is ook verantwoordelijk voor 64% van de menselijke ammoniak-emissies, die zure regen en verzuring van ecosystemen veroorzaken. Bovendien gebruikt de veeteeltsector 70% van alle landbouwgrond op aarde en 8% van het mondiale waterverbruik. Mondiale cijfers zijn niet beschikbaar, maar de bijdrage van de veeteeltsector aan watervervuiling door antibiotica, hormonen, sedimenten, kunstmest, pesticiden en andere chemicaliën is enorm.¹⁶¹

In de (intensieve) veehouderij kan het welzijn van dieren als legkippen, kalveren en varkens onder druk komen te staan, zowel in de productiebedrijven zelf als bij het transport naar slachthuizen. Dit zorgt ook voor een hoog risico op de verspreiding van ziekten.

- Het gebruik van genetisch gemodificeerde organismen (GMO's) in de landbouw leidt tot een verlies aan biodiversiteit. Ook heeft GMO-gebruik sociale effecten, zoals het feit dat het kleine boeren afhankelijk maakt van enkele zeer grote ondernemingen voor hun inkoop van o.a. zaden, pesticiden en kunstmest.¹⁶²

In sommige landen gaat uitbreiding van landbouwactiviteiten gepaard met de onteigening van land dat bewoond wordt door lokale gemeenschappen of inheemse volken. Hierdoor worden deze mensen niet alleen beroofd van hun eigendommen en de gebruiksrechten op hun land, maar ook van hun vertrouwde leefomgeving, culturele rijkdommen, en bronnen van voeding en inkomsten.

Veel landbouwbedrijven houden zich niet aan internationaal erkende arbeidsrechten. Er zijn talloze voorbeelden van onder andere gedwongen arbeid, kinderarbeid, lage lonen, en onvoldoende bescherming van de gezondheid en veiligheid van werknemers.

De ontwikkeling van infrastructuur zoals wegen, spoorwegen en waterwegen, die hand in hand gaat met de ontwikkeling van een exportgeoriënteerde landbouwsector, kan zeer negatieve effecten hebben op ecosystemen en lokale samenlevingen. Door de aanleg van wegen in bosgebieden wordt bijvoorbeeld de toegang voor stropers en illegale houtkappers vergemakkelijkt. De aanleg van infrastructuur kan ook leiden tot landrechtconflicten en stijgende grondprijzen voor de oorspronkelijke bewoners.

De macro-economische effecten van de landbouw- en veeteeltsector zijn vaak nadelig voor ontwikkelingslanden, veroorzaakt door de veelal ongunstige handelsvoorwaarden voor deze landen, de landbouwsubsidies in rijkere landen en het dumpen van gesubsidieerde landbouwproducten in ontwikkelingslanden. Dit creëert een oneerlijke machtsverhouding in de gehele productie-, distributie- en consumptieketen.

Door de sterke stijging van voedselprijzen in de afgelopen jaren, zakken steeds meer mensen in ontwikkelingslanden onder de armoedegrens. Het aantal mensen dat onvoldoende voedsel krijgt is wereldwijd de laatste jaren gestegen van 850 miljoen naar 1 miljard.

De landbouwsector speelt wellicht de meest belangrijke rol in het behalen van de eerste van de [Millennium Development Goals](#): het beëindigen van honger en armoede in de wereld. Om een voldoende en voedzaam dieet te bieden aan alle wereldburgers en om economische ontwikkeling van armere landen mogelijk te maken, dienen ongunstige handelsvoorwaarden van landbouwproducten voor ontwikkelingslanden te worden tegengegaan en versturende subsidies en dumppraktijken te worden verboden. Daarnaast dient het gebruik van landbouwgebieden voor de productie van biobrandstoffen en veevoeder te worden ontmoedigd, omdat dit voedselproductie voor de lokale bevolking verdringt, en een bedreiging vormt voor hun recht op voedselzekerheid.

In juli 2008 schreef een [studie van de Wereldbank](#) de mondiale stijging van voedselprijzen in de periode 2002-2008 voor 70-75% toe aan de toegenomen productie van biobrandstoffen en daaraan gerelateerde ontwikkelingen zoals lage graanvoorraden, grote veranderingen in landgebruik, speculatie en exportverboden. Andere factoren zijn de stijgende olieprijs, die leidt tot hogere kunstmest- en transportkosten, en de dalende dollarkoers.

Bovenstaande ontwikkeling creëert een mondiale voedselcrisis met voor velen catastrofale gevolgen. Arme mensen in ontwikkelingslanden besteden ongeveer 50 tot 80% van hun inkomen aan voedsel. Op een stijging van voedselprijzen kunnen zij alleen reageren door hun voedselconsumptie te verminderen en honger te lijden. Degenen die al op de rand leven zijn het meest kwetsbaar, zoals de landlozen, krottenwijkbewoners en rondtrekkende landarbeiders. Verder behoren vooral vrouwen en kinderen tot de risicogroepen.¹⁶³

Het op een duurzame manier voeden van de bijna zeven miljard wereldbewoners is één van de grootste uitdagingen waarvoor de wereldgemeenschap zich gesteld ziet. Alle onderdelen van de ketens binnen de landbouw- en voedingsector - van boeren, tussenhandelaren, transporteurs en verwerkingsbedrijven tot supermarkten - zullen zich hiervoor moeten inzetten. Ook de banken die investeren in bedrijven in alle schakels van landbouw- en voedingsketens zullen beleid moeten ontwikkelen dat met alle hierboven genoemde problemen rekening houdt. Bij de ontwikkeling van een investeringsbeleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

5.1.2 Internationale standaarden

In de afgelopen jaren zijn verschillende initiatieven genomen om standaarden te ontwikkelen voor zowel de landbouw- als de voedingsector. Sommige initiatieven richten zich op algemene, sectorbrede afspraken, terwijl anderen zich richten op specifieke gewassen. Een kort overzicht van de belangrijkste standaarden is hieronder weergegeven.

- **Certificering en eco-labels**

De vraag naar duurzame landbouwproducten groeit, maar over de definitie van *duurzaam* is nog geen algemene overeenstemming bereikt. Wel vindt al op grote schaal *eco-labelling* plaats: het toekennen van vrijwillige en bindende duurzaamheidslabels aan landbouwproducten. Veel labels zijn themaspecifiek (bijvoorbeeld *biologisch* of *fair trade* of *GMO-vrij*) en maken dus gebruik van verschillende standaarden. Hierdoor is de markt voor duurzame landbouwproducten ietwat ondoorzichtig.

- In februari 2008 publiceerde het Sustainable Agriculture Network (SAN) de [Sustainable Agriculture Standards](#). De normen zijn gebaseerd op richtlijnen van o.a. de Verenigde Naties, de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie, en worden onderschreven door de Rainforest Alliance. De standaarden bevatten veertien criteria voor duurzame landbouw (onder meer over afvalbeheer, arbeidsomstandigheden, veiligheid en gezondheid, gebruik van chemische en biologische hulpstoffen en genetisch gemanipuleerde zaden). In combinatie met deze standaarden zijn de [Farm Certification Criteria](#) ontwikkeld, en een [lijst van verboden pesticiden](#). Beide worden gebruikt in het certificeringproces van duurzame agrarische bedrijven. Het SAN werkt ook aan een aanvullende duurzame standaard voor het houden van vee, waarin specifieke onderwerpen worden behandeld en eerdere SAN standaarden voor water- en afvalbeheer worden toegepast op veehouderijen.
- Met betrekking tot de biologische landbouw heeft de International Federation of Organic Agricultural Movements (IFOAM) de [Norms for Organic Production and Processing](#) ontwikkeld. Deze bestaan uit de [IFOAM Basic Standards for Organic Production and Processing](#) en bijbehorende [Accreditation Criteria](#). Alle producenten ter wereld die zich houden aan de IFOAM normen worden opgenomen in het [Organic Guarantee System](#).
- Op het gebied van eerlijke handel is de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) toonaangevend. FLO is een samenwerking van twintig certificeringsinitiatieven die het Fairtrade label in hun eigen land op de markt brengen. Goederen die het Fairtrade label dragen voldoen aan de [Fairtrade Production and Trade Standards](#), waartoe zowel algemene normen (onder meer ten aanzien van investeringen in lokale economieën en beperking van afvalstoffen) als productspecifieke normen (onder meer ten aanzien van minimumprijzen en kwaliteitsstandaarden) behoren.

- Het [Responsible Commodities Initiative](#) (RCI), opgezet door het *Sustainable Food Laboratory* met ondersteuning van UNCTAD en IISD, is een multi-stakeholder initiatief dat zich ten doel stelt de duurzame productie van landbouwproducten te stimuleren. Het RCI heeft een meetinstrument ontwikkeld, de [RCI-Benchmark tool](#), dat het mogelijk maakt verbeteringen te meten in belangrijke milieu- en sociale indicatoren van agrarische productieketens. Daarnaast biedt de benchmark tool hulp bij de ontwikkeling van duurzaamheidsnormen per gewas.

Ondanks dat het [Iniciativa Brasileira](#) alleen betrekking heeft op de landbouwsector in één land, fungeert het als een best practice voorbeeld van een multi-stakeholder en multi-sector initiatief dat wereldwijd zou kunnen worden gevolgd. Het initiatief wil binnen de Braziliaanse landbouwsector veranderingen stimuleren op sociaal en milieugebied, met als doel het verminderen van de impact van de sector hierop en het creëren van omstandigheden voor een transparant systeem van vrijwillige verificatie en onafhankelijke certificatie. Dit proces duurt nog voort, de tweede overlegversie van de [Verification Principles and Criteria](#) zijn gepubliceerd in juli 2009.

- **Marktconcentratie**

De beschreven problemen in de landbouw worden in stand gehouden door de handelswijze en inkoop-eisen (onder meer ten aanzien van lage prijzen en grote volumes) van bedrijven in het midden van de keten - de grote grondstofhandelaars en voedingsbedrijven, en bedrijven aan het eind van de keten - de supermarkten. Door de marktconcentratie in deze stadia van de productieketens, komt de concurrentie in het geding en worden de marges van de kleine producenten in het begin van de keten onder druk gezet. De [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#) stellen dat een onderneming zich zou moeten onthouden van afspraken tussen concurrenten met betrekking tot:

- prijzen;
- productiebeperking;
- de verdeling van klanten, leveranciers, markten of verkoopkanalen.

- **Beschermde gebieden**

Landbouwactiviteiten in de gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), onder de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) dienen te worden uitgesloten van investering.

Het *High Conservation Value* (HCV) concept was oorspronkelijk bedacht in het kader van certificatie van bosbeheer en houtproducten (High Conservation Value Forests or HCVF), maar kan worden toegepast op alle ecosystemen en natuurlijke leefomgevingen. Het [HCV Resource Network](#) heeft nationale implementatie richtlijnen, lokale projecten, trainingen en workshops ontwikkeld.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.6 over natuur.

- **Genetisch Gemodificeerde Organismen (GMO's)**

Het [Cartagena Protocol to the Convention on Biological Diversity](#) heeft bepalingen opgesteld met betrekking tot het gebruik van GMO's, en de herkenbaarheid van GMO's in de verwerkingsketen. Zo is de handel in levende gemodificeerde organismen verboden tenzij goedkeuring van het importerende land is verkregen. Ook dienen ondertekenaars van het protocol zich te houden aan voorzorgsmaatregelen voor de productie en het gebruik van GMO's. Omdat de technologie en de kennis over GMO's nog steeds in ontwikkeling is, zijn ook de GMO standaarden in het Cartagena Protocol constant in ontwikkeling.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.6 over natuur.

- **Rechten van inheemse volken**

Landbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken op hun land, gemeenschap, cultuur en levensonderhoud respecteren en garanderen, en hun soevereiniteit en recht tot zelfbeschikking respecteren.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

- **Arbeidsrechten**

De omstandigheden voor gezondheid en veiligheid zijn in de landbouw- en voedselsector dikwijls onder de maat, onder meer door het gebruik van enorme hoeveelheden pesticiden. Lonen zijn over het algemeen laag en onderhandelingsrechten worden vaak niet gerespecteerd. Het is daarom van groot belang dat landbouw- en voedingsbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dit zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de vierde versie in maart 2006 werd gepubliceerd.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.3 over arbeidsrechten.

- **Pesticiden**

Met betrekking tot het gebruik van pesticiden heeft de FAO de [International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides](#) opgesteld. Hierin zijn vrijwillige, internationaal geaccepteerde normen voor de behandeling, opslag, het gebruik en het lozen van pesticiden opgesteld.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.5 over gezondheid.

- **Dierenwelzijn**

De [European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes](#) (in 1976 aangenomen en in 1992 gewijzigd door de Raad van Europa) stelt minimum richtlijnen voor de veeteelt. De [European Convention for the Protection of Animals during International Transport](#) (in 1968 aangenomen en in 2003 gewijzigd door de Raad van Europa) stelt richtlijnen voor het transport van dieren.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.7 over dierenwelzijn.

- **Normen voor specifieke grondstoffen**

Voor een aantal belangrijke landbouwproducten zijn recent (of worden momenteel) richtlijnen ontwikkeld voor duurzame productie en handel. Deze richtlijnen, die als doel hebben sociale- en milieuproblemen te verminderen, worden bij voorkeur opgesteld door zogenaamde *multi-stakeholder initiatieven* of *roundtables*, waarin onderzoekers, bedrijven uit betrokken sectoren, financiële instellingen, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden participeren. In de afgelopen jaren hebben de roundtables steeds meer en steeds duidelijkere standaarden gedefinieerd voor de duurzame productie van specifieke gewassen. Voor sommige landbouwproducten ontbreken tot nu toe multi-stakeholder initiatieven, maar zijn wel normen opgesteld door de industrie zelf. Totdat deze normen verder zijn ontwikkeld in dialoog met alle belanghebbenden zijn zij nog niet als echte duurzaamheidsnormen te beschouwen, maar bieden ze wel enig houvast bij de beoordeling van bedrijven die deze landbouwproducten produceren.

De belangrijkste voorbeelden van normen voor specifieke landbouwgewassen zijn:

- **Soja:** Grootschalige sojateelt veroorzaakt in Latijns Amerika enorme sociale- en milieuschade. Nederland is na China wereldwijd de grootste importeur van de daar geproduceerde soja, die dient als veevoer voor de Nederlandse vlees- en zuivelindustrie. Daarmee hebben Nederlandse overheid en bedrijven een bijzondere verantwoordelijkheid. Heldere normen en richtlijnen worden beschreven in de [Basel Criteria for Responsible Soy Production](#), ontwikkeld door het WWF en Coop Switzerland. Dit is de belangrijkste bestaande sojastandaard en hiermee gecertificeerde soja vormt ongeveer 10% van de verhandelde soja in Europa. Bedrijven vinden deze niet genetisch gemodificeerde soja duur, omdat hij gescheiden moet worden geteeld en verhandeld, zolang het grootste deel van de markt niet aan deze eisen voldoet. De Basel Criteria worden ook gevolgd in de wereldwijd gebruikte [ProTerra Standard](#).

De [Round Table on Responsible Soy Association](#) (RTRS), opgericht door organisaties en bedrijven in de sojasector, heeft als doel 'meer verantwoorde' productie van soja te stimuleren met minder strenge eisen. De RTRS richt zich dus niet op duurzame productie. De tijdelijke [RTRS Principles & Criteria for Field Testing](#) die zij in april 2009 afspraken, erkennen de milieu- en sociale problemen in de sojaketten. Veel organisaties in Latijns Amerika en Europa geloven niet dat de RTRS een serieus en effectief middel zal zijn tegen de ingrijpende negatieve gevolgen van de sojateelt.

Andere standaarden zijn de Sustainable Agriculture Network Standaard, [Fairtrade Production and Trade Standards](#), standaarden voor biologische landbouw, [EcoSocial certificatie](#) en de [Social Responsibility Criteria for Companies that Purchase Soy and Soy Products](#) - ontwikkeld door het Braziliaanse Soja Platform. Dat laatste document legt ook een duidelijke verantwoordelijkheid bij banken en andere geldschieters die betrokken zijn bij de financiering van sojaproducten. NGOs verenigd in de [Nederlandse Sojacoalitie](#) menen dat duurzame sojaproductie niet mogelijk is zonder een flinke vermindering van de vlees- en zuivelconsumptie in Europa, alsook het gebruik als veevoer van in Europa geteelde gewassen in plaats van importsoja.

- **Palmolie:** In oktober 2007 heeft de [Roundtable on Sustainable Palm Oil](#) (RSPO) - een multi-stakeholder initiatief met meer dan honderd leden die meer dan eenderde van de mondiale palmolie handel vertegenwoordigen - de [Principles and Criteria for Sustainable Palm Oil Production](#) (P&C) aangenomen. De P&C bevatten heldere normen met betrekking tot milieu-aspecten (gebruik van bodem, water, chemicaliën) en sociale omgeving (landrechten, arbeidsomstandigheden, etc.). De normen zijn gebaseerd op o.a. richtlijnen van de Verenigde Naties, de FAO en de ILO.

- **Suikerriet:** Behalve in de voedingssector wordt suikerriet in toenemende mate gebruikt als grondstof voor de biobrandstof ethanol. Naast enorme oppervlaktes aan landbouwgrond, verbruikt de suikersector ook grote hoeveelheden water. Het multi-stakeholder [Better Sugarcane Initiative](#) (BSI) dat is opgericht door WWF, verenigt een aantal zeer grote bedrijven en andere belanghebbenden in de sector. De doelstelling van het BSI is om internationale richtlijnen te ontwikkelen voor duurzame productie van suikerriet, die door bedrijven en investeerders over de hele wereld gebruikt kunnen worden, inclusief een certificeringssysteem. In november 2009 publiceerde de BSI een tweede versie van de [BSI Standard](#), die op dit moment wordt aangepast na publieke consultatie. De standaard bevat normen voor onder meer mensen- en arbeidsrechten, het productieproces en het milieu.
- **Biobrandstoffen:** Palmolie, soja en suikerriet worden in toenemende mate gebruikt als grondstof voor biobrandstoffen. De [Roundtable on Sustainable Biofuels](#) (RSB) is een multi-stakeholder initiatief waarin bedrijven, wetenschappers en maatschappelijke organisaties samenwerken. In oktober 2009 publiceerde de RSB een testversie van de [Global Principles and Criteria for Sustainable Biofuels Production](#) die normen bevatten met betrekking tot het milieu en sociale aspecten, gebaseerd op internationale richtlijnen van onder andere de Verenigde Naties en de Internationale Arbeidsorganisatie.

Het [Sustainable Food Laboratory](#) werkt ook aan de ontwikkeling van een begrijpelijke beoordeling van de meest duurzame grondstoffen voor biobrandstoffen die een nuttige vergelijking tussen de verschillende landbouwgrondstoffen mogelijk maakt.

In 2007 heeft een Nederlandse commissie duurzame criteria voor biobrandstoffen ontwikkeld. Deze zogenaamde [Cramer Criteria](#) zijn geformaliseerd in maart 2009 als de [NTA 8080:2009 Duurzaamheidscriteria voor biomassa ten behoeve van energiedoelinden](#).¹⁶⁴

- **Cacao:** Al in 2001 werd het [Harkin-Engel Protocol](#) opgesteld om de ergste vormen van kinderarbeid op cacaoplantages tegen te gaan. Toch bleven voorbeelden van kinderarbeid op Afrikaanse cacaoplantages in de afgelopen jaren aan het licht komen. Verder kampt de keten met ongelijke machtsverhoudingen, waardoor kleine cacaoboeren geen redelijke prijs ontvangen. In oktober 2007 werd de eerste bijeenkomst gehouden van de [Round Table on a Sustainable World Cocoa Economy](#), waarin boeren, handelaars, verwerkende bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties praten over de ontwikkeling van duurzaamheidsnormen voor de cacaosector. Andere initiatieven zijn de [World Cocoa Foundation \(WCF\)](#), die programma's voor duurzame cacao teelt ondersteunt, en de [Sustainable Tree Crops Programme](#) voor de ontwikkeling van duurzame oogst van cacao, koffie en cashews in Africa.
- **Koffie:** Al jarenlang houden organisaties als [Max Havelaar](#) en - recenter - [Utz Certified](#) zich bezig met het certificeren van koffie. Vooral Max Havelaar richt zich op kleine koffieproducenten en het vaststellen van minimumprijzen voor deze boeren. De [Common Code for the Coffee Community](#) (4C), die tot stand kwam in 2004 en werd herzien in februari 2008, biedt een uitgebreid raamwerk waarin zowel milieu-aspecten als sociale problemen binnen de koffiesector een plaats krijgen. De International Coffee Organization (ICO) ontwikkelt reeds 40 jaar standaarden voor verantwoordelijke koffie. De laatste ICO overeenkomst is de [International Coffee Agreement 2007](#). Andere certificeringstandaarden - voor onder meer biologische koffie - zijn opgenomen in de [Coffee Certification Database](#).

- **Thee:** Theeproductie is arbeidsintensief en de industrie schept banen in zeer afgelegen rurale gebieden. Miljoenen mensen in de wereld zijn afhankelijk van de theeproductie. De prijs op de wereldmarkt van thee is de afgelopen twintig jaar dramatisch gedaald en grote sociale problemen doen zich mede daardoor voor in de productie. Het [Ethical Tea Partnership](#), een sectorinitiatief van zeventien handelaren en pakkers, houdt sinds 1997 de arbeidsomstandigheden op grote plantages in de gaten. Andere certificeringssystemen zijn [Fairtrade](#), [Rainforest Alliance](#) en [Utz Certified](#).
- **Katoen:** Het [Better Cotton Initiative \(BCI\)](#) is een wereldwijd multi-stakeholder netwerk van belanghebbenden uit de gehele katoen- en textielketen. In juli 2009 werd de tweede versie van de [BCI Global Principles, Criteria and Enabling Mechanisms](#) gepubliceerd, die richtlijnen bieden aan de duurzame en eerlijke productie van katoen. De initiële implementatieperiode van deze normen loopt tot 2012.
- **Andere normen:** De eerder genoemde algemene certificeringorganisaties - Sustainable Agriculture Network (SAN) en Fairtrade Labelling Organizations International (FLO) - hebben naast hun algemene normen ook productspecifieke normen opgesteld. SAN publiceerde [Additional Criteria and Indicators](#) voor onder andere cacao en koffie. FLO heeft [Product Standards](#) voor onder meer koffie, thee, cacao, vanille, vers fruit, rijst en suiker. Ook het [Sustainable Agriculture Initiative Platform](#) ontwikkelt momenteel principes en procedures voor verschillende landbouwproducten, zoals graan, koffie, zuivel, aardappelen, groenten en fruit.

De hierboven beschreven initiatieven bevinden zich in uiteenlopende stadia van ontwikkeling, van zeer concreet tot vrij vaag of eendimensionaal. Vrijwel in alle sectoren moeten nog effectieve verificatie- en controlesystemen worden ontwikkeld, zodat certificering waterdicht is en vooruitgang op het gebied van duurzaamheid kan worden gemeten. Enkele initiatieven bieden al betrouwbare normen waarop bankbeleid kan worden gebaseerd, en andere geven aanknopingspunten hiervoor.

5.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid

De verduurzaming van de mondiale landbouwsector is hard nodig. Alleen dan kan de grootschalige boskap die momenteel plaats vindt voor de groei van agrarische activiteiten worden verminderd. Dit zou biodiversiteit en ecosystemen beschermen, klimaatverandering en woestijnvorming tegengaan, en sociale problemen met betrekking tot landrechten van de lokale bevolking voorkomen.

Gedeeltelijk moeten deze veranderingen tot stand komen door veranderingen in het overheidsbeleid. Overheden in ontwikkelingslanden dienen de omvorming van bossen ten behoeve van de landbouw te minimaliseren. Daarnaast zouden overheden in geïndustrialiseerde landen, waar de meerderheid van de landbouwgewassen wordt verwerkt of geconsumeerd, lokale voedselproductie moeten stimuleren, vleesconsumptie demotiveren, en in plaats van agrarische biobrandstoffen het gebruik van echt duurzame energiebronnen (dus wind, zon en water) moeten stimuleren.

Ook banken spelen een belangrijke rol in de agrarische sector, als financiers van producenten, verwerkers en handelaren van landbouwproducten. Daarnaast nemen banken soms posities in op de markten voor landbouwgrondstoffen, wat tot speculatie en opdrijving van voedselprijzen kan leiden. Om deze verschillende redenen dragen banken een gedeelde verantwoordelijkheid voor de verduurzaming van deze sector. Bovendien hebben banken de macht - en dus de mogelijkheid - om door het kritisch selecteren van hun investeringen duurzame landbouw te stimuleren en het gebruik van minder duurzame technieken te demotiveren.

Naast de ontwikkeling van een duurzaam investeringsbeleid, worden banken aangespoord om actief deel te nemen in de ontwikkelingsprocessen van duurzaamheidscriteria, zoals de zogenoemde *roundtables*. Hierin kunnen zij hun invloed uitoefenen om beleid te bepleiten dat negatieve sociale en ecologische gevolgen van de stijgende vraag naar landbouwproducten tegengaat.

De volgende elementen dienen te worden opgenomen in het investeringsbeleid van banken met betrekking tot de landbouwsector:

- Streven naar sociale en ecologische certificering van landbouwproducten en -productiesystemen;
- Erkenning van de medeverantwoordelijkheid van de landbouw- en voedingssector voor de toegang tot voedsel voor de armen;
- Uitsluiting van landbouwactiviteiten in beschermde gebieden;
- Voorzorgsmaatregelen bij productie en gebruik van genetisch gemodificeerde organismen (GMO's);
- Respecteren van de rechten van lokale gemeenschappen en inheemse volken;
- Respecteren van fundamentele arbeidsrechten;
- Voorzichtig en minimaal gebruik van pesticiden;
- Sterke reductie van de uitstoot van broeikasgassen en ammoniak;
- Minimaal gebruik van water en voorkomen van waterverontreiniging;
- Garantie van minimale dierenwelzijnseisen;
- Duurzame productietechnieken voor verschillende landbouwgrondstoffen, gebaseerd op de normen genoemd in paragraaf 5.1.2;
- De bank zal zich actief inzetten voor multi-stakeholder initiatieven die standaarden stellen voor verschillende landbouwgrondstoffen.

Banken kunnen een geïntegreerd landbouwbeleid ontwikkelen - zolang hierbinnen voldoende aandacht wordt geschonken aan de specifieke karakteristieken van enkele belangrijke gewassen - of ervoor kiezen om verschillende beleidsdocumenten te ontwikkelen voor specifieke gewassen - zolang de inhoud van dit beleid consistent is met sectorbrede kwesties en minimaal de eerder beschreven productspecifieke richtlijnen volgt.

5.1.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de landbouwsector opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid met betrekking tot de landbouwsector;
2. Het bankbeleid ten aanzien van de landbouwsector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van de landbouwsector is gebaseerd op de internationale normen voor ten minste vier van de elementen vermeld in paragraaf 5.1.3 OF de bank heeft specifiek beleid voor tenminste drie landbouwgrondstoffen dat voldoet aan ten minste zes van de elementen vermeld in paragraaf 5.1.3;
4. Het bankbeleid ten aanzien van de landbouwsector is gebaseerd op de internationale normen voor ten minste zes van de elementen vermeld in paragraaf 5.1.3 OF de bank heeft specifiek beleid voor tenminste drie landbouwgrondstoffen dat voldoet aan alle elementen vermeld in paragraaf 5.1.3;
5. Het bankbeleid ten aanzien van de landbouwsector is volledig overeenkomstig met alle internationale normen en richtlijnen voor alle elementen genoemd in paragraaf 5.1.3.

5.2 Dammen

5.2.1 Wat staat er op het spel?

Grote dammen, die gebouwd worden voor elektriciteitsproductie en waterbeheersing, zijn vaak zeer controversieel. Volgens het eindrapport van de [World Commission on Dams](#) (WCD), uitgegeven in november 2000, hebben grote dammen wereldwijd tussen de 40 en 80 miljoen mensen uit hun woonplaats verdreven. Miljoenen anderen zijn verdreven door de bouw van de bijbehorende infrastructuur, zoals kanalen of energiecentrales. Veel van deze mensen hebben geen goede alternatieve vestigingsplaats aangeboden gekregen, noch hebben zij eerlijke schadevergoedingen ontvangen. Zij die zich wel elders konden vestigen, moesten vaak inboeten op hun levensstandaard.

Dammen hebben wereldwijd 60% van de rivieren onderbroken of drooggelegd. Dit heeft vaak enorme - onomkeerbare - effecten gehad op de natuurlijke omgeving en ecosystemen. Ook blijkt dat de economische voordelen die damprojecten zouden moeten opleveren vaak worden overschat. Dit komt omdat grote waterkrachtdammen hun beoogde energieproductie vaak niet weten te realiseren, en omdat vertragingen en kostenoverschrijdingen in de bouwfase eerder regel dan uitzondering zijn.¹⁶⁵ Daar komt nog bij dat uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat waterkrachtcentrales veel methaangas produceren, een zeer krachtig broeikasgas dat onder meer ontstaat door de rotting van de begroeiing op de bodem van het reservoir. Het methaangas komt vrij als het water door de turbines wordt geleid. In sommige gevallen blijkt een waterkrachtcentrale daarom meer broeikasgas te produceren dan een elektriciteitscentrale van vergelijkbare omvang die met fossiele brandstof wordt gestookt.¹⁶⁶

Omdat bij damprojecten ernstige milieugerelateerde, sociale en economische problemen optreden, is het niet verrassend dat deze projecten steeds vaker te maken krijgen met tegenstand van de lokale bevolking en maatschappelijke organisaties. Deze partijen zijn van mening dat het stellen van strenge sociale en milieunormen voor deze sector noodzakelijk is. Langdurig verzet tegen de bouw van een dam kan de financiële onderbouwing van het project - die vaak toch al niet waterdicht is - ruïneren. Daarom moeten potentiële conflicten idealiter voor aanvang van de bouw worden opgelost. Dit kan gebeuren door middel van onderhandelingen tussen alle partijen die bij het project betrokken zijn en die de risico's van het voorgestelde project zullen dragen.

Het investeringsbeleid met betrekking tot damprojecten moet garanderen dat banken niet investeren in de bouw en exploitatie van damprojecten die zeer belastend zijn voor het milieu en de sociale omgeving. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

5.2.2 Internationale standaarden

De meest gezaghebbende internationale richtlijnen met betrekking tot damprojecten zijn in november 2000 opgesteld door de [World Commission on Dams](#) (WCD). De WCD werd opgericht door de [Wereldbank](#) en de [World Conservation Union](#), en bestond uit twaalf experts. In een serie van multi-stakeholder bijeenkomsten heeft de WCD vrijwel alle milieugerelateerde en sociale kwesties aan de orde gesteld die samenhangen met de aanleg van grote dammen. Op basis hiervan heeft de commissie een serie aanbevelingen opgesteld, waarop toekomstige damprojecten hun milieu- en sociale plannen kunnen baseren. Ook banken kunnen deze richtlijnen als basis gebruiken voor hun investeringsbeleid.¹⁶⁷

De [aanbevelingen van de WCD](#) zijn opgesteld rondom de vraag wie de rechten draagt en wie de risico's loopt in een damproject. De aanbevelingen zelf bestaan uit zeven strategische prioriteiten en ondersteunende principes:

1. *Het verkrijgen van publieke instemming:* Voor een rechtvaardige en duurzame ontwikkeling van water- en energievoorzieningen moet bij belangrijke beslissingen de instemming van belanghebbenden worden verzekerd. Wanneer projecten gevolgen hebben voor inheemse en lokale bevolkingsgroepen moeten deze voorafgaand aan beslisprocessen volledig en tijdig worden geïnformeerd, en hun instemming of afkeuring kunnen uitspreken. Het principe van *Free, Prior Informed Consent (Vrije, tijdige en geïnformeerde toestemming - FPIC)* moet gehanteerd worden met betrekking tot beslissingen die de leefgebieden en natuurlijke hulpbronnen van lokale gemeenschappen kunnen beïnvloeden.
2. *Grondige beoordeling van alternatieven:* Projectplannen voor dammen dienen een grondige beoordeling te ondergaan, die de volledige reikwijdte van beleidsmatige, institutionele en technische opties omvat, en waarbij sociale en milieugerelateerde aspecten even zwaar wegen als economische en financiële factoren. In deze beoordeling dienen ook alternatieven te worden geboden en geanalyseerd.
3. *Normstelling voor bestaande dammen:* Waar mogelijk moeten de opbrengsten van bestaande dammen worden geoptimaliseerd, bestaande sociale conflicten worden opgelost, en de belasting van het milieu worden verminderd.
4. *Het behoud van rivieren als bron van levensonderhoud:* De beoordeling van damprojecten en alternatieven moet als prioriteit hebben om negatieve effecten zoveel mogelijk te vermijden, onder meer door de keuze van locatie en het projectontwerp. Daarna moet worden getracht om de mogelijke schade aan de natuurlijke staat van rivieren en ecosystemen te minimaliseren of helemaal te voorkomen.
5. *Respecteren van rechten en het delen van opbrengsten:* Met diegenen die hinder ondervinden van de bouw van een dam (de lokale bevolking) moet overeenstemming worden bereikt over vergoedingen en te treffen voorzieningen. De wettelijke verplichtingen met betrekking tot verhuizingen en vervangende middelen van bestaan moeten worden opgenomen in contracten. De basis hiervoor dient te liggen nationale en internationale regelgeving, die nog moet worden ontwikkeld.
6. *Focus op naleving:* Het naleven van geldende regels, criteria, richtlijnen en projectspecifieke overeenkomsten moet in alle fases van de projectplanning en de projectuitvoering verzekerd zijn. Duidelijke afspraken over regelgeving en naleving moeten ervoor zorgen dat de regels worden nageleefd in een situatie waarin flexibiliteit is vereist om veranderende richtlijnen en omstandigheden het hoofd te kunnen bieden.
7. *Het delen van rivieren voor Vrede, Ontwikkeling en Veiligheid:* Het gedeelde gebruik en beheer van rivieren moet worden ingebed in overeenkomsten tussen staten die het wederzijdse belang van regionale en vreedzame samenwerking dienen. Er moeten geen dammen worden gebouwd in rivieren die door verschillende landen stromen, wanneer één van deze landen bezwaren heeft die worden ondersteund door internationale adviesraden.

Problemen die zich voordoen bij de bouw van dammen, komen ook voor bij soortgelijke waterinfrastructuurprojecten, zoals navigatiewerken, het verplaatsen van water tussen waterbekkens en grote irrigatieprojecten. De hierboven beschreven principes dienen daarom ook op de ontwikkeling van dit soort projecten te worden toegepast.

5.2.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Financiële instellingen die als investeerders betrokken zijn bij de aanleg van damprojecten zouden voor deze investeringen sectorbeleid moeten ontwikkelen waarin de aanbevelingen van de WCD zijn opgenomen. Dit beleid moet ten minste van toepassing zijn op alle grote damprojecten, maar omvat idealiter alle belangrijke waterinfrastructuurprojecten.

Met betrekking tot dammen heeft de WCD haar bevindingen als volgt vertaald naar adviezen voor de financiële sector:¹⁶⁸

- Mijd risico's bij damprojecten door projecten en hun alternatieven uitgebreid te beoordelen met betrekking tot mogelijke sociale- en milieuproblemen.
- Gebruik de principes, criteria en richtlijnen van de WCD op het gebied van milieu- en sociale kwesties als raamwerk voor de evaluatie van het draagvlak voor, en de investering in, individuele projecten.
- Ontwikkel juridisch bindende milieu- en sociale bepalingen, en neem deze op in verzekerings- en financieringscontracten.
- Ontwikkel criteria voor de beoordeling van obligaties uitgegeven voor de financiering van water- en elektriciteitsprojecten.

In aanvulling op de aanbevelingen van de WCD, moet het beleid van banken voorkomen dat direct of indirect (via de eigenaar van het project) in damprojecten wordt geïnvesteerd die liggen in of nabij belangrijke natuurgebieden, gebieden die op de lijst staan van [Ramsar Conventie on Wetlands](#) en op de lijst van [UNESCO World Heritage Sites](#). Deze gebieden worden in meer detail besproken in paragraaf 4.6 over natuur.

5.2.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van dammen opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van dammen;
2. Het bankbeleid ten aanzien van dammen is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke verplichtingen aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van dammen bevat tenminste twee van de beleidselementen genoemd in paragraaf 5.2.3, maar is minder strikt dan de principes van de WCD;
4. Het bankbeleid ten aanzien van dammen is in lijn met de strategische prioriteiten van de WCD en diens ondersteunende principes;
5. Het bankbeleid ten aanzien van dammen is in lijn met de strategische prioriteiten van de WCD en diens ondersteunende principes, en heeft betrekking op alle waterinfrastructuurprojecten. Bovendien sluit het beleid investeringen uit in dammen die liggen in bedreigde natuurgebieden of daarop invloed hebben.

5.3 Visserij

5.3.1 Wat staat er op het spel?

De capaciteit van de mondiale vissersvloot is vandaag de dag ongeveer ruim twee en een half keer zo groot als de hoeveelheid vis die de zee kan produceren.¹⁶⁹ Als gevolg hiervan wordt ruim de helft (52%) van de wateren maximaal bevestigd, en is nog eens 25% overbevestigd, uitgeput of herstellende van uitputting. Enkele belangrijke commerciële visstanden zoals die van de Noord-Atlantische kabeljauw, de Patagonische ijsheek, de zwaardvis en de blauwvintonijn zijn al ingestort of vertonen tekenen van sterke terugval.¹⁷⁰

De volgende problemen veroorzaken de uitputting van visstanden:

- Verschillende vistechneken - zoals drijfnetten - hebben een grote invloed op het voortbestaan van vissoorten en andere dieren die per ongeluk worden bijgevangen. Voorbeelden hiervan zijn waterschildpadden, zeevogels en zeezoogdieren. Andere manieren van vissen - zoals sleepnetten - vernietigen de natuurlijke zeeomgeving en veranderen de samenstelling van de zeebodem, terwijl deze juist nodig zijn om de biodiversiteit in de oceaan te behouden en herstellen.¹⁷¹
- Overbevissing kan lokale vissersgemeenschappen hun bron van voedsel en inkomsten ontnemen. Eén procent van de wereldwijde industriële visvloot neemt 50% van de wereldwijde visvangst voor hun rekening, en de gemeenschappen afhankelijk van kleinschalige visserij lijden nu al ernstig onder de gevolgen hiervan, namelijk het verlies van voedsel soevereiniteit en zekerheid.¹⁷²
- Wereldwijd wordt door overheden tussen de € 20 miljard en € 25 miljard subsidie verleend aan de visserijsector.¹⁷³ Deze overheidssubsidies zorgen voor overmatige investeringen in de vissersvloot en stimuleren op deze manier overbevissing.¹⁷⁴
- Bijvangst bestaat uit vis (of andere diersoorten) die onbedoeld wordt gevangen tijdens de visvangst, en daarna meestal terug in zee wordt geworpen. Gemiddeld wordt in de visserij 250 gram bijvangst gevangen voor elke kilogram *gewenste* vis. Bij het gebruik van sleepnetten in de garnalenvisserij wordt gemiddeld meer dan drie kilo ongewenste bijvangst per kilo garnaal gevangen, en per kilo gevangen schol wordt zelfs bijna veertien kilo bijvangst gedood.¹⁷⁵
- Visuitrusting die op zee wordt verloren of achtergelaten (zogenaamde spookvisserij) kan onbedoelde vangst veroorzaken, is milieuverontreinigend en de visvangst wordt verspild.¹⁷⁶
- Een significant probleem bij het duurzaam beheer van visgronden is het *illegaal, ongeregeld en ongerapporteerd* (IUU) vissen, dat in strijd is met internationale en nationale beschermingsmaatregelen voor de visserij. Vaak gaat het om boten die zogenaamde *flags of convenience* gebruiken: de boten zijn geregistreerd in landen die geen of slecht toezicht houden op hun visserijsector.¹⁷⁷

Aangezien wildvangst de laatste jaren afneemt, neemt de productie van vis toe door de ontwikkeling van viskwekerijen.¹⁷⁸ Viskwekerij wordt vaak geprezen omdat deze van belang zou zijn voor de diversificatie van inkomsten en het dieet van arme kustgemeenschappen. Toch kan viskwekerij ook negatieve effecten hebben op bijvoorbeeld de mangrovebossen en *wetlands* aan de kust, op de waterkwaliteit, en op de genetische variatie van lokale vissoorten. De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) vraagt landen om ervoor zorg te dragen dat schadelijke gevolgen van viskwekerijen op het milieu worden gekwantificeerd en geminimaliseerd.

Ook op sociaal-economisch gebied zijn er vaak problemen rondom viskwekerijen, zoals sociale conflicten rond landrechten, verlies van werkgelegenheid en inkomstenbronnen en slechte arbeidsomstandigheden. En omdat sommige vissoorten onevenredig veel eiwitten nodig hebben om te groeien (zo is voor één kilogram zalm bijvoorbeeld drie kilo eiwitten nodig, en voor iedere kilo tonijn zelfs tien kilogram eiwitten), wordt viskwekerijen ook aangeraden om over te schakelen naar grasetende vissoorten zoals katvis en tilapia.¹⁷⁹

Als de huidige situatie niet verbetert, zullen de visstanden van alle soorten die momenteel voor voedingsdoeleinden worden bevestigd, in 2048 zijn ingestort.¹⁸⁰ Maar het is niet alleen voor de toekomst van het zeeleven noodzakelijk dat de visserij onder controle moet worden gehouden. Ook voor kleinschalige vissersgemeenschappen is actie tegen overbevissing cruciaal, omdat zij door industriële overbevissing het risico lopen hun inkomen en bronnen van voedselvoorziening te verliezen. Om de visserijsector te verduurzamen zijn onder meer de volgende veranderingen noodzakelijk:

- Afschaffen van schadelijke vistechnieken zoals drijfnetten en sleepnetten;
- Selectiever vissen, gebruik makend van apparatuur die de vangst van andere soorten - zoals andere vissen, vogels of zoogdieren - voorkomt;
- Een sterke vermindering van de visquota voor vele vissoorten;
- Het respecteren van de rechten van bevolkingsgroepen die afhankelijk zijn van kleinschalige visvangst.

Hoewel de twee laatste veranderingen moeten worden gedreven door nationale en internationale regelgeving, kan het investeringsbeleid van banken ondersteuning bieden aan de eerste twee veranderingen. Het bankbeleid moet ervoor zorgen dat alleen wordt geïnvesteerd in visserijbedrijven die geen schadelijke vistechnieken gebruiken of ongewenste bijvangst hebben. In visverwerkende bedrijven kan alleen worden geïnvesteerd als die er voor zorgen dat er in hun toeleveringsketen geen schadelijke vistechnieken worden gebruikt of ongewenste bijvangst plaatsvindt. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

5.3.2 Internationale standaarden

Internationale verdragen en gedragscodes die overeen zijn gekomen onder toezicht van de Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO), laten duidelijke overeenstemming zien met betrekking tot het beheren van visstanden. In de [UN Convention on the Law of the Sea](#) (UNCLOS), the [UN Straddling Stocks Agreement](#) en de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) zijn heldere doelen geformuleerd om duurzaam gebruik en beheer van de internationale viswateren veilig te stellen. In juli 2009 publiceerde de [World Conservation Union](#) een [rapport](#) waarin de UNCLOS wordt geëvalueerd en waarin case studies en aanbevelingen voor een duurzaam visserijbeleid en de implementatie hiervan zijn gepresenteerd.

Binnen de hierboven beschreven verdragen bestaat een brede overeenstemming over de noodzakelijke principes en maatregelen om duurzaam gebruik en beheer van de internationale viswateren te kunnen bewerkstelligen. Deze zijn hieronder weergegeven.

- **Certificering van duurzame visgronden**

De toonaangevende organisatie met betrekking tot het certificeren van duurzame visvangst is de [Marine Stewardship Council](#) (MSC). De certificeringstandaarden van de MSC zijn gebaseerd op de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#), en hiermee de enige ter wereld die consistent zijn met de [FAO Guidelines for the Ecolabeling of Fish](#).

De MSC is in 1999 tot stand gekomen in een internationaal multi-stakeholder proces. Tot dusver heeft de MSC 51 visgronden gecertificeerd, terwijl bijna 111 visgronden op dit moment worden onderzocht voor certificering. De vraag naar MSC-gecertificeerde producten is sterk stijgende. Zo is het aantal producten met MSC certificering in 2007-2008 ruim verdubbeld, en is de totale markt gegroeid tot US\$ 1,4 miljard per jaar.¹⁸¹ Naast standaarden om visgronden te certificeren, heeft de MSC ook een traceringsstelsel ontwikkeld, waardoor de oorsprong van gecertificeerde vis(producten) in de gehele productieketen kan worden teruggevonden.¹⁸²

- **Visgrondbeheer op basis van ecosystemen**

Terwijl de vroegere internationale standaarden voor visserij werden ontwikkeld op basis van de visstanden van bepaalde soorten, worden de huidige regels vaker gebaseerd op totale ecosystemen. Zo vereist de [UN Straddling Stocks Agreement](#) niet alleen dat de visstanden van de beviste soorten op peil worden gehouden, maar ook dat de visstanden van andere vissoorten die in hetzelfde ecosysteem leven in de gaten worden gehouden en beschermd.

Ook de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) verplicht vissers om zee-ecosystemen te behouden: dus niet alleen de soort waarop gevestigd wordt, maar alle vissoorten die afhankelijk zijn van deze soort, of deel uitmaken van hetzelfde ecosysteem. Dit is nog verder uitgewerkt in FAO's [Ecosystem-Based Management](#) (EBM) raamwerk voor visserijen, ontwikkeld door het WWF. Met betrekking tot kleinschalige visserij in arme landen bevat de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) richtlijnen voor de bescherming van voedselzekerheid en levensonderhoud van visafhankelijke gemeenschappen in de armste landen.

- **Het verbieden van overbevissing en het herstellen van visstanden**

Onder de [UN Straddling Stocks Agreement](#) zijn landen verplicht "overbevissing te voorkomen of verbieden". Landen en andere beheerders van visgronden moeten hun uiterste best doen om bedreigde leefgebieden te herstellen.¹⁸³ Besluitvorming over deze visgronden moeten worden gebaseerd op recent wetenschappelijk bewijs en moet gericht zijn op het handhaven of herstellen van de visstanden.¹⁸⁴

Men erkent het kritische belang van beschermde zeegebieden - zogenaamde *Marine Protected Areas* (MPA's) - voor het onderhoud en herstel van de biodiversiteit van vis en ander zeeleven. In sommige MPA's mag helemaal niet worden gevestigd (zogenaamde *no-take zones*), zodat het ecosysteem zich kan herstellen, en na verloop van tijd als *reservoir* kan dienen voor de rest van de oceaan.

- **Overmatige investeringen**

Regeringen zijn met de FAO overeengekomen dat “de capaciteit van vissersvloten moet worden herzien in relatie tot duurzame reproductie van visvoorraden, en dat waar nodig vloten moeten worden ingeperkt”.¹⁸⁵ In de [UN Straddling Stocks Agreement](#) hebben regeringen toegezegd maatregelen te nemen die overbevissing tegengaan, en te verzekeren dat de visvangst de grenzen van duurzame gebruik van de bestaande visvoorraden niet te buiten gaat.

- **Schadelijke vistechnieken**

De FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries stelt een duidelijke prioriteit bij het gebruik van selectieve en milieuvriendelijke vismaterialen en -technieken.¹⁸⁶ De Code stelt voor om het gebruik van onverantwoordelijk vistechnieken te verbieden,¹⁸⁷ en vereist daarnaast dat de effecten van nieuwe vistechnieken op leefomgevingen worden beoordeeld, voordat ze op de markt mogen worden gebracht. Ook zijn internationale standaarden opgesteld die het gebruik van bepaalde methoden en materialen beperken of verbieden, zoals het gebruik van explosieven of cyanide,¹⁸⁸ het gebruik van drijfnetten,¹⁸⁹ sleepnetten in diepe zeeën en het zogenaamde *shark-finning*, waarbij haaienvinnen worden afgesneden en de haaien terug in zee worden geworpen.¹⁹⁰

- **Minimaliseren van bijvangst**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) stelt dat “verspilling en het vangen van bijgevangen vis- en andere soorten dient te worden geminimaliseerd, evenals de negatieve effecten op soorten die (voor bijvoorbeeld voedsel) afhankelijk zijn van commercieel gevangen vissoorten.” Actieplannen zijn opgesteld die de bijvangst van bepaalde soorten, met name [zeevogels](#) en [haaien](#), moeten verminderen.

- **Spookvisserij**

De [MARPOL 73/78 Agreement](#) reguleerde voor het eerst het probleem van spookvisserij door het achterlaten of laten zinken van visuitrusting in de zee, te verbieden. In 1991 publiceerde de FAO een serie aanbevelingen voor het zogenaamde Marking of Fishing Gear.¹⁹¹ In maart 2005 bracht de Europese Commissie de [Verordening voor het merken en identificeren van passief vistuig en boomkorren](#) uit, waarin verplicht werd gesteld om passieve visuitrusting te markeren met het registratienummer van de boot.

Het is echter zeer gemakkelijk om bovenstaande maatregelen te vermijden en de controle hierop is schaars, waardoor het niet de beste manieren zijn om spookvisserij te vermijden.¹⁹²

- **Illegale, ongereguleerde en ongerapporteerde visserij en flags of convenience**

Het [Plan of Action on IUU](#) van de FAO tracht deze praktijken te verbieden door landen te overtuigen om geen zaken te doen met bedrijven die zich schuldig maken aan IUU-vissen. Een recent [WWF Report on IUU fishing](#) adviseert de banksector zich ervan te verzekeren dat zij alleen legale visactiviteiten financiert. Hiervoor dienen banken van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te eisen dat de gehele productie- en verwerkingsketen goed wordt gedocumenteerd.¹⁹³

- **Bedreigde vissoorten**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) erkent het belang van de bescherming van bedreigde vissoorten. Daarom is handel in veel vissoorten, ook enkele commercieel belangrijke soorten, momenteel verboden of staat onder streng toezicht van de [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora \(CITES\)](#).

- **Duurzame viskwekerij**

In augustus 2006 werden de [International Principles for Responsible Shrimp Farming](#) gelanceerd. Na een proces van vijf jaar, waarin verschillende organisaties - zoals het [Network for Aquaculture Centres for the Asia Pacific](#), WWF, de Wereldbank en het Milieuprogramma van de Verenigde Naties (UNEP) - betrokken waren, is een internationaal raamwerk samengesteld dat duurzaamheid binnen de garnalenindustrie moet garanderen.¹⁹⁴

Ook de [Global Aquaculture Alliance](#), een initiatief van Amerikaanse bedrijven, ontwikkelde een certificeringssysteem voor viskwekerijen. Er zijn inmiddels [standaarden](#) voor kwekers van garnalen, tilapia en kanaalmeerval, en voor visverwerkende bedrijven.

5.3.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Banken die investeren in de visserijsector dienen beleid op te stellen dat alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd, bindt aan de internationaal geaccepteerde doelstellingen voor duurzaam beheer van visgronden. Het beleid moet vissers verplichten de wateren duurzaam te bevissen en de ecosystemen te beheren. Ook dienen alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd waar mogelijk certificering te zoeken door de Marine Stewardship Council of een vergelijkbaar onafhankelijk certificeringssysteem. De toeleveringsketens van grootschalige vissers en visverwerkingsbedrijven moeten door banken worden nagetrokken, zodat duidelijk wordt dat ze niet deelnemen aan, of zaken doen met vissers die zich schuldig maken aan overbevissing, die destructieve of vervuilende vismethoden gebruiken, of die illegaal of onder *flags of convenience* vissen.

Het bankbeleid dient vissers ook te verplichten tot het strikt documenteren van hun vangst, zodat de herkomst van de totale vangst kan worden gecontroleerd. *No-fishing-zones* en *Marine Protected Areas* dienen te worden gerespecteerd. Bovendien mogen banken niet tolereren dat bedrijven waarin wordt geïnvesteerd handelen in beschermde en bedreigde soorten.

Tot slot is het van belang dat het investeringsbeleid van de bank de gehele productieketen van vis en zeevruchten omvat. Duurzame investeringen in deze sector zijn van belang op alle niveaus van de keten, van de vangst tot de verwerking en verkoop. Banken kunnen duurzaamheid in de sector onder meer bevorderen door van de bedrijven waarin ze investeren een bewijs van goed gedrag te vereisen, investeringen in productietechnieken die duurzame visvangst mogelijk maken of bedrijven binnen de keten die MSC-gecertificeerd zijn aantrekkelijker financieringsvoorwaarden te bieden.

5.3.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de visserijsector opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid met betrekking tot de visserijsector;

2. Het bankbeleid ten aanzien van de visserijsector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van de visserijsector bevat elementen die duurzame visvangst stimuleren - zoals het minimaliseren van bijvangst, en een voorkeur voor investeringen in gecertificeerde bedrijven - maar voldoet niet eenduidig aan de vereisten van duurzaam gebruik en beheer van visgronden;
4. Het bankbeleid ten aanzien van de visserijsector verplicht alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om zich in alle opzichten te houden aan de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries;
5. Het bankbeleid ten aanzien van de visserijsector verplicht alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om zich in alle opzichten te houden aan de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries en aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming. Deze richtlijnen gelden voor alle bedrijven die deel uitmaken van de productieketens voor vis en zeevruchten.

5.4 Bosbouw

5.4.1 Wat staat er op het spel?

Zo'n 30% van het landoppervlak van de aarde - bijna 4 miljard hectare - is bedekt door bossen. Hiervan zijn ongeveer 271 miljoen hectares houtplantages. Hoewel deze een hele andere functie hebben, worden de plantages wel vaak als 'bos' geïnclassificeerd.¹⁹⁵ Bossen en plantages spelen een belangrijke rol op aarde, en voorzien ons van uiteenlopende diensten:¹⁹⁶

- Meer dan 1,6 miljard mensen wereldwijd zijn (grotendeels) afhankelijk van bossen voor hun levensonderhoud.
- Ongeveer 350 miljoen mensen - vaak de oorspronkelijke bewoners van het woud - beschouwen het bos als hun thuis: hun sociaal, cultureel en economisch welzijn is onlosmakelijk verbonden met het bos en de producten die zij hier vinden.
- Bos-ecosystemen zijn de meest biodiverse ecosystemen op aarde, ze bieden onderdak aan ongeveer 70% van alle op het land levende dieren en planten.
- Bomen groeien door CO₂ uit de lucht op te nemen. Onaangetaste bossen dienen als koolstofopslag, en zijn daarom van onschatbare waarde met betrekking tot klimaatbescherming. In oktober 2006 wees [een studie van de Wereldbank](#) erop dat ongeveer een vijfde van de mondiale klimaatverandering een rechtstreeks gevolg is van ontbossing in tropische bosgebieden. Een [studie van IPAM en Environmental Defense](#) kwam eind 2005 tot de conclusie dat zelfs 27% van de wereldwijde klimaatverandering toe te schrijven valt aan ontbossing in de tropen.
- Bossen zorgen voor de vruchtbaarheid van de bodem, beschermen waterbekkens, en verminderen het risico van natuurrampen zoals overstromingen en lawines doordat ze watervoorraden vasthouden en bodemerosie voorkomen. Deze eigenschappen hebben een zeer positief effect op de mondiale landbouwproductiviteit en de gezondheid van de mens.

- De industrie voor bosproducten is een bron van economische groei, en voorziet in hout en andere producten, zoals eetbare noten en vruchten, medicinale planten, vezels en rubber. De wereldwijde handel in bosproducten heeft een gemiddelde jaarlijkse waarde van ongeveer € 270 miljard, waarvan ongeveer 20% uit ontwikkelingslanden komt. Het economische belang van de informele, lokale handel in hout en andere bosproducten is waarschijnlijk nog vele malen groter.
- Bosbouw creëert arbeidsplaatsen, maar in dit opzicht bestaan er grote verschillen tussen de types bosbouw. Kleinschalige en informele bosbouw - vaak in combinatie met *agroforestry* - is vaak een belangrijke bron van werkgelegenheid. Grootschalige plantages daarentegen creëren veel minder werk dan andere activiteiten in hetzelfde gebied zouden doen. In Brazilië bijvoorbeeld, leveren houtplantages niet meer dan één arbeidsplaats per 45 hectare grond op, terwijl landbouwactiviteiten werk bieden aan tenminste achttien personen per hectare.¹⁹⁷

Ondanks hun belang voor mens en natuur worden bossen nog steeds met ongekeerde snelheid vernietigd. Experts schatten dat gedurende de jaren '90 van de vorige eeuw jaarlijks ongeveer zestien miljoen hectare natuurlijk bos verloren ging. Sindsdien zijn de ontbossingcijfers nog niet aanzienlijk veranderd.¹⁹⁸ Naast volledige ontbossing vindt door overexploitatie ook veel *bosdegradatie* plaats. Dit betekent dat bossen hun rijkdom aan biodiversiteit en een deel van hun sociale- en ecologische functies verliezen.

Ontbossing en bosdegradatie ontnemen lokale gemeenschappen hun grondgebied en levensonderhoud, veroorzaken verlies van biodiversiteit, erosie van de grond, en daling van het oppervlakte- en grondwaterpeil. Daar komt nog bij dat ontbossingactiviteiten soms verschrikkelijke bosbranden veroorzaken, zoals in Indonesië in 1997/1998. Door de luchtvervuiling als gevolg van die branden belandden ongeveer 40.000 mensen in het ziekenhuis met ademhalingsproblemen - zoals astma, longontsteking en bronchitis - en andere gevolgen van de branden, zoals oog- en huidproblemen. De meeste bosbranden waren veroorzaakt door de vernietiging van bossen ten behoeve van de uitbreiding van grootschalige pulpindustrie en palmolieplantages.¹⁹⁹

Door de snelheid van ontbossing wordt ook de klimaatverandering op wereldniveau versneld. Volgens het [Stern Review](#) zorgt de uitstoot van broeikasgassen als gevolg van ontbossing voor meer dan 18% van de wereldwijde CO₂-emissies. Dat is een groter aandeel in de uitstoot van broeikasgassen dan de mondiale transportsector voor zijn rekening neemt.

Belangrijke oorzaken van ontbossing en bosdegradatie zijn:

- **Niet-duurzame en illegale houtkap.** Niet-duurzame houtkap vindt plaats daar waar bossen zo snel worden gekapt dat herstel onmogelijk is. Hoewel niet-duurzame houtkap vaak ook illegaal is, zijn dit twee verschillende zaken. Niet alle onduurzame houtkap is illegaal, omdat de bosbouwregelgeving in veel landen nog onvoldoende rekening houdt met duurzaamheid. En niet alle vormen van illegale houtkap zijn niet-duurzam, zoals de kleinschalige houtkap door bevolkingsgroepen die in het woud leven en afhankelijk zijn van kleinschalige landbouwactiviteiten (*shifting cultivation*).

Illegale houtkap brengt voor regeringen van houtproducerende landen jaarlijks ongeveer een inkomstenverlies van € 10 tot 15 miljard met zich mee. Dit bedrag hadden regeringen anders kunnen aanwenden voor de verbetering van gezondheidsvoorzieningen, onderwijs en andere publieke diensten. Of aan de verbetering van systemen voor duurzaam bosbeheer.

Ook niet-duurzame houtkap veroorzaakt vaak grote schade aan het milieu. Door de omvorming van bossen of andere biodiverse gebieden in houtplantages of secundaire (gedegenererde) bossen, gaat veel biodiversiteit verloren. Daarnaast wordt door legale (maar niet-duurzame) houtkap het bos vaak opengelegd en wordt infrastructuur gecreëerd, waardoor illegale houtkap en stroperij wordt vergemakkelijkt.

Niet-duurzame en vaak illegale houtkap heeft negatieve gevolgen voor het levensonderhoud van bevolkingsgroepen die afhankelijk zijn van bossen. Veel van deze groepen maken deel uit van de armste en meest onderdrukte gemeenschappen ter wereld. In sommige bosrijke landen is de bosbouwindustrie zeer corrupt. Onderhandse toewijzingen van licenties en betaling voor deze diensten door grootschalige houtkap bedrijven is dermate toegenomen dat nationale wetgeving ondermijnd wordt. Ook het democratisch bestuur en de aandacht voor mensenrechten komen hierdoor onder druk te staan. In enkele gevallen houdt de illegale exploitatie van bos rechtstreeks verband met grootschalige gewelddadige conflicten (zoals in de Democratische Republiek Congo) of met de financiering van een militair bewind (zoals in Birma).²⁰⁰

- **Omvorming van natuurlijke bossen in hout- en pulpplantages.** Eén van de belangrijkste oorzaken van niet-duurzame houtkap is de vestiging van grootschalige pulp-, papier- en fineerfabrieken. De houtmolens in deze fabrieken zijn grootverbruikers en deze bedrijven beschikken meestal niet over een duurzame houttoevoer. Vaak worden dan eerst grote arealen natuurlijke bossen gekapt, waarna op de vrijgekomen grond na verloop van tijd houtplantages verrijzen met een snelgroeiende boomsoort. Hoewel plantages soms worden geclassificeerd als bossen - bijvoorbeeld in de jaarlijkse studie [State of the World's Forests](#) van de FAO - bieden ze niet dezelfde sociale- en ecologische functies als natuurlijke bossen.

Ongeveer 42% van de wereldwijde houtkap is bestemd voor industrieel papiergebruik, terwijl pulpfabrieken steeds controversiëler worden. De enorme monocultuur-plantages die nodig zijn om moderne pulpfabrieken van grondstof te voorzien, hebben ernstige gevolgen voor biodiversiteit, water, en de landrechten en inkomensvoorziening. Daarbij zijn de fabrieken zelf zeer vervuilend. De [expansieplannen](#) van de pulpindustrie (geschat op 25 miljoen ton nieuwe pulpcapaciteit tot 2012) zijn extreem kapitaalintensief, omdat zij zich richten op grootschalige pulpfabrieken. Gestimuleerd door financiële instellingen bouwt de industrie grotere fabrieken dan nodig, aangezien het eenvoudiger is financiering te verkrijgen voor een grote fabriek dan voor een kleinere. Financiële instellingen kunnen derhalve een significante invloed uitoefenen in het bepalen welke projecten uiteindelijk doorgang vinden.²⁰¹

- **Omvorming van bossen voor de landbouw.** Landbouwactiviteiten als veehouderij en de productie van palmolie, soja en granen (voor onder meer voeding en biobrandstof) gebruiken steeds grotere landoppervlaktes. Om ruimte te maken voor de agrarische activiteiten worden bossen op grote schaal gekapt, waarna de resterende begroeiing wordt verbrand om als bemesting te dienen. Dit systeem staat bekend als *slash-and-burn*. Het gebeurt door grootschalige landbouwondernemingen, maar bij een grote bevolkingsdruk ook door grote groepen kleine boeren.
- **Omvorming van mangrovebossen ten behoeve van viskwekerij.** Ook voor grootschalige vis- en zeedierenkwekerij worden bossen - in dit geval mangrovebossen in tropische kustgebieden - vernietigd. Dit onderwerp wordt behandeld in paragraaf 5.3 over visserij.

- **Ontwikkeling van grootschalige industriële en infrastructuurprojecten.** Voor de ontwikkeling van industrie en infrastructuur - zoals wegen, spoorwegen, kanalen, dammen, mijnen, olie- en gasinstallaties en pijpleidingen - worden bossen vernietigd. Enkele van deze onderwerpen worden behandeld in paragraaf 5.2 over dammen, paragraaf 5.5 over mijnbouw en paragraaf 5.6 over olie en gas.

Volgens een recente [studie van de Wereldbank](#), heeft de bosbouwsector tot op heden te weinig bijgedragen aan het behoud en beheer van de bossen op aarde. In plaats daarvan “heeft de industriële houtproductie een negatieve staat van dienst in Afrika. Tijdens de afgelopen zestig jaar is er onvoldoende bewijs geleverd dat de plattelandsbevolking boven de armoedegrens is getild, of dat andere significante bijgedragen zijn geleverd aan de lokale en nationale ontwikkeling.” Het [Inspectiepanel van de Wereldbank](#) concludeerde met betrekking tot het beheer van bossen in Cambodja dat “men nauwelijks kan overdrijven als het gaat om de negatieve effecten van de houtkap op een natuurgebied van wereldwaarde. Nog belangrijker is het negatieve effect ervan op zeer arme en kwetsbare rurale gemeenschappen en inheemse volken.”

De [United Nations Collaborative Programme on Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries](#) (UN-REDD) is een initiatief waarbij ontwikkelingslanden financieel worden gestimuleerd om de uitstoot van broeikasgassen als gevolg van ontbossing terug te dringen en om te investeren in meer duurzame ontwikkeling. Tijdens de [15e Verenigde Naties Klimaatconferentie](#) in Kopenhagen in december 2009 werd in het [Copenhagen Accord](#) overeenstemming bereikt over de noodzaak een halt toe te roepen aan ontbossing en bosdegradatie. Hiervoor zal via de regeling REDD-plus in de periode 2010-2012 in totaal US\$ 30 miljard ter beschikking worden gesteld aan ontwikkelingslanden met het doel verdere ontbossing en bosdegradatie te voorkomen.

Deze paragraaf behandelt de bosbouwsector, die bestaat uit alle bedrijven die bossen en plantages beheren, en de bedrijven die hout verwerken (tot timmerhout, pulp, papier en andere houtproducten). Ook omvat de bosbouwsector alle bedrijven die zich bezig houden met handel en de verdere verwerking van deze producten, zoals meubels, en bestaat dus uit lange ketens met veel verschillende bedrijven waarin de bank kan investeren. Behalve dat de bosbouwsector grote invloed uitoefent op de staat van de bossen in de wereld, is de industrie er ook in hoge mate van afhankelijk. Daarom verdient de bosbouwsector een apart beleid, naast het investeringsbeleid voor andere sectoren die bijdragen aan ontbossing en bosdegradatie (zoals landbouw, visserij, en mijnbouw).

Banken moeten een streng investeringsbeleid ontwikkelen om zich ervan te verzekeren dat ze alleen investeren in bedrijven en overheden die hun bossen beheren op een manier die niet alleen duurzaam is voor het milieu, maar ook ten goede komt aan lokale samenlevingen. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

5.4.2 Internationale standaarden

De meest belangrijke en internationale standaarden en initiatieven voor de bosbouwsector zijn:

- **Illegale houtkap en bosbeheer**

Regeringen van houtproducerende en -consumerende landen hebben samen met de Wereldbank sinds 2002 een aantal conferenties georganiseerd. Deze [Ministerial Conferences on Forest Law Enforcement and Governance \(FLEG\)](#) processen zijn gericht op de vermindering van de illegale houtkap en daaraan gerelateerde handel en corruptie in de bosbouwsector. Om dit doel te bereiken worden producent-, consument- en donorregeringen aangesproken om internationale toezeggingen te doen om hun inspanningen te verhogen. FLEG-bijeenkomsten hebben tot op heden plaatsgevonden in Zuid-Oost Azië en Australië, Afrika, Europa en in Noord Azië. Een mogelijk nieuw FLEG-initiatief in Latijnse Amerika en het Caribische gebied is momenteel in ontwikkeling.

In mei 2003 ontwikkelde de Europese Commissie het [Forest Law Enforcement, Governance and Trade \(FLEGT\) Action Plan](#), dat in 2004 door de EU werd aangenomen. Het FLEGT Actie Plan stelt een nieuwe en innovatieve benadering voor om illegale houtkap tegen te gaan. Deze houdt in dat juridische afspraken binnen de EU die betrekking hebben op handel en exploitatie van grondstoffen, gekoppeld worden aan het bestuur van de ontwikkelingslanden waar deze grondstoffen (in dit geval hout) vandaan komen. Het Actie Plan beschrijft een serie maatregelen - zoals het steunen van de private sector bij het buiten de keten houden van illegaal hout - en het steunt maatregelen om investeringen in illegale houtkap tegen te gaan.

In 2008 waren de Verenigde Staten het eerste land dat de import, verkoop of handel van illegaal hout en gerelateerde producten verbod. Volgens de [Lacey Act](#) moeten importeurs de houtsoort en het land van oorsprong van de meeste houttypen aangeven en er staan zware boetes op het importeren van houtproducten van illegale bronnen, ongeacht of dit bewust of onbewust is gedaan.²⁰²

- **Certificering van bosbeheer en de houtproductketen**

De meeste certificeringschema's die ontwikkeld zijn om duurzaam bosbeheer te garanderen, falen veelal in het ontwikkelen en monitoren van strikte richtlijnen. Vaak heeft dit te maken met de betrokkenheid van bedrijven uit de bosbouwsector bij het certificeringproces. Doordat deze bedrijven een commercieel belang hebben bij zwakke certificeringrichtlijnen, versterkt hun deelname in het proces slechts de status-quo van niet-duurzaam bosbeheer. Dit wordt onder meer weerspiegeld in het feit dat de meeste certificeringmethoden de rechten van inheemse volken niet respecteren en hen uitsluiten van besluitvorming en beslissingen.²⁰³

Het enige certificeringssysteem dat dit onderwerp wel opneemt in zijn standaarden is de Forest Stewardship Council (FSC), waarin boseigenaren, bosbouwbedrijven, vakbonden, sociale en milieuorganisaties vertegenwoordigd zijn. Het FSC heeft de [10 Principles of Forest Stewardship](#) opgesteld. Met de bijbehorende criteria vormen deze principes de basis van alle FSC standaarden voor bos- en plantagebeheer. Sinds 1994 zijn 117 miljoen hectares bossen en plantages in zo'n 80 landen gecertificeerd volgens de FSC standaarden. Dat is ongeveer 5% van het momenteel wereldwijd voor bosbouw gebruikte bos. Daarnaast dragen rond de vijftienduizend houtproducten het FSC [Chain of Custody-certificaat](#), dat impliceert dat de gehele productieketen aan FSC voorwaarden voldoet.

FSC is de enige certificeringmethode die wordt ondersteund door alle belangrijke milieu-ontwikkelingsorganisaties en door veel lokaal opererende maatschappelijke organisaties. Uiteraard vind nog wel discussie plaats over verbetering van de criteria. Zowel het *Chain of Custody* certificaat (voor de productketen) als de certificaten voor plantages ondervinden nog kritiek:

- De implementatie van de *FSC Principles and Criteria* voor het beheer van plantages is controversieel gebleken omdat het teveel ruimte laat voor verschillende interpretaties. FSC erkent dit probleem en werkt aan een herziening van de certificering van zowel de criteria als de plantages. De eerste herziene versie van de principes is in juni 2008 afgerond en het commentaar hierop heeft aanleiding gegeven tot uitbreiding naar een volledige review van de principes met een nieuwe werkgroep. De herziene principes worden waarschijnlijk in het voorjaar van 2010 gepubliceerd.²⁰⁴
- FSC certificeert ook bedrijven die opereren in de productketens van hout en papier. Om FSC certificering te verkrijgen wordt van een product vereist dat al het voor een product gebruikte hout, of tenminste het grootste deel ervan, afkomstig is uit FSC-gecertificeerde bossen. De huidige [Chain of Custody-certificering](#) is opgesteld in 2004, en moet volgens sommige partijen worden aangescherpt.
- **Beschermde gebieden en High Conservation Value Forests**

Bosbouwactiviteiten in alle beschermde gebieden die vallen binnen de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) behoeven speciale aandacht en bescherming. Deze gebieden worden uitgebreid behandeld in paragraaf 4.6.2 over natuur. Bankbeleid moet erop gericht zijn om investeringen in bosbouwactiviteiten in deze gebieden te mijden.

Daarnaast heeft FSC het concept van *High Conservation Value Forests (HCVFs)* ontwikkeld. HCVFs beschrijven bosgebieden met speciale kenmerken die hen bijzonder waardevol maken voor de natuur en/of voor lokale bevolkingsgroepen, en die worden gedefinieerd als “natuurlijke leefomgevingen waarvan de beschermingswaarde - inclusief de aanwezigheid van zeldzame diersoorten en heilige plekken of bestaansmiddelen van lokale bevolkingsgroepen - als zeer groot wordt beschouwd.” Het doel van het toewijzen van een HCVF-label aan bepaalde bosgebieden is het beter identificeren van waardevolle bossen, om hiervoor vervolgens passende bescherming te ontwikkelen, zodat belangrijke ecologische en sociaal-economische waarden behouden blijven.²⁰⁵ De [Global HCVF Toolkit](#), ontwikkeld door IKEA en ProForest, biedt aanknopingspunten voor de toepassing van het concept en implementatie op nationale schaal.

- **Landrechten van lokale en inheemse gemeenschappen**

Een heldere omschrijving en het respecteren van de landrechten van gemeenschappen die in en rond bossen wonen, zijn belangrijke voorwaarden voor bosbehoud. Daarnaast zijn voor duurzaam bosbeheer regels noodzakelijk om de toegang tot bossen en bosvoorraden te beheren. Verschillende internationale conventies erkennen de rechten op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen door inheemse volken en lokale gemeenschappen. De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#), die in september 2007 werd aangenomen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, erkent de rechten die inheemse volken hebben op grondgebieden en voorzieningen die zij van oudsher bezitten, bewonen of anderszins gebruiken of verkregen hebben.

Dit onderwerp wordt uitgebreider behandeld in paragraaf 4.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

- **Bosbouw en banken**

In september 2003 publiceerde het World Wildlife Fund (WWF) [Guidelines for Investment in Operations that Impact Forests](#). Deze richtlijnen helpen banken om kritieke problemen in de bosbouwsector te identificeren en om een bosbouwbeleid te ontwikkelen.

Het recentelijk gelanceerde [Forest Footprint Disclosure](#) (FFD) project probeert investeerders te helpen in het identificeren van verbanden tussen tropische ontbossing en de activiteiten en ketens van de bedrijven waarin ze investeren. Net als bij het Carbon Disclosure Project wordt namens institutionele beleggers een vragenlijst gestuurd. De resultaten - die aangeven of een bedrijf 'best in class' is, innovatieve risicobeheersingsstrategieën heeft ontwikkeld, of niet is ingegaan op het verzoek om haar forest footprint openbaar te maken - worden verzameld in een jaarverslag waarvan de eerste editie in februari 2010 zal worden gepubliceerd in januari 2010.²⁰⁶

5.4.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Financiële instellingen kunnen hun invloed aanwenden om ontbossing en bosdegradatie tegen te gaan. Dit kunnen banken doen door een strikt beleid op te stellen voor investeringen in de bosbouwsector. Dit beleid moet van toepassing zijn op de gehele bosbouwsector, bestaande uit bosbouw, houtkap, pulp-, papier-, en meubelproductie en andere houtverwerkings- en handelsbedrijven. De volgende onderdelen zijn relevant bij het opstellen van een investeringsbeleid voor deze sector:

- Geen ontbossing ten behoeve van agrarische of andere activiteiten;
- Voorkomen van conflicten met betrekking tot grondrechten en grondgebruik;
- Onderzoek naar het verleden van het bedrijf waarin wordt geïnvesteerd, in het bijzonder naar eerdere betrokkenheid bij sociale en milieuproblemen, vooral in landen met zwakke milieuwetgeving en/of een zwakke implementatie hiervan;
- FSC-certificering voor bosbeheer en houtplantages;
- FSC Chain of Custody certificering voor de productketen van houtproducten (inclusief pulp, papier, fineer, meubels);
- Een duidelijk en bindend actieplan voor bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om FSC-certificering op te nemen in alle nieuw op te starten bedrijfsactiviteiten. Dit is met name belangrijk voor opstartende plantages en pulp- en papierfabrieken. Deze plannen moeten als volgt gecontroleerd worden:
 - Voor houtplantages is een onafhankelijke analyse van de milieu- en sociale gevolgen noodzakelijk, inclusief de cumulatieve en macrogevolgen van de aanleg van nieuwe plantages in gebieden waar al veel plantages zijn;
 - Pulp- en papierfabrieken vereisen een onafhankelijke analyse van de beschikbaarheid van voldoende duurzaam geteeld hout voor de fabriek.
- Het bedrijf waarin wordt geïnvesteerd gaat de verplichting aan om binnen de bossen die hij beheert de HCVPs te identificeren en beschermen;
- De rechten van de inheemse bevolking op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van de bosvoorzieningen worden erkend. Toegang tot, en niet-industrieel gebruik van, het bos door lokale bevolkingen wordt gegarandeerd;
- Specifieke *no-go zones* worden geïdentificeerd, in activiteiten van bedrijven binnen deze zones wordt niet geïnvesteerd;
- Het bedrijf waarin wordt geïnvesteerd spant zich in om de doelen van de FLEG-processen binnen zijn invloedssfeer te bevorderen.
- Voorkeur voor investeringen in kleinschalige en lokale bosbouwactiviteiten, die over het algemeen veel duurzamer zijn en een veel grotere bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de lokale bevolking.

De [Guidelines for Investment in Operations that Impact Forests](#), gepubliceerd door WWF in september 2003 helpt banken om belangrijke kwesties verder te doorgronden en een goed bosbouwbeleid te ontwikkelen.

5.4.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragrafen is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de bosbouwsector opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van de bosbouwsector;
2. Het bankbeleid ten aanzien van de bosbouwsector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van de bosbouwsector sluit investeringen in bedrijven en overheden uit die direct of indirect (als handelaars of verwerkers) betrokken zijn bij corrupte praktijken, illegale houtkap, of ontbossing. Ook worden bedrijven die de rechten van plaatselijke gemeenschappen ondermijnen uitgesloten, net als de bedrijven die opereren in zogenaamde no-go zones;
4. Het bankbeleid ten aanzien van de bosbouwsector stelt FSC certificering als voorwaarde voor alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt in de bosbouwsector;
5. Het bankbeleid ten aanzien van de bosbouwsector stelt FSC certificering als voorwaarde voor alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt in de bosbouwsector, en zegt expliciet zich te houden aan alle elementen die genoemd zijn in paragraaf 5.4.3. Daarbij geeft de bank een duidelijke voorkeur aan investeringen in kleinschalige en lokale bosbouwactiviteiten, waarbij voordelige voorwaarden geboden worden.

5.5 Mijnbouw

5.5.1 Wat staat er op het spel?

Mijnbouw en ertsraffinage zijn zeer vervuilende activiteiten, die de bodem- en waterkwaliteit aantasten. Veel mijnbouwactiviteiten vinden plaats in open groeven, waardoor de natuurlijke leefomgeving van planten en dieren in grote gebieden wordt vernietigd. Daarnaast gebruiken mijnbouwbedrijven enorme hoeveelheden water om de mineralen van de opgegraven modder te scheiden, of om zuur, giftig of zelfs radioactief afval in te dumpen. Rivieren die mensen, dieren en bossen van water voorzien worden ernstig vervuild, net als de zeeën waarin deze rivieren uitmonden. Vervuiling van waterwegen wordt daarnaast veroorzaakt door erosie. Veel mijnen bevinden zich in heuvel- of bergachtige gebieden, en wanneer bosbeplanting verdwijnt, kan - vooral na regenval - de bodem gaan glijden, om te eindigen in lokale waterwegen. Erosie kan zelfs leiden tot lawines en fatale overstromingen.

De gevolgen van mijnbouw spelen nog lang door nadat mijnbouwactiviteiten zijn afgerond. Meestal worden onvoldoende herstelwerkzaamheden uitgevoerd om de natuur in de mijnbouwgebieden in goede staat terug te brengen. Lange termijnproblemen - zoals het lekken van zuur uit de mijnen - kunnen decennia of zelfs eeuwenlang de waterwegen in de omgeving vervuilen. Naast de winning van erts veroorzaakt ook de ertsraffinage - zelfs met het gebruik van moderne technologieën - luchtvervuiling in een groot gebied.

Een veelvoorkomend probleem in de mijnbouwindustrie is dat mijnbouwbedrijven de landrechten van de lokale bewoners niet respecteren. De bedrijven nemen deze gemeenschappen grote gebieden land of bos af waarvan zij afhankelijk zijn voor hun voedsel en levensonderhoud. Daarnaast kan de vervuiling van de mijnen leiden tot een opeenhoping van zware metalen in de bodem, het water en de lucht in de omgeving. Deze metalen veroorzaken ernstige gezondheidsproblemen als drinkwatervoorraden van lokale gemeenschappen worden vervuild of vernietigd, of als de lucht wordt ingeademd. Ook indirect schaden de zware metalen de gezondheid van de lokale bevolking, doordat de gewassen en dieren waarvan zij leven zware metalen opgenomen hebben.

In veel mijnbouwbedrijven is sprake van zeer gevaarlijk werk, erbarmelijke arbeidsomstandigheden, een groot aantal ongelukken en een slecht veiligheidsbeleid. Bovendien schort het vaak aan het respecteren van fundamentele arbeidsrechten en komt soms ook kinderarbeid voor.

Ten slotte verstoort mijnbouw de macro-economische ontwikkeling in veel landen, dit wordt ook wel de grondstofvloek (resource curse) genoemd.²⁰⁷ In (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek of rechtssysteem bestaat, leidt de exploitatie van metalen en mineralen uit de bodem vaak tot corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van de voorraden, en ongelijke verdeling van de opbrengsten over de lokale gemeenschappen. De kosten die moeten worden gemaakt om het milieu te beschermen en sociale cohesie te waarborgen komen voor rekening van de bevolking, die juist niets aan de exploitatie heeft verdiend. Hierdoor laat de mijnbouwindustrie veel landen in feite nog armer achter dan voor de ontwikkeling van de industrie. Bovendien zadelt de sector regelmatig landen op met conflicten tussen lokale bevolkingsgroepen, de mijnbouwondernemingen en de regering.²⁰⁸

Naast grootschalige mijnbouwbedrijven zijn in veel landen ook ambachtelijke, kleinschalige mijnbouwers actief. Volgens [CASM](#) gaat het om dertien tot twintig miljoen mensen in ongeveer vijftig ontwikkelingslanden. Meer dan honderd miljoen mensen wereldwijd zijn geheel of gedeeltelijk van de sector afhankelijk voor hun levensonderhoud. Deze mensen behoren vaak tot de meest kwetsbare bevolkingsgroepen. Maar ook kleinschalige mijnbouwactiviteiten kunnen milieuproblemen veroorzaken, materiële armoede versterken en de volksgezondheid schaden. Dit komt omdat ook deze activiteiten plaatshebben in fragiele ecosystemen met grote culturele en biologische diversiteit.

De mijnbouwsector bestaat uit bedrijven die delfstoffen winnen, transporteren, zuiveren en opslaan. De producten worden vervolgens verwerkt en in diverse andere sectoren op grote schaal gebruikt, zoals de electronica, de bouw en de autoindustrie. Deze sectoren zijn sterk afhankelijk van de mijnbouw en in zekere zin ook betrokken bij de nadelige effecten van de mijnen en raffinaderijen op de omgeving en lokale gemeenschappen.

Om te kunnen bijdragen aan een meer duurzame en sociaal rechtvaardige wereld, zal de mijnbouwsector drastisch van koers moeten wijzigen en:

- Corruptie, illegale activiteiten en de financiering van conflicten moeten uitbannen;
- De behoefte aan nieuwe mijnen beperken door hergebruik van metalen en mineralen, of het verbeteren van de raffinageprocessen;
- Het overbodig maken van de winning van vervuilende en gevaarlijke mineralen zoals steenkool en uranium, door het ontwikkelen van duurzame energievormen;
- Kleinschalige mijnbouw bevorderen boven grootschalige, in combinatie met het beschermen van natuur en natuurlijke leefgebieden;
- De beste beschikbare methoden van ertsverwerking en mijnbouw in gebruik nemen, om de gevolgen voor biodiversiteit, milieu en volksgezondheid te beperken;

- Het toegankelijk maken van informatie over economische, sociale en milieukwesties in de mijnbouw aan het grote publiek en bovenal aan de bevolkingsgroepen in mijnbouwgebieden;
- Afvalproducten beperken, vooral de lozingen van residuen en andere giftige en/of vervuilende materialen. Afvaldump in waterwegen zoals rivieren, meren en zeeën moet worden verboden;
- De landrechten respecteren en het levensonderhoud garanderen van lokale bewoners van mijnbouwgebieden;
- Het herstel garanderen van de natuurlijke omgeving nadat de mijn verlaten is en het beschikbaar stellen van fondsen om de herstelwerkzaamheden uit te voeren.

Het beleid van banken moet erop gericht zijn om alleen financiële betrekkingen aan te gaan met mijnbouwbedrijven die aan de bovengenoemde criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

5.5.2 Internationale standaarden

Versillende internationale initiatieven houden zich bezig met de risico's die mijnbouw met zich meebrengt voor mens en milieu, en wereldwijd ontstaat steeds meer overeenstemming over de te hanteren standaarden voor deze bedrijfstak. Het [Framework for Responsible Mining](#) - opgesteld door o.a. het WWF - biedt een duidelijke analyse van milieu-, sociale, en beheersproblemen die opgenomen dienen te worden in een sectorbeleid voor de mijnbouw. Daarnaast bestaan er enkele internationale conventies en multi-stakeholder processen die standaarden stellen voor mijnbouwactiviteiten, zoals hieronder weergegeven.

- **Crisisrespons en -preventie**

Als onderdeel van het [Awareness and Preparedness for Emergencies at a Local Level](#) (APELL)-programma, dat assistentie verleent aan overheden, bedrijven, hulporganisaties en gemeenschappen bij de voorbereiding op eventuele incidenten, en in reactie op milieurampen in de mijnbouwsector, heeft het [United Nations Environment Program](#) (UNEP) in 2001 een multi-stakeholder initiatief opgezet dat zich bezighoudt met duurzaamheid in de mijnbouwindustrie. Het initiatief heeft nog niet tot nieuwe standaarden geleid, maar in een [rapport](#) wordt wel gesteld dat nieuwe standaarden noodzakelijk zijn, en dat ook financiële dienstverleners deze standaarden op dienen te nemen in hun investeringsbeleid.

- **Afvalbeheer**

Veel milieuproblemen in de mijnbouwindustrie hebben te maken met de omgang met mijnafval. Bestaande standaarden en richtlijnen met betrekking tot afvalbeheer zijn:

- De [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping Wastes and other Matters](#) (1972), van de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties. De conventie verbiedt het rechtstreeks dumpen van kwik en kwikverbindingen in zee, en verplicht het bezit van speciale vergunningen om cyanide en andere zware metalen te dumpen.
- Het [Extractives Industries Review](#) (EIR, 2003) van de Wereldbank adviseert bedrijven om afvallozingen in zee en rivieren te vermijden, en veiligere alternatieven te zoeken voor het gebruik van cyanide en kwik.
- Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project, dat liep van 2000 tot 2002, steunt een verbod op het dumpen van mijnafval in rivieren. Wetgevende autoriteiten in onder meer de Verenigde Staten en Canada hebben het direct dumpen in rivieren naar aanleiding hiervan verboden.

- De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), uitgegeven door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden.
- De goudindustrie heeft de [International Management Code for the use of Cyanide](#) ontwikkeld: een vrijwillige overeenkomst die cyanidegebruik beperkt, en de transportveiligheid verbetert en maatregelen neemt om de gezondheid en veiligheid voor mijnarbeiders te garanderen. De code bevat ook plannen voor crisismanagement, maar ontbeert richtlijnen voor afvalverwerking.

- **Sluiten van uitgeputte mijnen**

De staat waarin uitgeputte mijnen worden achtergelaten heeft grote gevolgen voor de bevolking en de ecosystemen in de omgeving. Negatieve milieu- en gezondheidseffecten kunnen jaren - misschien zelfs eeuwen - nawerken. Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project vraagt bedrijven om de milieu- en gezondheidseffecten na sluiting van de mijn mee te wegen in de plannen voor de ontwikkeling van de mijn, en in de inschatting van de effecten op lokale gemeenschappen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de toekomstige bestemming van de mijn, de te leveren voorzieningen, en de verantwoordelijkheden van het mijnbouwbedrijf om hiervoor zorg te dragen. Een goed voorbeeld hiervan vormen de Verenigde Staten, waar overheidsregels met betrekking tot de sluiting van mijnen financiële zekerheden eisen voor de sanering en het herstel van de natuurlijke omgeving.

- **Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw**

Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouwprojecten kunnen - mits goed beheerd - een duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau versterken. De [Association for Responsible Mining](#) (ARM) is een onafhankelijk multi-stakeholder initiatief, dat sociale rechtvaardigheid en welzijn in de kleinschalige mijnbouw probeert te versterken door verbeterde sociale-, milieu- en arbeidsomstandigheden, goed beheer van de mijnen en het uitvoeren van herstelwerkzaamheden voor het ecosysteem. In 2009 presenteerde ARM de vierde versie van de [Standard Zero for Fair Trade Artisanal Gold and Associated Silver and Platinum](#), die sociale- en milieunormen stelt met betrekking tot de kleinschalige mijnbouw. Daarnaast zijn de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) en ARM bezig met de ontwikkeling van een certificering for fairtrade en fairmined goud en daaraan geassocieerd zilver en platinum.

- **Beschermde gebieden**

Mijnbouwactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Mijnbouwprojecten in deze gebieden moeten daarom worden uitgesloten van investeringen. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.6 over natuur.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar mijnbouwactiviteiten plaatsvinden. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de mijnbouwbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en mijnbouwbedrijven en alle bankleningen die gerelateerd zijn aan de exploitatie van grondstoffen zouden openbaar moeten worden gemaakt.

Paragraaf 4.8 over belastingen en corruptie gaat hier verder op in.

- **Erkenning van de lokale wetgeving**

De [Calvo Doctrine](#) stelt dat mijnbouwbedrijven die buiten hun land van herkomst investeren en activiteiten ontplooiën, zich dienen te houden aan de lokale wetgeving. Verder zijn zij verplicht om in geval van conflicten een rechtszaak aanhangig te maken in het land waar ze actief zijn. Dit kan niet in hun land van herkomst of bij arbitragecomités voor internationale ondernemingen.

De Calvo Doctrine is in verschillende grondwetten, internationale verdragen en statuten opgenomen,²⁰⁹ en is in lijn met de [UN Charter of Economic Rights and Duties of States](#) (1974) die bepaalt dat buitenlandse investeerders gebonden zijn aan de wetten en regels van het land waarin zij geïnvesteerd hebben.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen gecompenseerd worden voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\)](#) (1966) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek* (*resource curse*) te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de mijnbouwindustrie gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractive Industries Review](#) (EIR) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de mijnbouwsector niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een mijnbouwproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

- **Rechten van inheemse volken en andere omwonenden**

Mijnbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen respecteren. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren, en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde [Free Prior Informed Consent](#). Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door mijnbouwactiviteiten moeten worden gerespecteerd. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

Oxfam Australië heeft in 2004 een [gedragscode](#) ontwikkeld voor de omgang van mijnbouwbedrijven met de rechten van omwonenden. Daarin worden vijf basisrechten gedefinieerd:

- Het recht om gehoord te worden;
- Het recht op levensonderhoud, inclusief de rechten op geschikte hervestiging, compensatie, werkgelegenheid en een schoon milieu;
- Het recht op basisvoorzieningen, zoals schoon water, onderwijs en gezondheidszorg;
- Het recht op leven en veiligheid;
- Het recht op een gelijke behandeling.

In de gedragscode zijn deze rechten verder uitgewerkt in concrete stappen die mijnbouwondernemingen zouden moeten nemen.

- **Arbeidsrechten**

Naast het respecteren van mensenrechten is het van groot belang dat mijnbouwbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dat zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de vierde versie in maart 2006 werd gepubliceerd. En specifiek voor de mijnbouwsector de [Safety and Health in Mines Convention](#) uit 1995. De rechten van vrouwen in de mijnbouwsector worden erkend in de [Iroco Declaration](#). Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.3 over arbeidsrechten.

- **Klachtenmechanisme**

Sinds 2000 treedt Oxfam Australië op als ombudsman voor de mijnbouwsector. In de loop der jaren werden tal van klachten over mensenrechtenschendingen, milieuvervuiling en de ongelijke verdeling van mijnbouwopbrengsten behandeld. Op basis van de opgedane ervaring wordt een [klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector](#) voorgesteld, dat klachten kan behandelen, adviezen kan geven en dat kan zorgen voor de naleving van standaards en aanbevelingen van het klachtenmechanisme. Om een klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector goed te laten werken moeten zes voorwaarden vervuld worden: duidelijke standaards, onafhankelijkheid, een transparante financiering, mogelijkheden om naleving af te dwingen, toegankelijkheid van informatie en het afleggen van verantwoording.

- **Standaards voor specifieke mineralen**

Voor enkele mineralen bestaan specifieke normen, of zijn deze in ontwikkeling, waaronder:

- In de diamantindustrie heeft de betrokkenheid van de sector bij gewapende conflicten geleid tot het [Kimberley Process Certification Scheme](#). Het systeem dwingt regeringen om diamanten die niet zijn gebruikt voor de financiering van conflictgroepen te certificeren. Het certificeringproces is een nuttige eerste stap gebleken om conflictdiamanten herkenbaar te maken, maar het ontbreekt nog aan een onafhankelijke toezichthouder.
- De [Council for Responsible Jewellery Practices](#) (CRJP) werkt ook aan een certificeringsschema, dat lijkt op het Kimberley Process. De raad bestaat uit bedrijven die actief zijn in de productketens van goud, diamanten, juwelen en horloges. In december 2008 publiceerde de CRJP de tweede versie van [Principles and Code of Practice](#), samen met certificeringshandleidingen en beoordelingsrichtlijnen.
- De twee genoemde initiatieven en vele andere werken sinds augustus 2006 samen in de [Madison Dialogue](#). Dit is een multi-stakeholder initiatief dat probeert lessen te leren uit de ervaringen in verschillende sectoren binnen de edelstenen- en edelmetalen-industrie. Hiermee wordt duurzame economische ontwikkeling en de productie van verantwoord goud, verantwoorde diamanten en andere mineralen gestimuleerd.
- De [Roundtable of Sustainable Platinum Group Metals](#) (PGM) probeert voornamelijk overeenstemming te bereiken over strategische vragen binnen de industrie. Deze vragen moeten dienen als basis voor concrete acties voor duurzame productie van PGM te ontwikkelen, waarin alle belanghebbenden binnen de roundtable zich kunnen vinden.

Veel van deze initiatieven staan nog in de kinderschoenen en hebben nog geen specifieke standaards ontwikkeld die banken letterlijk kunnen overnemen in hun investeringsbeleid. Wel wordt banken aangeraden om de ontwikkelingen van deze initiatieven nauw te volgen en/of er actief aan deel te nemen.

5.5.3 Inhoud van een goed bankbeleid

De bank zal een investeringsbeleid moeten opstellen om alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt in de mijnbouwsector te stimuleren zich aan de beste standaarden te houden op de volgende gebieden:

- Preventie van en reactie op ongelukken en crisissituaties;
- Minimalisering, beheer en verwerking van mijnafval;
- Sluiting van uitgeputte mijnen;
- Transparantie en het voorkomen van corruptie en belastingontduiking;
- Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw;
- Mijnbouw in beschermde gebieden;
- Erkenning van de lokale wetgeving en de soevereiniteit over grondstoffen;
- Goed openbaar bestuur;
- Respecteren van mensenrechten en rechten van inheemse volken;
- Respecteren van arbeidsrechten;
- Onafhankelijk klachtenmechanisme;
- Geen investeringen in kolenwinning.

Het mijnbouwbeleid dient verder consistent zijn met de andere onderdelen van het investeringsbeleid die relevant zijn in de mijnbouwsector, zoals mensenrechten en rechten van inheemse volken, biodiversiteit, belasting en corruptie en klimaatverandering.

5.5.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid met betrekking tot de mijnbouwsector;
2. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector stelt op minimaal drie van de elementen genoemd in paragraaf 5.5.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
4. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector stelt op minimaal vijf van de elementen genoemd in paragraaf 5.5.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
5. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector is geheel in lijn met alle internationale standaarden en richtlijnen en omvat alle elementen genoemd in paragraaf 5.5.3.

5.6 Olie en gas

5.6.1 Wat staat er op het spel?

Bij meerdere processen binnen de olie- en gasector wordt schade toegebracht aan het milieu. Boorplatforms, olie- en gasproductiefaciliteiten, affakkelininstallaties en raffinaderijen vervuilen het land, de lucht en het water. De hoge olieprijs en de drang om reserves aan te vullen laten oliemaatschappijen steeds dieper doordringen in ecologisch kwetsbare regio's, van de Amazone tot de poolstreken. Breuken in pijpleidingen door aardbevingen, andere natuurlijke oorzaken of sabotage kunnen leiden tot bodem- en waterverontreiniging en zelfs tot fatale ontploffingen en branden. Daarenboven heeft olie uit verongelukte tankers al vele zeegebied en kustlijnen vervuild.

Ook de sociale gevolgen van de olie- en gasindustrie kunnen zeer negatief zijn. Vervuiling en besmettelijke ziektes berokkenen schade aan de gezondheid, voedselveiligheid en cultuur van inheemse (soms geïsoleerde) bevolkingsgroepen. Vaak nemen olie- en gasmaatschappijen het land van lokale gemeenschappen in beslag, en ontnemen hen daarmee hun bron van voedsel of inkomsten. Bovendien hebben de winning en transport van olie en gas meer dan eens bijgedragen aan het ontstaan van gewapende conflicten, het aan de macht komen of blijven van onderdrukkende regimes, en het schenden van mensenrechten. Vooral in gevallen waar bedrijven samenwerkten met het leger of lokale milities was de humanitaire schade hierbij groot.

Net zoals de mijnbouwindustrie verstoort de olie- en gasindustrie vaak de macro-economische ontwikkeling van landen. De term *grondstofvloek (resource curse)* wordt gebruikt voor het ontstaan van corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van olievoorraden, en een ongelijke verdeling van de opbrengst over de bevolking, in landen die rijk zijn aan natuurlijke grondstoffen.²¹⁰ Vooral in (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek- of rechtssysteem bestaat, is de grondstofvloek een bekend fenomeen. In deze landen ontstaan regelmatig conflicten tussen de lokale bevolking, de oliemaatschappijen en de regering.²¹¹

Het mag duidelijk zijn dat de olie- en gasindustrie ook een belangrijke rol speelt in de wereldwijde klimaatverandering, die grotendeels veroorzaakt wordt door de verbranding van fossiele brandstoffen. In een wereld waarin duurzame energiebronnen belangrijker worden, is voor de olie- en gasindustrie steeds minder plaats. De grootste uitdaging voor deze industrie is dan ook om haar kennis van energiemarkten en -technologieën te gebruiken om schone energie te ontwikkelen en te leveren. In de aanloop hiernaartoe dienen olie- en gasbedrijven de risico's van olie- en gasproductie, -transport en -verwerking, dus door de gehele keten, op het gebied van milieu, veiligheid, gezondheid en biodiversiteit te minimaliseren.

Het investeringsbeleid van banken moet ervoor zorg dragen dat banken alleen betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de olie- en gasector die zich aan deze doelstellingen houden. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

5.6.2 Internationale standaarden

Internationale standaarden voor de olie- en gasindustrie hebben over het algemeen betrekking op specifieke onderwerpen:

- **Olietransport**

Na het ongeval met de *Exxon Valdez* in 1989, waarbij meer dan 40 miljoen liter olie het kustgebied van Alaska bedekte, heeft de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties de eisen voor olietransport aangepast. Het amendement van 2003 op de [MARPOL Conventie](#) eist dat nieuwe olietankers een dubbele romp moeten hebben en alle grote tankers die een enkele romp hebben tussen 2005 en 2010 uit de roulatie moeten worden genomen.

Het door IMO opgestelde [Protocol on Preparedness, Response and Co-operation to pollution Incidents by Hazardous and Noxious Substances](#) (OPRC-HNS Protocol, 2000) heeft tot doel het verzorgen van een wereldwijd raamwerk voor internationale cooperatie teneinde grootschalige incidenten en bedreiging van maritieme vervuiling tegen te gaan. Partijen die het HNS Protocol hebben geratificeerd worden geacht om maatregelen omtrent vervuilende incidenten in te stellen, dan wel op nationaal niveau of in samenwerking met andere landen. Schepen worden verplicht tot het aan boord hebben van een calamiteitenplan specifiek voor incidenten met HNS.

- **Afvalbeheer**

De *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic* (beter bekend als de [OSPAR Conventie](#)) regelt onder meer de afvoer en verwerking van afval dat ontstaat bij offshore olie- en gaswinning, en dient als basis voor nationale wetgeving van de landen die OSPAR hebben ondertekend. Noorwegen heeft een nog strengere nationale standaard opgesteld voor de verwerking van het afval dat ontstaat bij offshore-olieproductie, de zogenaamde [Zero environmentally hazardous discharges](#) standaard. Deze standaard vereist dat een groot deel van opgeboorde modder wordt gezuiverd, zodat deze terug kan worden geïnjecteerd in het olieveld.

Een bijzonder soort afval is het aardgas dat bij de oliewinning uit sommige olievelden naar de oppervlakte komt. Dit gas laat men vaak in de lucht ontsnappen, of men verbrandt het (affakkelen). Zowel het luchten als het affakkelen resulteert in een enorm verlies aan energie en levert een belangrijke bijdrage aan het broeikaseffect. De [Global Gas Flaring Reduction Public-Private Partnership](#) (GGFR), opgezet door de Wereldbank, heeft richtlijnen opgesteld om het affakkelen en luchten van aardgas te minimaliseren.

De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), opgesteld door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden.

- **Verwijderen van boorplatforms**

Standaarden voor de verwijdering van offshore boorplatforms zijn opgesteld door de OSPAR Conventie in [OSPAR Decision 98/3 on the Disposal of Disused Offshore Installations](#). In deze bepaling staat dat oliebedrijven de methode van ontmanteling moeten kiezen die de minste schade aan het milieu berokkent. Daarnaast dienen bedrijven voldoende voorzieningen te treffen om eventuele milieuproblemen bij de ontmanteling te ondervangen. Zij moeten dus zelf verantwoordelijkheid nemen voor de ontmanteling van hun productiecapaciteit en het afval dat zij produceren, en kunnen deze niet meer neerleggen bij overheden.

- **Effecten op zeedieren**

In de offshore olie- en gasindustrie wordt door seismologisch onderzoek schade berokkend aan walvissen en andere zeezoogdieren. Om deze effecten aan banden te leggen zijn in 2004 de [JNCC guidelines](#) gepubliceerd. Deze bevatten een aantal minimumeisen die de schade voor zeedieren voor de kust van het Verenigde Koninkrijk moeten verminderen.

- **Beschermde gebieden**

Olie- en gasactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Om de olie- en gasindustrie te helpen, hebben [IHS Energy](#), het [World Conservation Monitoring Centre UNEP-WCMC](#) en het [WWF](#) een [Biodiversity Module](#) ontwikkeld, dat informatie over deze gebieden toegankelijk maakt. Zo kan de industrie in een vroeg stadium de gebieden herkennen die zeer biodivers en ecologisch waardevol zijn. Deze gebieden kunnen dan uitgesloten worden van exploratie en productie van olie en gas.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.6 over natuur.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning plaatsvindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de oliemaatschappijen zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en oliemaatschappijen en alle bankleningen die gerelateerd zijn aan de olie- en gaswinning zouden openbaar gemaakt moeten worden.

Paragraaf 4.8 over belastingen en corruptie gaat hier verder op in.

- **Onconventionele olievoorraden**

Met de hoge olieprijs en de nog steeds stijgende vraag naar fossiele brandstoffen, zijn onconventionele oliebronnen - zoals de Canadese teerzandgebieden, oliehoudende leisteen in de Verenigde Staten, of vloeibaar gemaakte steenkool in China - economisch aantrekkelijk geworden, ook al is de winning van deze onconventionele olievoorraden zeer vervuilend. De winning van deze zware koolwaterstoffen is zeer CO₂-intensief, en dus desastreus voor het klimaat. Ook wordt bij de winning van deze olievoorraden veel water verbruikt, wat enorme gevolgen kan hebben voor de watervoorziening, en tot verlies van bosgebieden kan leiden.

- **Erkenning van de lokale wetgeving**

De [Calvo Doctrine](#) stelt dat oliemaatschappijen die buiten hun land van herkomst investeren en activiteiten ontplooiën, zich dienen te houden aan de lokale wetgeving. Verder zijn zij verplicht om in geval van conflicten een rechtszaak aanhangig te maken in het land waar ze actief zijn. Dit kan niet in hun land van herkomst of bij arbitragecomités voor internationale ondernemingen.

De Calvo Doctrine is in verschillende grondwetten, internationale verdragen en statuten opgenomen,²¹² en is in lijn met de [UN Charter of Economic Rights and Duties of States](#) (1974) die bepaalt dat buitenlandse investeerders gebonden zijn aan de wetten en regels van het land waarin zij geïnvesteerd hebben.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen worden gecompenseerd voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\)](#) (1966) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

Nationale soevereiniteit over grondstoffen dient ook te worden gerespecteerd als onderdeel van het recht van inheemse volken (zie paragraaf 4.2).

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek* (*resource curse*) te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de olie- en gaswinning gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractives Industries Review](#) (EIR) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de olie- en gaswinning niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een olie- en gasproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

- **Rechten van inheemse volken**

Oliemaatschappijen moeten de rechten van inheemse volken respecteren om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde [Free Prior Informed Consent](#). Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door olie- en gaswinning moeten worden gerespecteerd. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

- **Mensenrechten**

Oliemaatschappijen dienen de rechten van bevolkingsgroepen die worden beïnvloed door hun olie- en gaswinning te respecteren en te garanderen. Bedrijven mogen dus niet direct, indirect of stilzwijgend meewerken aan het schenden van mensenrechten. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 4.2 over mensenrechten.

Andere relevante kwesties voor de olie- en gasindustrie worden behandeld in paragraaf 4.1 over klimaatverandering en in paragraaf 5.1 over landbouw en biobrandstoffen.

5.6.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Het investeringsbeleid van banken met betrekking tot de olie- en gassector moet benadrukken dat de belangrijkste uitdaging voor de olie- en gasindustrie bestaat uit het verder ontwikkelen van duurzame energievoorzieningen. Daarnaast moet het bankbeleid voor de olie- en gassector sociale en milieunormen bevatten op de volgende gebieden:

- Olietransport;
- Afvalbeheer;
- Sluiting van productiefaciliteiten;
- Transparantie en belastingontduiking;
- Beschermd gebied;
- Onconventionele olievoorraden;
- Erkenning van lokale wetgeving en soevereiniteit over grondstoffen;
- Goed openbaar bestuur;
- Respecteren van mensenrechten en de rechten van inheemse volken.

Het beleid moet bovendien consistent zijn met de andere onderdelen van het investeringsbeleid die relevant zijn voor de olie- en gasindustrie, zoals het beleid ten aanzien van mensenrechten, inheemse volken, biodiversiteit, belasting en corruptie, en klimaatverandering.

5.6.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de olie- en gassector opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid met betrekking tot de olie- en gassector;
2. Het bankbeleid ten aanzien van de olie- en gassector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van de olie- en gassector stelt op minimaal drie van de elementen genoemd in paragraaf 5.6.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Deze voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
4. Het bankbeleid ten aanzien van de olie- en gassector stelt op minimaal vijf van de elementen genoemd in paragraaf 5.6.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Deze voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
5. Het bankbeleid ten aanzien van de olie- en gassector is geheel in lijn met alle internationale standaarden en richtlijnen en omvat alle elementen genoemd in paragraaf 5.6.3 OF sluit op basis van het klimaatbeleid investeringen in de olie- en gassector volledig uit.

5.7 Maakindustrie

5.7.1 Wat staat er op het spel?

Tot de maakindustrie (*manufacturing industry*) behoren alle bedrijfstakken die materialen tot nieuwe producten verwerken. De maakindustrie omvat dus zeer uiteenlopende bedrijfstakken als de auto-industrie, de chemie, de voedingsindustrie, de kunststofindustrie, de kledingsector, de scheepsbouw, de elektronica-industrie, de metaalverwerkende industrie, de grafische industrie en tal van andere bedrijfstakken. De verschillen tussen deze industriële activiteiten zijn vaak groot. De chemische industrie kenmerkt zich bijvoorbeeld door een hoge kapitaal- en kennisintensiteit terwijl de hout- en meubelindustrie juist een lage kapitaal- en kennisintensiteit laat zien.²¹³ Wat deze bedrijfstakken in het algemeen wel gemeen hebben, is dat ze worden gekenmerkt door complexe ketens waarin een veelheid aan toeleveranciers van grondstoffen, componenten en halffabrikaten een rol spelen.

Wereldwijd werkt een groot deel van de mondiale beroepsbevolking in de maakindustrie, hetzij bij producenten van eindproducten hetzij bij hun toeleveranciers. Van de drie miljard mensen die wereldwijd volgens Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) in 2007 een vorm van betaald werk hadden, werkte 22,4% in deze industrie.²¹⁴ In Nederland kunnen 41.000 bedrijven tot de maakindustrie gerekend worden, waar ruim 824.000 personen werken die 13% van de Nederlandse toegevoegde waarde creëren.²¹⁵ De ontwikkeling van de maakindustrie in een land of regio speelt dan ook een belangrijke rol bij het creëren van werkgelegenheid en economische groei.

Tegelijkertijd kleven er ook negatieve sociale- en milieuaspecten aan de maakindustrie. Globalisering en toenemende internationale concurrentie zorgen ervoor dat arbeidsvoorwaarden en arbeidsrechten regelmatig onder druk staan: om te kunnen blijven concurreren en werkgelegenheid te behouden moeten werknemers inleveren. Dat geldt in de rijkere, geïndustrialiseerde landen, maar net zo goed in minder ontwikkelde landen.

Sommige overheden creëren speciale exportzones waar de bestaande arbeidswetgeving niet van toepassing is, om maakindustrie-bedrijven aan te trekken. In deze zones betalen ondernemingen vaak nauwelijks belasting. De toegevoegde waarde voor de lokale economie is dan, op het creëren van slechte werkgelegenheid na, vrijwel nihil. Onderdelen komen het land binnen, worden geassembleerd en dan weer geëxporteerd. Hoewel deze zones dus nauwelijks economische meerwaarde opleveren, gaan veel overheden toch in deze ontwikkeling mee. Onder druk gezet door internationale ondernemingen die dreigen om anders naar een ander vestigingsland te vertrekken, ontstaat zo een *race to the bottom*: landen proberen elkaar te overtroeven door het bieden van de laagste belastingtarieven en de slechtste arbeidsrechten.

In sommige takken van de maakindustrie waar laaggeschoolde arbeid veel wordt gebruikt, zoals de kleding- en schoenenindustrie en de productie van elektronische componenten, is soms sprake van kinderarbeid, extreem lange werkdagen, een slechte beloning en de ontkenning van vakbondsrechten. Ook zijn sommige takken van de maakindustrie sterk vervuילend voor het milieu, door het gebruik van giftige stoffen in producten of productieprocessen. Deze stoffen komen meestal vroeger of later in het milieu, waar ze bodem, water en lucht verontreinigen en flora en fauna bedreigen, evenals de menselijke gezondheid. Voorbeelden zijn het chloor dat wordt gebruikt bij de productie van de bekende kunststof PVC en de vele zware metalen die in elektronica worden toegepast.

De grote, bekende producenten van eindproducten concentreren zich meer en meer op productontwikkeling en marketing. De rest van het productieproces wordt uitbesteed, waardoor de grootste sociale en milieuproblemen zich niet bij deze bedrijven zelf voordoen. De problemen zijn verplaatst naar eerdere stappen in de keten, naar hun toeleveranciers. Daarbij zijn twee soorten toeleveranciers te onderscheiden. Ten eerste de directe toeleveranciers van halffabrikaten en componenten, waarvan de fabrieken vaak gevestigd zijn in exportzones of in landen met minder strenge sociale- en milieuregels en een minder sterk ontwikkeld toezicht- en handhavingapparaat. Bij dit soort toeleveranciers spelen vooral arbeidsproblemen en problemen met de vervuiling van lucht, bodem en water rond de fabriek.

Nog eerder in de productieketen vinden we de producenten van metalen en mineralen, van olie en gas (voor de chemische- en kunststofindustrie) en van hout, katoen en andere landbouwproducten. In deze bedrijfstakken spelen ook arbeidsproblemen, maar daarnaast ook lokale milieuvervuiling, ontbossing en aantasting van biodiversiteit, en landrechtconflicten met de lokale bevolking. Hierop wordt nader ingegaan in paragraaf 5.1 over landbouw, paragraaf 5.4 over bosbouw, paragraaf 5.5 over mijnbouw en paragraaf 5.6 over olie en gas.

Door de hele keten heen spelen de negatieve gevolgen van de flexibilisering van arbeidsrelaties, door het gebruik van intermediairs om mensen in dienst te nemen. Steeds minder mensen werken rechtstreeks voor de bedrijven in de keten, steeds meer werknemers worden ingehuurd via agenten, koppelbazen, uitzendbureaus en onderaannemers. Gevolg van deze ontwikkeling is over het algemeen dat werknemers minder rechten krijgen, slechtere arbeidsomstandigheden, minder zekerheid en slechtere arbeidsvoorwaarden.

Het investeringsbeleid van banken moet zorgdragen dat banken alleen betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de maakindustrie die de verantwoordelijkheid nemen voor het voorkomen van sociale- en milieuproblemen in hun eigen vestigingen, maar ook in die van hun toeleveranciers. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

5.7.2 Internationale standaarden

Hieronder worden de belangrijkste internationale standaarden beschreven voor de maakindustrie als geheel, en voor enkele individuele bedrijfstakken die tot de maakindustrie gerekend kunnen worden:

- **Brede gedragscodes**

Verschillende gedragscodes bestrijken een groot aantal sociale- en milieu-onderwerpen die voor bedrijven in de maakindustrie van belang zijn. De tien principes van het [UN Global Compact](#) zijn wel richtinggevend, maar niet erg praktisch uitgewerkt. Gedetailleerder zijn de [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#).

De acht [Millennium Development Goals](#) (MDGs) zijn doelstellingen op het gebied van armoedebestrijding die de wereldgemeenschap zich heeft gesteld en die ook voor het bedrijfsleven richtinggevend zijn. Om te meten wat een bedrijf bijdraagt aan de MDGs, ontwikkelde de Nederlandse NCDO de [MDG Scan](#).

- **Fundamentele arbeidsrechten**

Het naleven van fundamentele arbeidsrechten is een grote uitdaging voor veel takken van de maakindustrie. De belangrijkste standaard op dit gebied is de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998, waarin de ILO vier fundamentele principes en rechten op het werk vaststelde:

- Vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling;²¹⁶
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;²¹⁷
- Het verbod op kinderarbeid;²¹⁸
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.²¹⁹

Een ander toonaangevend ILO document is de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan in maart 2006 de vierde herziene versie werd gepubliceerd. De Tripartiete Verklaring richt zich op de verantwoordelijkheid van bedrijven, en specifiek op hun omgang met arbeidszaken. Naast de herbevestiging van de rechten op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie en gedwongen arbeid, roept de overeenkomst bedrijven onder meer op tot het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ontwikkelingskansen, het bevorderen van gelijke kansen en behandeling en het voorzien in de best mogelijke lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers.

- **Duurzame toeleveringsketens**

De aandacht voor duurzaamheid in de toeleveringsketen groeit. Volgens een onderzoek uit 2007 onder 120.000 uitbestedende bedrijven stelt 94% van de beursgenoteerde bedrijven en 36% van de niet-beursgenoteerde bedrijven inmiddels duurzaamheidseisen aan zijn toeleveranciers.²²⁰ Er zijn inmiddels verschillende standaards beschikbaar die bedrijven helpen bij het formuleren van eisen aan toeleveranciers en het controleren of ze zich aan die eisen houden:

- In 1997 publiceerde de Amerikaanse organisatie Social Accountability International (SAI) de [Social Accountability 8000 \(SA8000\) Standard](#), gebaseerd op een multi-stakeholder proces waarin vakbonden, mensenrechtenorganisaties, bedrijven en andere deskundigen participeerden. De standaard, die in 2008 opnieuw herzien werd, richt zich op arbeidsrelaties in de toeleveringsketens en volgt de ILO normen. Op basis van SA8000 is een verificatiesysteem opgezet, dat werkt met onafhankelijke certificeringsinstellingen.
- In november 2004 publiceerde FTSE, de Britse leverancier van beleggingsindexen, de [FTSE4Good Supply Chain Labour Standards Criteria](#). Deze criteria zijn gebaseerd op de *ILO Tripartiete Verklaring*, en zijn samen met Ethical Trading Initiative, Fair Labour Association en Social Accountability International ontwikkeld.
- Verschillende internationale ondernemingen hebben de laatste jaren een zogenaamde *International Framework Agreement (IFA)* afgesloten met een internationale vakbondskoepel. In een IFA kunnen minimumafspraken worden vastgelegd op het gebied van arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten, voor alle dochterbedrijven van de onderneming en diens toeleveranciers.
- In juli 2008 lanceerde het [Global Reporting Initiative](#) het [GRI Global Action Network for Transparency in the Supply Chain](#). Het netwerk wil grotere en kleinere bedrijven helpen bij het in kaart brengen van hun toeleveringsketen en daar, met behulp van de [GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving](#), transparantie over te verschaffen.

- **Kledingindustrie**

- De Clean Clothes Campaign is een coalitie van maatschappelijke organisaties in 11 Europese landen die zich inspannen voor verbetering van de arbeidsomstandigheden in de mondiale kleding- en sportschoenenindustrie. De campagne heeft de [CCC Model Code](#) ontwikkeld, die bedrijven in deze sector kunnen gebruiken. Ook publiceerde de Clean Clothes Campaign een stappenplan voor bedrijven die de arbeidsomstandigheden in hun toeleveringsketen willen verbeteren: het opstellen van een gedragscode voor toeleveranciers, het implementeren van de code, het organiseren van een geloofwaardige participatie van belanghebbenden in het initiatief, en vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling.
- De Nederlandse Fair Wear Foundation is een samenwerkingsverband van Nederlandse kledingbedrijven en maatschappelijke organisaties. De deelnemers zijn gebonden aan een [gedragscode](#) die gebaseerd is op de ILO Principes en de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#). De gedragscode stelt dat de deelnemers verantwoordelijk zijn voor de arbeidsomstandigheden in de fabrieken waarmee zij samenwerken. Iedere deelnemer controleert daarom regelmatig de arbeidsomstandigheden in de keten en voert, zonodig, verbeterplannen uit. De Fair Wear Foundation zorgt voor onafhankelijke controle op de implementatie van de gedragscode door deelnemende bedrijven.

- **Speelgoedindustrie**

De mondiale productie van speelgoed vindt voor een groot deel plaats in Oost-Azië, in bedrijven die door hun afnemers gedwongen worden om zo goedkoop mogelijk te produceren. Dat leidt tot slechte arbeidsomstandigheden, lage lonen, geen erkenning van vakbonden en andere schendingen van arbeidsrechten. Verschillende organisaties, waaronder het Amerikaanse [National Labor Committee](#), werken aan standaarden voor deze sector.²²¹

- **Chemie**

In februari 2006 presenteerden organisaties van chemische bedrijven uit de hele wereld gezamenlijk het [Responsible Care Global Charter](#). In dit document formuleert de chemische sector doelstellingen op het gebied van gezondheid, veiligheid en milieu, en op het gebied van de communicatie met alle belanghebbenden over hun producten en processen.

- **Elektronica**

- Door de [Electronic Industry Citizenship Coalition](#) (EICC), een groep bedrijven uit de ICT-sector, is in oktober 2005 de [Electronic Industry Code of Conduct](#) opgesteld. Deze gedragscode stelt normen voor ICT-bedrijven op het gebied van milieu, arbeid, gezondheid en veiligheid, managementsystemen en bedrijfsethiek.
- Sinds augustus 2006 publiceert Greenpeace International elk kwartaal de [Green Electronics Guide](#). Deze gids vergelijkt leidende mobiele telefoon- en PC-producenten met betrekking tot de verwerking van giftige stoffen in hun producten en de verwerking van hun producten in de afvalfase. Veel bedrijven hebben naar aanleiding van deze publicaties hun beleid aangepast.

5.7.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voordat een bank investeert in bedrijven in de maakindustrie, moet de bank zich ervan vergewissen of het bedrijf zelf, en diens toeleveranciers, voldoen aan de relevante internationale richtlijnen en afspraken op sociaal en milieugebied. Dat betekent dat in het investeringsbeleid van de bank ten aanzien van de maakindustrie duidelijke normen moeten worden opgesteld op het gebied van:

- Fundamentele principes en rechten op het werk;
- Gezondheid en veiligheid op het werk (zie hiervoor paragraaf 4.5);
- Gebruik van giftige stoffen (zie hiervoor paragraaf 4.5);
- Emissies naar lucht, water en bodem;
- Transparantie van toeleveringsketens, gebondenheid aan gedragscodes en onafhankelijke verificatie;

Zoveel mogelijk dienen deze normen verder te worden ingevuld, zowel met algemene standaarden als met gedragscodes en normen die gelden voor specifieke sectoren.

5.7.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de maakindustrie opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van de maakindustrie;
2. Het beleid ten aanzien van de maakindustrie is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het beleid ten aanzien van de maakindustrie stelt op minimaal twee van de elementen genoemd in paragraaf 5.7.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd. Deze voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
4. Het beleid ten aanzien van de maakindustrie stelt op minimaal vier van de elementen genoemd in paragraaf 5.7.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd. Deze voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
5. Het beleid ten aanzien van de maakindustrie is geheel in lijn met alle internationale standaarden en richtlijnen en omvat alle elementen genoemd in paragraaf 5.7.3.

5.8 Banken

5.8.1 Wat staat er op het spel?

In een steeds verder globaliserende wereld, spelen banken een cruciale rol bij de mondiale verdeling van financiële middelen. De meeste overheden en bedrijven zijn afhankelijk van banken om te kunnen investeren en om producten en diensten te kunnen leveren. De investeringen van banken, ook van de banken die alleen in eigen land kantoren hebben, vinden plaats op de wereldmarkt. Hun geld kan in alle sectoren en op alle continenten ingezet worden, bij vrijwel elke maatschappelijke activiteit.

Deze alomtegenwoordigheid schept kansen en risico's. Omdat hun geld in alle uithoeken van de wereld wordt ingezet, zijn banken zijn bij uitstek in staat om een rol te spelen bij de maatschappelijke veranderingen die noodzakelijk zijn om een duurzame en sociaal rechtvaardige toekomst mogelijk te maken. Ze kunnen investeren in nieuwe producten en productieprocessen waarmee energie wordt bespaard en een duurzame energievoorziening wordt bevorderd, waarmee inkomen en ontwikkelingskansen worden geboden in ontwikkelingslanden of waarmee miljoenen mensen toegang tot gezondheidszorg kunnen krijgen. Bij het bereiken van alle [Millennium Development Goals \(MDG\)](#), die streven naar halvering van de armoede in de wereld vóór 2015, is een actieve rol van financiële instellingen onontbeerlijk.

Deze belangrijke rol kent echter ook een keerzijde: al te vaak worden investeringen door banken gebruikt voor activiteiten die schade toebrengen aan het milieu, mensenrechten of ontwikkelingskansen. Talloos zijn de voorbeelden van banken die, vaak zonder het zelf voldoende te beseffen, met hun geld grootschalige ontbossing mogelijk maakten, evenals de aanleg van vervuilende mijnen, leveranties van wapens aan onderdrukkende regimes en fabrieken waar arbeidsrechten met voeten worden getreden. Ook de huidige kredietcrisis laat zien dat teveel banken zich teveel laten leiden door louter financiële motieven, waardoor zij de beoordeling van de risico's van hun investeringen - voor de bank zelf, maar zeker ook voor de samenleving - verwaarlozen.

In de afgelopen jaren zijn steeds meer banken hun maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus gaan nemen, onder meer door duurzaamheidsvoorwaarden te stellen aan de bedrijven en overheden waarin zij investeren. Complementair hieraan zouden banken ook voorwaarden moeten stellen aan de leningen die zij aan andere banken verstrekken, om te voorkomen dat via deze omweg hun geld uiteindelijk toch terecht komt bij de bedrijven en overheden waarin zij niet willen investeren. Het investeringsbeleid van een bank moet ervoor zorg dragen dat de bank alleen geld uitleent aan andere banken die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid óók nemen. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

5.8.2 Internationale standaarden

De afgelopen jaren zijn een aantal internationale standaarden tot stand gekomen voor de banksector:

- **Algemene bedrijfsvoeringsrichtlijnen**

Net als van andere internationale bedrijven mag van banken verwacht worden dat zij zich - in hun relaties met werknemers, klanten, overheden en de bredere samenleving - houden aan algemene bedrijfsvoeringsrichtlijnen. Meest bekende voorbeelden zijn het [UN Global Compact](#), dat tien principes voor verantwoord zakendoen formuleert, en de [OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#), waarin een breed scala van sociale- en milieu-onderwerpen aan bod komt.

- **Management van sociale- en milieurisico's**

Er zijn verschillende richtlijnen die banken stimuleren om meer aandacht te besteden aan de mogelijke sociale- en milieurisico's van hun investeringen. Onder leiding van het [milieuprogramma van de Verenigde Naties](#) is in 1992 het [UNEP Finance Initiative](#) (UNEP FI) ontstaan. Inmiddels hebben 170 banken, verzekeringsmaatschappijen en andere financiële instellingen uit de hele wereld een van de [twee verklaringen van het UNEP Finance Initiative](#) ondertekend, waarin ze toezeggen sociale- en milieucriteria in al hun bedrijfsactiviteiten te integreren. *UNEP FI* organiseert allerlei bijeenkomsten en werkgroepen om de ondertekenaars te helpen deze doelstelling in de praktijk te brengen.

Om de sociale- en milieurisico's van investeringen te kunnen beoordelen en beperken, moeten banken een investeringsbeleid ontwikkelen ten aanzien van belangrijke thema's en sectoren. Dat is het uitgangspunt van [BankTrack](#), een internationaal netwerk van milieu-, ontwikkelings- en mensenrechtenorganisaties die zich bezig houden met de financiële sector. In december 2007 publiceerde BankTrack een vergelijking van het investeringsbeleid van 45 van de grootste banken in de wereld. ten aanzien van zeven gevoelige sectoren en zeven cruciale thema's. Het investeringsbeleid van de banken werd gedetailleerd vergeleken met bestaande internationale regelgeving en normen: internationale verdragen en conventies, richtlijnen opgesteld in overleg tussen alle belanghebbenden, etc. Ook vergeleek het rapport [Mind the Gap](#) of de banken transparant zijn over hun investeringsbeleid en of ze bereid zijn daarover verantwoording af te leggen. Volgens het rapport hebben een aantal banken een redelijk tot goed beleid ten aanzien van verschillende thema's en sectoren ontwikkeld, maar blijven veel andere banken ver achter. Bovendien gaapt er bij alle banken nog steeds een zorgwekkende kloof tussen het beleid op papier en de alledaagse praktijk van bankinvesteringen.

- **Vermogensbeheer**

Op initiatief van het UNEP Finance Initiative lanceerde een internationale groep van vermogensbeheerders, beleggingsfondsen en pensioenfondsen in april 2006 de [Principles for Responsible Investment](#) (PRI). De ondertekenaars beloven om voortaan "rekening te houden met milieu-, sociale- en governance-onderwerpen in hun beleggingsbeslissingen". Over hoe met deze onderwerpen rekening gehouden moet worden in de PRI verschillende suggesties gedaan, zoals het inkopen van duurzaamheidsanalyses en het ontwikkelen van een actief stem- en engagementbeleid. De PRI zijn inmiddels door 600 institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerder) ondertekend. Samen beheren deze partijen een belegd vermogen van US\$ 18.000 miljard.²²² Veel van de ondertekenaars zijn dochter- of zusterbedrijven van grote internationale banken.²²³

- **Projectfinanciering**

In juni 2003 werden door een groep vooraanstaande banken op de projectfinancieringsmarkt de [Equator Principles](#) gelanceerd, samen met Wereldbankdochter International Finance Corporation. De principes hebben betrekking op projectfinanciering, een specifieke vorm van bedrijfsfinanciering bedoeld voor grote, gecompliceerde projecten. Het is een van de manieren waarop onder meer mijnen, olie- en gasinstallaties, chemische fabrieken, wegen, spoorwegen, dammen en andere vormen van infrastructuur gefinancierd worden. Inmiddels zijn de Equator Principles, waarvan een herziene versie in juli 2006 werd gepresenteerd, door 67 financiële instellingen ondertekend. Gezamenlijk vertegenwoordigen deze financiële instellingen een zeer groot deel van de mondiale projectfinancieringsmarkt.

De Equator Principles zijn bedoeld om bij projectfinanciering sociale- en milieurisico's te kunnen onderkennen, beoordelen en beheersen. Daartoe worden de risicobeoordelingsprocedures en de [Performance Standards on Social and Environmental Sustainability](#) van de International Finance Corporation gevolgd. Dat betekent ondermeer dat alle financieringsaanvragen voor projecten met een waarde van US\$10 miljoen of meer in drie categorieën verdeeld worden op basis van hun verwachte impact. Afhankelijk van de categorie wordt vervolgens gevraagd om onder meer een milieueffectrapportage en een milieumanagementplan. Ook kunnen sociale- en milieuvorwaarden opgenomen worden in financieringscontracten en wordt een regelmatige rapportage van de klant over deze onderwerpen gevraagd.²²⁴

- **Witwassen en financiering terrorisme**

De internationale standaard op het gebied van witwassen wordt gesteld door de [Financial Action Task Force](#) (FATF), een werkgroep die in 1989 door de OESO werd opgericht. De FATF heeft 34 leden, merendeels overheden van OESO-lidstaten. In 2003 publiceerde de FATF de laatste versie van de [Forty Recommendations on Money Laundering](#), die overheden en financiële instellingen richtlijnen en instrumenten aanreiken om witwassen van criminele inkomsten op alle mogelijke niveaus te bestrijden. De FATF heeft ook verschillende *Interpretative Notes* gepubliceerd, die toelichting geven op de toepassing van de richtlijnen in de praktijk. Bovendien publiceerde de FATF in oktober 2004 de [Nine Special Recommendations](#) ten aanzien van het tegengaan van de financiering van terrorisme.

De *Forty Recommendations* en de *Nine Special Recommendations* zijn overgenomen door tal van internationale instellingen, zoals de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF), en door de overheden van vele landen. De Europese Unie heeft de laatste versie van de *Forty Recommendations* in oktober 2005 verwerkt in de [Derde Europese Witwasrichtlijn](#), die eind 2007 in de wetgeving van de lidstaten verwerkt moest zijn.

De [Wolfsberg Group](#), een groep van 11 internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van *private banking* (bankieren voor rijke particulieren), publiceerde in mei 2002 een herziene versie van de [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#). Daarin worden de FAFT-aanbevelingen nader uitgewerkt op het gebied van vermogensbeheer en private banking. Daarnaast publiceerde de Wolfsberg Group nog verschillende andere richtlijnen op het gebied van witwassen, financiering van terrorisme en corruptie.

- **Duurzaam bankieren**

In januari 2003 lanceerde het NGO-netwerk [BankTrack](#) de [Collevecchio Declaration on Financial Institutions and Sustainability](#). De verklaring roept financiële instellingen op om zes verplichtingen te aanvaarden die de verwachtingen van de samenleving omtrent de rol en verantwoordelijkheden van financiële instellingen verwoorden. Het gaat om de verplichting tot duurzaamheid, geen schade toebrengen, verantwoordelijkheid, verantwoording afleggen, transparantie en duurzame markten en regelgeving.²²⁵

In november 2006 werd de Collevecchio Declaration verder uitgewerkt in het handboek [The dos and don'ts of Sustainable Banking](#). Dit handboek geeft heel concrete en praktische adviezen aan banken die hun bedrijfsactiviteiten willen verduurzamen: waar moet een bank beginnen, waar moet ze op letten, welke uitdagingen liggen op haar pad en wat moet ze vermijden?

5.8.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Om te voorkomen dat het geld van een bank via een omweg toch terecht komt bij bedrijven, overheden en andere investeringen die de bank wil uitsluiten, is het van belang om regels te stellen voor het doorlenen van middelen aan andere banken. Een goed bankbeleid zou de volgende eisen moeten stellen aan andere banken waaraan geld doorgeleend wordt:

- De bank onderschrijft de UN Global Compact principes en de OESO Richtlijnen;
- De bank onderschrijft de UNEP FI en PRI verklaringen;
- De bank heeft een investeringsbeleid ten aanzien van gevoelige sectoren en cruciale thema's, dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies, richtlijnen opgesteld in overleg tussen alle belanghebbenden, etc.
- Voor zijn projectfinancieringsactiviteiten onderschrijft de bank de Equator Principles;
- De bank houdt zich aan de FATF aanbevelingen en de Wolfsberg Principles;
- De bank stelt zich ten doel om steeds duurzamer te opereren en heeft een actieplan opgesteld om dat te bereiken.

Deze eisen zouden ook moeten gelden voor het doorlenen van gelden aan multilaterale banken, zoals de Wereldbank Groep, de Europese Investerings Bank en andere regionale ontwikkelingsbanken.

5.8.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van het uitlenen aan andere banken opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van het uitlenen aan andere banken;
2. Het beleid ten aanzien van de banksector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden worden gesteld aan andere banken;
3. Het beleid ten aanzien van het uitlenen aan andere banken stelt minimaal twee van de in paragraaf 5.8.3 genoemde voorwaarden;
4. Het beleid ten aanzien van het uitlenen aan andere banken stelt op minimaal vier van de in paragraaf 5.8.3 genoemde voorwaarden;
5. Het beleid ten aanzien van het uitlenen aan andere banken omvat alle elementen genoemd in paragraaf 5.8.3 en vereist van banken dat hun investeringsbeleid ten aanzien van de in dit rapport behandelde thema's en sectoren geheel in overeenstemming is met de beste internationale standaarden.

Hoofdstuk 6 Beoordeling van het beleid van de twaalf banken

6.1 Opzet beoordeling

In dit hoofdstuk wordt het beleid van de twaalf geselecteerde banken (zie Tabel 1) beoordeeld ten aanzien van de sectoren en thema's die voor hen relevant zijn. Peildatum was daarvoor 1 januari 2010.

In principe wordt het beleid van de twaalf banken beoordeeld ten aanzien van tien thema's en acht sectoren. Maar niet van elke bank wordt verwacht dat zij een beleid heeft op elke thema of voor elke sector. Dat hangt af van het soort investeringen dat de bank doet om de rentebetalingen op spaarrekeningen te verdienen. Ieder kruisje in Tabel 3 geeft aan op welke sector en thema's verwacht wordt dat de bank een beleid heeft. Voor banken die actief zijn in de kredietverstrekking aan, en beleggingen in, bedrijven geldt dat beleid op alle thema's wordt verwacht - en dus wordt beoordeeld - maar dat beleid voor een bepaalde sector *niet* wordt verwacht als de financiële instelling kan aantonen niet betrokken te zijn bij investeringen in de betreffende sector.

Het beleid van de twaalf banken wordt in dit hoofdstuk beoordeeld (paragraaf 6.3 tot en met paragraaf 6.14), waarbij hun beleid wordt vergeleken met de criteria voor thema- en sectorbeleid zoals beschreven in Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5. Er wordt niet alleen gekeken naar het beleid dat de bank zelfstandig heeft ontwikkeld maar ook naar de collectieve beleidsdocumenten die door de banken zijn ondertekend (zie paragraaf 6.2).

In de visie van de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer moeten alle twaalf banken een goed beleid ontwikkelen ten aanzien van alle tien thema's en acht sectoren, voor zover in Tabel 3 aangegeven. Een goed beleid op een of meerdere thema's of sectoren mag voor een bank op geen enkele wijze een argument zijn om op andere thema's of sectoren geen beleid of een slecht beleid te hebben. Om deze reden wordt in de Eerlijke Bankwijzer afgezien van de berekening van totaalscores of gemiddeldes voor de banken. Totaalscores verdoezelen de zwakke plekken die alle banken hebben: voor alle banken geldt dat zij voor sommige sectoren of thema's nog geen goed beleid hebben ontwikkeld.

Bovendien zou de berekening van totaalscores kunnen verleiden tot de conclusie dat de ene bank "eerlijker", "duurzamer" of "verantwoorder" is dan de andere. Een dergelijke conclusie valt echter uit alleen de vergelijking van het beleid van banken helemaal niet te trekken. Daarvoor moet ook naar de praktijk worden gekeken: waar stoppen banken hun geld in, hoe goed brengen ze hun beleid in de praktijk? Tot nu toe heeft de Eerlijke Bankwijzer twee praktijkonderzoeken uitgevoerd en gepubliceerd, namelijk het [onderzoek naar investeringen in producenten van controversiële wapens en bedrijven actief in controversiële wapenhandel](#), zoals gedefinieerd in paragraaf 4.4 van dit rapport, en het [onderzoek naar investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking](#). Tegelijk met deze update verschijnt een onderzoek naar investeringen in de kledingsector. In 2010 en 2011 wil de Eerlijke Bankwijzer nog meer praktijkonderzoeken doen, waardoor de vergelijking completer wordt.

6.2 Collectief bankbeleid

Bij de beoordeling van het beleid van de onderzochte banken is ook betrokken welke collectieve beleidsdocumenten door de banken zijn ondertekend, zoals de Equator Principles, de UNEP FI Verklaring, het Global Compact en anderen. Sommige van deze verklaringen zijn relevant voor alle banken, zoals UNEP FI en Global Compact, maar andere verklaringen zijn alleen relevant voor banken die in bepaalde sectoren actief zijn (zoals EITI) of die bepaalde vormen van financiering aanbieden (zoals de Equator Principles). De Eerlijke Bankwijzer verwacht daarom ook zeker *niet* dat iedere bank alle verklaringen ondertekent!

Maar *als* een bank een bepaalde verklaring heeft ondertekend, dan houdt dat een verplichting in om bepaalde duurzaamheidscriteria toe te passen op haar investeringen. Daarom zijn deze collectieve beleidsverklaringen vergeleken met de criteria voor thema- en sectorbeleid zoals beschreven in Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5. De scores voor de verschillende collectieve beleidsverklaringen zijn samengevat in Tabel 4. De scores lopen van 1 tot 5, waarbij hoger beter is.

Tabel 4 Scores van collectieve beleidsverklaringen

Themabeleid	Carbon Disclosure Project	Equator Principles	EITI	OESO Richtlijnen voor M.O.	UN Global Compact	UN PRI	UNEP FI Verklaring	Wolfsberg Principles
Klimaatverandering	2	1	1	1	2	2	2	1
Mensenrechten	1	2	1	2	2	2	2	1
Arbeidsrechten	1	1	1	3	2	2	2	1
Wapens	1	1	1	1	1	2	2	1
Giftige stoffen en gezondheid	1	1	1	2	2	2	2	1
Natuur	1	2	1	2	2	2	2	1
Dierenwelzijn	1	1	1	1	1	1	1	1
Belastingen en corruptie	1	1	1	3	1	2	2	2
Bonussen	1	1	1	1	1	1	1	1
Transparantie en verantwoording	1	1	1	1	1	1	1	1
Sectorbeleid								
Landbouw	1	1	1	1	1	1	1	1
Dammen	1	3	1	1	1	1	1	1
Visserij	1	1	1	1	1	1	1	1
Bosbouw	1	1	1	1	1	1	1	1
Mijnbouw	1	2	2	1	1	1	1	1
Olie en gas	1	2	2	1	1	1	1	1
Maakindustrie	1	1	1	3	1	1	1	1
Banken	1	1	1	1	1	1	1	1

De scores die aan de verschillende collectieve verklaringen zijn toegekend, worden hieronder toegelicht:

- De OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, UN Global Compact, UN PRI en de UNEP FI verklaring zijn brede, algemene verklaringen ten aanzien van een reeks van duurzaamheidsthema's. Omdat deze verklaringen erg algemeen geformuleerd zijn en geen duidelijke criteria formuleren waaraan investeringen getoetst moeten worden, worden ze beschouwd als "te algemeen of vaag verwoord beleid". In onze scoremethodologie levert dat bij de in de verklaringen genoemde thema's een 2 op. Behalve de OESO Richtlijnen zegt geen van deze verklaringen iets over sectoren, dus ondertekening van deze verklaringen levert ten aanzien van alle sectoren een 1 ("geen beleid") op.
- Ook het Carbon Disclosure Project, Extractive Industries Transparency Initiative en de Wolfsberg Principles zijn collectieve beleidsverklaringen, maar zij hebben ieder slechts betrekking op 1 of 2 thema's of sectoren. Ten aanzien van deze thema's of sectoren wordt ondertekening van deze verklaringen met een 2 gescoord, omdat wel een intentie wordt uitgesproken maar een uitwerking in concreet beleid ontbreekt.
- De Equator Principles wijken duidelijk af van de overige collectieve beleidsverklaringen, die meer het karakter hebben van intentieverklaringen. De Equator Principles zijn, door de koppeling aan de Performance Standards van de International Finance Corporation, wel zeer concreet en gedetailleerd. Banken die de Equator Principles ondertekenen verplichten zich om deze criteria toe te passen bij de beoordeling van projectfinancieringen. De inhoud van deze criteria is behoorlijk stringent en ten aanzien van verschillende thema's en sectoren overeenkomstig de beste internationale standaarden zoals beschreven in Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5.

Het probleem met de Equator Principles is echter dat ze slechts betrekking hebben op een heel klein deel van de internationale investeringen in bedrijven. In 2007 had de mondiale projectfinancieringsmarkt een omvang van US\$ 220 miljard²²⁶, terwijl de markt voor gewone bedrijfsleningen een omvang had van US\$ 4.515 miljard²²⁷ en de markt voor aandelen- en obligatie-emissies een omvang van US\$ 7.510 miljard.²²⁸ De Equator Principles hebben dus gemiddeld betrekking op 2% van de internationale bankinvesteringen in bedrijven. In sommige sectoren ligt dit aandeel iets hoger. De elektriciteitssector nam in 2007 bijna 35% van alle mondiale projectfinanciering voor zijn rekening, de transportsector 20%, de olie- en gasindustrie 15% en de onroerend goed en toeristenindustrie 10%.²²⁹ Bovendien wordt projectfinanciering relatief meer toegepast in ontwikkelingslanden.

Bij de bepaling van de scores die banken krijgen voor ondertekening van de Equator Principles hebben we daarom niet alleen de inhoud maar ook de relevantie van de Equator Principles meegewogen voor de betrokkenheid van de bank bij het betreffende thema of voor de betreffende sector. Voor dammen is de relevantie vrij hoog en scoort ondertekening van de Equator Principles daarom een 3. Voor natuur, mensenrechten, transparantie, mijnbouw en olie en gas is er ook een zekere relevantie, waardoor deze thema's en sectoren een 2 scoren.

Bij de beoordeling van het bankbeleid ten aanzien van verschillende thema's en sectoren, wordt in de eerste plaats gekeken naar het eigen beleid van de bank, op basis van de scoretabellen die per thema en sector in Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5 zijn beschreven. Als een bank geen eigen beleid heeft ten aanzien van een thema of sector (waardoor de bank hiervoor een 1 zou scoren), dan wordt gekeken naar de collectieve beleidsverklaringen die de bank heeft onderschreven. Op grond daarvan kan de bank dan in sommige gevallen een 2 scoren en in één geval (dammen, bij ondertekening van de Equator Principles) een 3. De score die aan een bank wordt toegekend voor haar beleid ten aanzien van een sector of thema, wordt dus bepaald door of het eigen beleid van de bank of een van de collectieve verklaringen die de bank heeft ondertekend. In geen geval worden deze scores opgeteld!

Aan de hand van de scoretabellen die per thema en sector zijn in Hoofdstuk 4 en Hoofdstuk 5 en aan de hand van Tabel 4, zijn aan iedere bank scores toegekend voor hun beleid ten aanzien van thema's en sectoren. De aan iedere bank toegekende scores per bank op de verschillende beleidsonderdelen worden weergegeven in de volgende paragrafen.

6.3 ABN AMRO Nederland

ABN AMRO Nederland heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- UN Global Compact

Tabel 5 Scores ABN AMRO Nederland

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering		2	Beleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot.
Mensenrechten	Human Rights position statement	3	Mensenrechteneffectrapportage vereist voor gevoelige landen, sectoren en transacties.
Arbeidsrechten	Human Rights position statement	3	Toetsing aan de vier ILO fundamentele principes en rechten op het werk.
Wapens	Defence policy	4	Geen investering in producenten van controversiële wapens en geen financiering van leveranties aan dictaturen.
Gezondheid	Chemical Industry Sustainability Sector Briefing	2	Belangrijke issues worden genoemd, maar geen voorwaarden.
Natuur	Forestry and Tree Plantations policy / Mining and Metals Policy / Oil & Gas Policy	4	Duidelijke toezeggingen ten aanzien van de bescherming van ecosystemen en plant- en diersoorten.
Dierenwelzijn	Policy Dierproeven / Standpunt Dierenwelzijn	2	Geen uitsluiting van bedrijven die dierproeven gebruiken t.b.v. bijvoorbeeld de cosmetische industrie of die producten vervaardigen m.b.v. genetische modificatie van dieren.
Belastingen en corruptie	Client Acceptance policy / Prevention of Criminal Activities and Money Laundering	4	Geen diensten aan klanten die belasting ontduiken of corrupt zijn. Daarnaast geen organisatie van of advies in transacties waarvan het belangrijkste doel is corruptie of het veiligstellen van belastingvoordelen.
Transparantie en verantwoording	Jaarverslag 2008 / Website ABN Amro	2	Duurzaamheidsverslag niet in overeenstemming met de GRI Richtlijnen. Sector- en themabeleid deels gepubliceerd.
Bonussen	Beloningsbeleid RvB en senior management	3	Het bonusbeleid voor RvB en senior management voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback en 67% lange termijn). Ruim eenderde van de bonussen is gebaseerd op de beschreven duurzame criteria. De bonus voor de RvB is maximaal 60% en voor het senior management 100% van het vaste salaris. Voor een zeer beperkte groep bankiers zijn hogere bonussen mogelijk.
Sectorbeleid			
Landbouw	Forestry and Tree Plantations policy / Sectorpoliticies	3	Beleid voor palmolie, soja en biobrandstoffen met criteria op het gebied van o.a. mensenrechten, arbeidsrechten, inheemse volken, biodiversiteit, milieuschade en transparantie.

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Dammen		3	Criteria op gebied van beschermde gebieden, ontbossing, arbeid, maar geen WCD Richtlijnen.
Visserij	Richtlijn voor visserij	3	Criteria op gebied van vismethodiek, minimalisatie bijvangst, MSC certificering, kottervisserij.
Bosbouw	Forestry and Tree Plantations policy	3	Uitsluiting van ondernemingen in niet-duurzame kap of handel van tropisch hardhout, maar FSC certificering niet als voorwaarde.
Mijnbouw	Mining and Metals policy	4	Criteria op gebied van beschermde gebieden, afvalbeheer, mensenrechten, preventie, mijnsluiting.
Olie en gas	Oil and Gas policy	3	Criteria op gebied van beschermde gebieden, afvalbeheer en mensenrechten.
Maakindustrie		2	Statements gerelateerd aan de maakindustrie, zoals op het gebied van mensenrechten en voor bepaalde sectoren (bijvoorbeeld kleding).
Banken		1	Geen beleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.4 Aegon Bank

Aegon heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project

Tabel 6 Scores Aegon Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen	3	Bedrijven die CDP en UNCCC principes structureel schenden worden uitgesloten. Engagement bij andere schendingen.
Mensenrechten	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen	3	Bedrijven die Universele Verklaring ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Engagement bij andere schendingen.
Arbeidsrechten	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen	3	Bedrijven die ILO standaarden ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Engagement bij andere schendingen.
Wapens	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen	3	Geen beleggingen in bedrijven die controversiële wapens vervaardigen.
Gezondheid	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen / Environmental policy	2	Bedrijven die ILO standaarden m.b.t. gezondheid en veiligheid op het werk en de Rio Declaration m.b.t. productie en gebruik van giftige stoffen ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Engagement bij andere schendingen.
Natuur	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen	3	Bedrijven die principes in Rio Declaration structureel schenden worden uitgesloten. Engagement bij andere schendingen.
Dierenwelzijn	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen	2	Geen beleggingen in bedrijven die betrokken zijn bij de uitvoering van dierproeven en die pelsdieren kweken voor bont.
Belastingen en corruptie	Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen / Code of conduct	4	Beleid verbiedt medewerkers om steekpenningen aan te nemen of te helpen bij witwassen. Geen beleggingen in bedrijven die zijn veroordeeld voor corruptie of zijn opgericht voor belastingontduiking. Geen transactie of advies met als doel het veiligstellen van belastingvoordelen.
Transparantie en verantwoording	2008 Corporate responsibility report / Website Aegon	3	Duurzaamheidsverslag volgt GRI richtlijnen en beleid ten aanzien van MVO thema's en sectoren staat op website.
Bonussen	Jaarverslag 2009 / Duurzaamheidsverslag 2009 / Presentatie Van Wijk	2	Het beleid voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback en 67% lange termijn). Bonus maximaal 100% van vaste salaris. 17% van bonus gebaseerd op duurzame criteria, maar bank zegt niet welke precies.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw		1	Geen beleid.
Dammen		1	Geen beleid.

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Visserij		1	Geen beleid.
Bosbouw		1	Geen beleid.
Mijnbouw		1	Geen beleid.
Olie en gas		1	Geen beleid.
Maakindustrie		1	Geen beleid.
Banken		1	Geen beleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.5 ASN Bank

ASN Bank heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UNEP FI Verklaring

Tabel 7 Scores ASN Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Issuepaper Klimaat	5	Ambitieuze reductiedoelen, doelbewuste keuze voor investering in hernieuwbare energiebronnen, aanpassing van arme landen, broeikasgas-arme economie en uitsluiting onacceptabele alternatieven.
Mensenrechten	Issuepaper Mensenrechten / Issuepaper Risicolanden	5	Criteria gebaseerd op en in lijn met alle belangrijke internationale verdragen. Mensenrechteneffectrapportage vereist en mechanisme om slachtoffers te compenseren. Uitsluiting van investeringen in staatsobligaties van landen waarbij een hoog risico op de schending van mensenrechten bestaat.
Arbeidsrechten	Issuepaper Mensenrechten	5	Criteria gebaseerd op en in lijn met alle belangrijke internationale verdragen.
Wapens	Bijzondere beleggingscriteria / Issuepaper Mensenrechten	5	Alle mogelijke relaties met de wapenindustrie zijn uitgesloten.
Gezondheid	Bijzondere beleggingscriteria / Issuepapers Mensenrechten, Biodiversiteit en Zorg	4	ASN verwacht van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd eindproducten die niet gevaarlijk of zeer ongezond zijn, een actief en integraal milieubeleid met betrekking tot grondstoffen, eindproducten en emissies, naleving van REACH en de WHO-code voor flesvoeding, en een beleid voor toegang tot medicijnen. Ook toest ASN zorginstellingen.
Natuur	Bijzondere beleggingscriteria / Issuepaper Biodiversiteit	5	Alle onderdelen van een goed bankbeleid (bescherming van bedreigde soorten, genetisch materiaal en bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden worden genoemd.
Dierenwelzijn	Bijzondere beleggingscriteria / Sectorbeleid	4	Uitsluiting van dieronvriendelijke bio-industrie en het gebruik van proefdieren voor niet-medische doeleinden. Scherpe criteria bij proefdieren voor medische doeleinden.
Belastingen en corruptie	Bijzondere beleggingscriteria / Gedragcode / Issuepaper Mensenrechten / Issuepaper Risicolanden	5	Uitsluiting van ondernemingen die betrokken zijn bij corruptie en die zich bezighouden met belastingontwijking. Geen medewerking aan belastingfraude en afraden van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om belasting te ontwijken.

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Transparantie en verantwoording	Jaarverslag 2009 / Website ASN Bank	5	Jaarverslag volgt GRI Richtlijnen, publicatie van investeringsbeleid en informatie over individuele bedrijven en overheden waarin wordt geïnvesteerd, externe klachtenprocedure.
Bonussen	ASN Bank Jaarverslag 2009 / SNS Reaal Jaarverslag 2009 / SNS Reaal Remuneratierapport 2009	4	De directie van ASN Bank volgt het remuneratiebeleid voor het senior management van SNS Reaal. Dit voldoet aan de algemene criteria en beperkt de bonus tot maximaal 55% van het vaste jaarsalaris. 40% van de bonus wordt gebaseerd op de beschreven duurzame criteria.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Sectorbeleid / Bijzondere beleggingscriteria / Issuepaper Mensenrechten	5	Criteria op alle relevante terreinen en voorkeur voor duurzame gecertificeerde landbouw.
Dammen	Sectorbeleid / Issuepaper Klimaat / Issuepaper Mensenrechten	5	Alleen kleinschalige waterkracht buiten beschermde gebieden die voldoet aan de WCD-criteria.
Visserij	Sectorbeleid / Bijzondere beleggingscriteria	5	Bedrijven moeten tenminste voldoen aan FAO CoC en Principles for Responsible Shrimp Farming.
Bosbouw	Sectorbeleid / Issuepaper Klimaat / Issuepaper Mensenrechten	4	FSC-certificering voorwaarde voor investering.
Mijnbouw	Sectorbeleid / Issuepapers Afvalverwerking, Klimaat en Mensenrechten	5	Criteria op alle relevante terreinen.
Olie en gas	Issuepaper Klimaat	5	Omdat de olie- en gasector bijdraagt aan extra CO ₂ -emissies, mijdt de bank deze sector.
Maakindustrie	Bijzondere beleggingscriteria / Issuepapers Mensenrechten en Biodiversiteit	5	Duidelijke criteria op alle relevante terreinen.
Banken	Issuepaper Supranationals / Sectorbeleid / Issuepaper Banken en Verzekeraars / Issuepaper Microfinanciering	5	Duidelijke eisen aan ontwikkelingsbanken, uitsluiting andere banken tenzij hun investeringsbeleid ten aanzien van de in dit rapport behandelde thema's en sectoren geheel in overeenstemming is met de beste internationale standaarden.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.6 Fortis Bank Nederland

Fortis Bank Nederland heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Equator Principles
- UN Global Compact
- UNEP FI Verklaring

Tabel 8 Scores Fortis Bank Nederland

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Environmental Statement	2	Beleid neemt alleen concrete stappen ten aanzien van operationele uitstoot.
Mensenrechten	Human Rights Policy	3	Duidelijke definitie van activiteiten waar de bank niet (in)direct bij betrokken wil zijn.
Arbeidsrechten	Human Rights Policy	3	Duidelijke definitie van enkele activiteiten en praktijken die te maken hebben met arbeidsrechten, waar de bank niet (in)direct bij betrokken wil zijn.
Wapens	Defence Industry Policy / Credit Risk Policy	3	Wapenindustrie in principe uitgesloten, tenzij wapens slechts een klein deel van de omzet uitmaken. Een uitzondering geldt voor producenten van kernwapens voor overheden voor wie onder het non-proliferatieverdrag bezit van kernwapens is toegestaan.
Gezondheid	Environmental Statement	2	Beleid stelt geen voorwaarden.
Natuur	Agri Commodities Sector Policy / Credit Risk Policy	4	Beleid stelt bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden, alsmede bescherming van plant- en diersoorten.
Dierenwelzijn	Animal Testing	2	Criteria voor dierproeven tbv onderzoek, farmacie, cosmetische industrie etc. Echter niet alle algemene dierenwelzijnselementen.
Belastingen en corruptie	Anti-Money Laundering Policy / Anti-Fraud Policy / Gedragscode Private Banking	3	Normen voor corruptie en belastingontduiking/belastingontwijking of vergelijkbare handelingen.
Transparantie en verantwoording	Jaarverslag 2009 / Website Fortis Bank Nederland	2	Duurzaamheidsverslag niet in overeenstemming met de GRI Richtlijnen. Sector- en themabeleid deels gepubliceerd.
Bonussen*	Beloningsbeleid RvB en senior management	3	Het bonusbeleid voor RvB en senior management voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback en 67% lange termijn). Ruim eenderde van de bonussen is gebaseerd op de beschreven duurzame criteria. De bonus voor de RvB is maximaal 60% en voor het senior management 100% van het vaste salaris. Voor een zeer beperkte groep bankiers zijn hogere bonussen mogelijk.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Agri Commodities Sector	4	Algemene eisen aan mensenrechten,

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
	Policy + supplementen voor cacao, palmolie en soja		arbeidsomstandigheden, gezondheid, biodiversiteit en milieubeleid. Specifieke eisen voor cacao, palmolie en soja.
Dammen		3	Ondertekening Equator Principles.
Visserij		1	Aangemerkt als sensitieve sector, maar nog geen beleid.
Bosbouw		1	Geen beleid.
Mijnbouw		2	Ondertekening Equator Principles.
Olie en gas		2	Ondertekening Equator Principles.
Maakindustrie	CSR Risk Policy / Shipping CSR Tool	3	Eisen op het gebied van milieu en arbeidsomstandigheden. Specifiek sectorbeleid alleen voor bedrijven in de scheepvaart.
Banken		1	Geen beleid.

* Het hier beoordeelde bonusbeleid is het beleid van ABN Amro Bank, waarmee Fortis Bank Nederland op 1 juli 2010 fuseert. Voor de overige issues en sectoren is de beoordeling nog gebaseerd op het oude beleid van Fortis Bank Nederland.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.7 Friesland Bank

Friesland Bank heeft geen collectieve beleidsverklaringen ondertekend.

Tabel 9 Scores Friesland Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Uitwerking MVO-beleid	3	Beleid voor operationele emissies en energie-investeringen alleen in duurzame energie.
Mensenrechten	Uitwerking MVO-beleid	3	Onderschrijft Universele Verklaring en aanspreken klanten bij twijfel over herkomst toegeleverde goederen
Arbeidsrechten	Uitwerking MVO-beleid	3	Onderschrijft ILO verklaringen en resoluties en aanspreken klanten bij twijfel over herkomst toegeleverde goederen
Wapens	Uitwerking MVO-beleid	5	Producenten van controversiële wapens en bedrijven actief in controversiële wapenhandel uitgesloten.
Gezondheid	Uitwerking MVO-beleid	3	Onderschrijft WHO- en ILO-normen.
Natuur	Uitwerking MVO-beleid	2	Onderschrijft belang bescherming van ecosystemen, plant- en diersoorten en genetisch materiaal.
Dierenwelzijn	Uitwerking MVO-beleid	2	Financiering intensieve veehouderij uitgesloten. Geen beleid op de overige punten.
Belastingen en corruptie	Uitwerking MVO-beleid	4	Uitsluiting corrupte bedrijven en ongeoorloofde belastingpraktijken. Geen transacties gericht op belastingontwijking
Transparantie en verantwoording	Website	1	Verklaring over MVO op website, maar geen duurzaamheidsverslag.
Bonussen	Jaarverslag 2009	2	Bonusbeleid voldoet niet aan de algemene criteria: geen transparantie, en bank maakt niet bekend of er een clawback geldt en wat aandeel lange termijn doelen is. Wel aandacht voor duurzaamheid en matiging door de bonus te beperken tot 50% van het vaste salaris en door de bonus voor een deel te koppelen aan werknemers- en klanttevredenheid (voor welk deel maakt bank niet bekend).
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Uitwerking MVO-beleid	2	Financiering intensieve veehouderij uitgesloten. Alleen landbouw in Nederland.
Dammen		n.a.	
Visserij		n.a.	
Bosbouw	Uitwerking MVO-beleid	n.a.	
Mijnbouw		n.a.	
Olie en gas	Uitwerking MVO-beleid	n.a.	
Maakindustrie	Uitwerking MVO-beleid	4	Toeleveranciers van klanten moeten voldoen aan internationale normen voor milieu, arbeidsomstandigheden, veiligheid, giftige stoffen.

Banken	Uitwerking MVO-beleid	2	Beleid stelt geen normen.
--------	--------------------------	---	---------------------------

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.8 ING Bank

ING Bank heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring

Tabel 10 Scores ING Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	ING en klimaat / Environmental Statement	2	Het bankbeleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot en niet op de door de bank gefinancierde emissies.
Mensenrechten	Sectorbeleid / Mensenrechtenbeleid	4	Uitgesloten activiteiten en praktijken en mensenrechten-effectrapportage voor bedrijven die in risicosectoren en landen actief zijn.
Arbeidsrechten	Sectorbeleid / Mensenrechtenbeleid	4	Uitgesloten activiteiten en praktijken en toetsing aan alle vier fundamentele ILO principes.
Wapens	Beleid inzake controversiële wapens	3	Producenten van controversiële wapens uitgesloten, m.u.v. producenten van kernwapens die minder dan 50% van hun omzet uit wapens halen. Bedrijven actief in controversiële wapenhandel vrijwel volledig uitgesloten.
Gezondheid	Sectorbeleid	2	Wel ILO-verdragen, maar niet WHO-gedragscode en andere verdragen.
Natuur	Sectorbeleid / GMO beleid	4	Duidelijke voorwaarden aan bescherming ecosystemen en genetisch materiaal.
Dierenwelzijn		2	Uitsluiting van dierproeven (m.u.v. de activiteiten waarbij deze proeven voor medische doeleinden worden verricht) en het fokken van pelsdieren. Criteria voor genetische modificatie.
Belastingen en corruptie	Beleid inzake corruptie en belastingontduiking	3	ING ondersteunt geen corruptie en keurt belastingontduiking af. Beleid volgt Global Compact, EITI en Wolfsberg Principles.
Transparantie en verantwoording	Corporate Responsibility Report 2008 / Website ING	2	Duurzaamheidsverslag volgt de GRI richtlijnen, maar thema- en sectorbeleid is niet openbaar. Wel is een voor derden toegankelijke klachtenprocedure ingesteld.
Bonussen	Jaarverslag 2009 / ING Remuneration Policy	2	Voor RvB en senior management is beleid transparant, er is een clawback, maar slechts 50% van totale bonus gebaseerd op lange termijn doelen. Duurzame criteria tellen voor 40% mee. Variabele beloning maximaal 100% van vaste beloning voor RvB. Voor investment

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
			bankers zijn echter hogere bonussen mogelijk.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Beleid inzake bosbouw en plantages / Beleid inzake industriële productie en de agrarische sector / GMO beleid	4	Eisen aan pesticiden, watergebruik, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, certificering, beschermde gebieden.
Dammen		3	Ondertekening Equator Principles.
Visserij		1	Geen beleid.
Bosbouw	Beleid inzake bosbouw en plantages	4	FSC-certificering vereist of plan om dat te bereiken.
Mijnbouw	Beleid inzake natuurlijke hulpbronnen en de chemische industrie	4	Eisen aan crisis response, afval, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, transparantie, beschermde gebieden.
Olie en gas	Beleid inzake natuurlijke hulpbronnen en de chemische industrie	4	Eisen aan crisis response, afval, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, transparantie, beschermde gebieden.
Maakindustrie	Beleid inzake industriële productie en de agrarische sector	3	Eisen aan arbeidsrechten, emissies, gedragscodes.
Banken		1	Geen beleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.9 Rabobank

Rabobank en dochteronderneming Robeco hebben de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring

Tabel 11 Scores Rabobank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Theme Policy on Climate Change / Credit Manual	4	Het bankbeleid is gericht op kwantificering en reductie van de door de bank gefinancierde broeikasgasemissies en onderneemt concrete stappen om investeringen te verschuiven naar hernieuwbare energiebronnen aanpassing van arme landen en een broeikasgas-arme economie
Mensenrechten	Human Rights Code	3	Definitie van uitgesloten activiteiten maar geen mensenrechten-effectrapportage vereist.
Arbeidsrechten	Human Rights Code	4	Definitie van uitgesloten activiteiten en praktijken en toetsing aan de vier ILO fundamentele principes en rechten op het werk.
Wapens	Statement Rabobank Groep inzake wapenindustrie	4	Uitsluiting van producenten van controversiële wapens en eisen aan wapenhandel op het gebied van mensenrechten en stabiliteit.
Gezondheid	Credit Manual	2	Beleid tav giftige stoffen heeft geen duidelijke criteria. Beleid tav eindproducten sluit bedrijven uit die consumenten in gevaar kunnen brengen. Geen concrete criteria.
Natuur	Credit Manual	2	Alleen investering in bedrijven die streven naar het verkleinen van hun ecologische voetafdruk, maar geen duidelijke criteria.
Dierenwelzijn	Animal Welfare Statement	2	Criteria voor proefdieren, circusdieren en dierentuinen. Criteria voor veehouderij echter onvoldoende.
Belastingen en corruptie	Beleid corruptiebestrijding in kredietverlening	3	Geen investering in corrupte bedrijven, maar geen criteria tav belastingontwijking.
Transparantie en verantwoording	Maatschappelijk Jaarverslag 2008 / Website	4	Maatschappelijk jaarverslag volgt GRI richtlijnen en MVO sector- en themabeleid is openbaar. Onafhankelijke klachtenprocedure.
Bonussen	Jaarverslag 2009 / Visie op Belonen	3	Bonusbeleid voldoet aan algemene criteria: transparantie, clawback, 2/3 gebaseerd op lange termijn doelen. Duurzame criteria bepalen meer dan 1/3 van de bonus. Bonus voor RvB en senior management maximaal

Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
			30% van salaris. Voor investment bankers kunnen bonussen hoger dan 100% zijn.
Landbouw	Sector Supply Chain Policies / Credit Manual	4	Criteria tav arbeidsrechten, dierenwelzijn, watergebruik, biodiversiteit. Duidelijk investeringsbeleid voor soja, palmolie, suikerriet, cacao, koffie, katoen en biomassa. Veeteelt is nog in ontwikkeling.
Dammen		3	Ondertekening van Equator Principles.
Visserij	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	4	Criteria tav MSC-certificering, bescherming van vissoorten en zee-ecosystemen, verantwoorde vismethoden, waterkwaliteit en inheemse volken, conform de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries.
Bosbouw	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	3	Criteria tav illegale houtkap, relatie tot corruptie, HVCF gebieden, (land)rechten van oorspronkelijke volkeren en gevaren voor werknemers. FSC-certificering is niet vereist, PEFC-certificering is ook toegestaan.
Mijnbouw	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	4	Criteria tav mensenrechten, arbeidsrechten, inheemse volken, beschermd gebied, afval, transparantie en rapportering (EITI).
Olie en gas	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	4	Criteria tav mensenrechten, arbeidsrechten, inheemse volken, beschermd gebied, afval, transparantie en rapportering (EITI). Uitsluiting van oil sands en oil shales.
Maakindustrie	Issue lists Metal Products and Machines / Shipbuilding / Construction Industry	2	Supply Chain policy nog in ontwikkeling. Issue lists noemen wel relevante onderwerpen maar stellen geen investeringscriteria.
Banken		1	Beleid niet openbaar.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.10 Robeco Direct

Robeco en moederbedrijf Rabobank hebben de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring

Tabel 12 Scores Robeco Direct

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Theme Policy on Climate Change / Credit Manual	4	Het bankbeleid is gericht op kwantificering en reductie van de door de bank gefinancierde broeikasgasemissies en onderneemt concrete stappen om investeringen te verschuiven naar hernieuwbare energiebronnen aanpassing van arme landen en een broeikasgas-arme economie
Mensenrechten	Human Rights Code	3	Definitie van uitgesloten activiteiten maar geen mensenrechten-effectrapportage vereist.
Arbeidsrechten	Human Rights Code	4	Definitie van uitgesloten activiteiten en praktijken en toetsing aan de vier ILO fundamentele principes en rechten op het werk.
Wapens	Statement Rabobank Groep inzake wapenindustrie	4	Uitsluiting van producenten van controversiële wapens en eisen aan wapenhandel op het gebied van mensenrechten en stabiliteit.
Gezondheid	Credit Manual	2	Beleid tav giftige stoffen heeft geen duidelijke criteria. Beleid tav eindproducten sluit bedrijven uit die consumenten in gevaar kunnen brengen. Geen concrete criteria.
Natuur	Credit Manual	2	Alleen investering in bedrijven die streven naar het verkleinen van hun ecologische voetafdruk, maar geen duidelijke criteria.
Dierenwelzijn	Animal Welfare Statement	2	Criteria voor proefdieren, circusdieren en dierentuinen. Criteria voor veehouderij echter onvoldoende.
Belastingen en corruptie	Beleid corruptiebestrijding in kredietverlening	3	Geen investering in corrupte bedrijven, maar geen criteria tav belastingontwijking.
Transparantie en verantwoording	Maatschappelijk Jaarverslag 2008 / Website	4	Maatschappelijk jaarverslag volgt GRI richtlijnen en MVO sector- en themabeleid is openbaar. Onafhankelijke klachtenprocedure.
Bonussen	Jaarverslag 2009 / Visie op Belonen	3	Bonusbeleid voldoet aan algemene criteria: transparantie, clawback, 2/3 gebaseerd op lange termijn doelen. Duurzame criteria bepalen meer dan 1/3 van de bonus. Bonus voor RvB en senior management maximaal

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
			30% van salaris. Voor investment bankers kunnen bonussen hoger dan 100% zijn.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Sector Supply Chain Policies / Credit Manual	3	Criteria tav arbeidsrechten, dierenwelzijn, watergebruik, biodiversiteit. Duidelijk investeringsbeleid voor soja en palmolie. Voor suikerriet, cacao, koffie, katoen, biomassa en veeteelt in ontwikkeling.
Dammen		3	Ondertekening van Equator Principles.
Visserij	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	3	Het bankbeleid bevat elementen die duurzame visvangst stimuleren maar voldoet niet eenduidig aan de vereisten van duurzaam gebruik en beheer van visgronden.
Bosbouw	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	3	Criteria tav illegale houtkap, relatie tot corruptie, HVCF gebieden, (land)rechten van oorspronkelijke volkeren en gevaren voor werknemers. Maar FSC-certificering is niet vereist.
Mijnbouw	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	2	Supply Chain policy nog in ontwikkeling.
Olie en gas	Sector Supply Chain Policy / Credit Manual	2	Supply Chain policy nog in ontwikkeling.
Maakindustrie	Issue lists Metal Products and Machines / Shipbuilding / Construction Industry	2	Supply Chain policy nog in ontwikkeling. Issue lists noemen wel relevante onderwerpen maar stellen geen investeringscriteria.
Banken		1	Beleid niet openbaar.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.11 SNS Bank

SNS Bank en moederbedrijf SNS Reaal hebben de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

Tabel 13 Scores SNS Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Website SNS Reaal	2	Beleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot.
Mensenrechten	Algemene bedrijfs-uitgangspunten / Kredietbeleid	3	Bank onderschrijft Universele Verklaring; geen investering in bedrijven die actief zijn in landen waar mensenrechten systematisch geschonden worden
Arbeidsrechten	Algemene bedrijfs-uitgangspunten / Kredietbeleid	4	Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen en uitgesloten activiteiten gedefinieerd.
Wapens	Wapenbeleid	4	Geen investering in producenten van controversiële wapens en geen investering in bedrijven die zaken doen met controversiële landen, als er verband is tussen de wapenleveranties en ernstige schendingen van de mensenrechten
Gezondheid	Website SNS Reaal	2	Ondertekening UN PRI / UNEP FI / GC Ondersteuning Access to Medicine Index
Natuur	Fundamentele uitgangspunten beleggingsbeleid	2	Ondertekening UN PRI / UNEP FI / GC; Onthouden van zware vormen van milieuvervuiling
Dierenwelzijn	Kredietbeleid / Notitie aanpassing beleid	4	Alleen nog financiering duurzame, diervriendelijke, gecertificeerde landbouw. Uitsluiting van niet-medische dierproeven, fokken van pelsdieren, circussen etc., gentechnologie voor commerciële doelen en handel in bedreigde dieren. Strenge eisen voor medische dierproeven en gentechnologie voor medische doelen.
Belastingen en corruptie	Kredietbeleid	3	Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen.
Transparantie en verantwoording	Website SNS Reaal	2	Verslag Verantwoord Ondernemen op website volgt GRI Richtlijnen. Beleid op thema's en sectoren niet toegankelijk.
Bonussen	SNS Reaal Jaarverslag 2009 / SNS Reaal Remuneratierapport 2009	2	Het beloningsbeleid voor de Raad van Bestuur en het senior management van SNS Reaal voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback, 67% lange termijn doelen). Variabele beloning is maximaal 100% van het jaarsalaris. 40% van de bonus wordt gekoppeld aan niet-financiële criteria, waaronder

Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
			medewerkerstevredenheid en klanttevredenheid. Bonus wordt echter niet gekoppeld aan impact op de samenleving.
Landbouw	Kredietbeleid / Notitie aanpassing beleid	4	Alleen nog financiering duurzame, diervriendelijke en gecertificeerde landbouw (FLO, Ekokeur, Rainforest Alliance, e.a.). Onvoldoende duidelijk of eisen ook betrekking hebben op grondstoffen als soja.
Dammen		3	Ondertekening Equator Principles
Visserij	Notitie aanpassing beleid	5	Bedrijven moeten voldoen aan de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries en aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming.
Bosbouw	Kredietbeleid	2	Geen financiering omstrede projecten in internationale bosbouw. Verder geen criteria genoemd.
Mijnbouw	Kredietbeleid	2	Geen financiering omstrede projecten in de mijnbouw. Verder geen criteria genoemd.
Olie en gas	Kredietbeleid	2	Geen financiering omstrede projecten in de olie- en gassector. Verder geen criteria genoemd.
Maakindustrie	Kredietbeleid	3	Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen.
Banken	Notitie aanpassing beleid	3	SNS Bank doet alleen zaken met banken die UN Global Compact, OESO Richtlijnen, UNEP FI een PRI onderschrijven en die naar verduurzaming streven.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.12 SNS Regio Bank

SNS Regio Bank en moederbedrijf SNS Reaal hebben de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

Tabel 14 Scores SNS Regio Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Website SNS Reaal	2	Beleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot.
Mensenrechten	Algemene bedrijfs-uitgangspunten / Kredietbeleid	3	Bank onderschrijft Universele Verklaring; geen investering in bedrijven die actief zijn in landen waar mensenrechten systematisch geschonden worden
Arbeidsrechten	Algemene bedrijfs-uitgangspunten / Kredietbeleid	4	Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen en uitgesloten activiteiten gedefinieerd.
Wapens	Wapenbeleid	4	Geen investering in producenten van controversiële wapens en geen investering in bedrijven die zaken doen met controversiële landen, als er verband is tussen de wapenleveranties en ernstige schendingen van de mensenrechten
Gezondheid	Website SNS Reaal	2	Ondertekening UN PRI / UNEP FI / GC Ondersteuning Access to Medicine Index
Natuur	Fundamentele uitgangspunten beleggingsbeleid	2	Ondertekening UN PRI / UNEP FI / GC; Onthouden van zware vormen van milieuvervuiling
Dierenwelzijn	Kredietbeleid / Notitie aanpassing beleid	4	Alleen nog financiering duurzame, diervriendelijke, gecertificeerde landbouw. Uitsluiting van niet-medische dierproeven, fokken van pelsdieren, circussen etc., gentechnologie voor commerciële doelen en handel in bedreigde dieren. Strenge eisen voor medische dierproeven en gentechnologie voor medische doelen.
Belastingen en corruptie	Kredietbeleid	3	Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen.
Transparantie en verantwoording	Website SNS Reaal	2	Verslag Verantwoord Ondernemen op website volgt GRI Richtlijnen. Beleid op thema's en sectoren niet toegankelijk.
Bonussen	SNS Reaal Jaarverslag 2009 / SNS Reaal Remuneratierapport 2009	2	Het beloningsbeleid voor de Raad van Bestuur en het senior management van SNS Reaal voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback, 67% lange termijn doelen). Variabele beloning is maximaal 100% van het jaarsalaris. 40% van de bonus wordt gekoppeld aan niet-

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
			financiële criteria, waaronder medewerkerstevredenheid en klanttevredenheid. Bonus wordt echter niet gekoppeld aan impact op de samenleving.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Kredietbeleid / Notitie aanpassing beleid	4	Alleen nog financiering duurzame, diervriendelijke en gecertificeerde landbouw (FLO, Ekokeur, Rainforest Alliance, e.a.). Onvoldoende duidelijk of eisen ook betrekking hebben op grondstoffen als soja.
Dammen		3	Ondertekening Equator Principles
Visserij	Notitie aanpassing beleid	5	Bedrijven moeten voldoen aan de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries en aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming.
Bosbouw	Kredietbeleid	2	Geen financiering omstreden projecten in internationale bosbouw. Verder geen criteria genoemd.
Mijnbouw	Kredietbeleid	2	Geen financiering omstreden projecten in de mijnbouw. Verder geen criteria genoemd.
Olie en gas	Kredietbeleid	2	Geen financiering omstreden projecten in de olie- en gassector. Verder geen criteria genoemd.
Maakindustrie	Kredietbeleid	3	Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen.
Banken	Notitie aanpassing beleid	3	SNS Regio Bank doet alleen zaken met banken die UN Global Compact, OESO Richtlijnen, UNEP FI een PRI onderschrijven en die naar verduurzaming streven.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.13 Triodos Bank

Triodos Bank heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring

Tabel 15 Scores Triodos Bank

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Criteria voor financiering; Position paper nuclear power	5	Alleen duurzame energie, geen kernenergie.
Mensenrechten	Criteria voor financiering	5	Uitsluiting van bedrijven die bijdragen aan of profiteren van mensenrechtenschendingen en certificering internationale handelsketens (Fair Trade e.a.).
Arbeidsrechten	Criteria voor financiering	5	Toetsing aan de vier ILO fundamentele principes en rechten en certificering internationale handelsketens (Fair Trade e.a.).
Wapens	Criteria voor financiering	5	Uitsluiting van alle wapenproductie en -handel.
Gezondheid	Criteria voor financiering	4	Productie of verkoop van stoffen die een bedreiging vormen voor mens en milieu uitgesloten. Geen investering in farmaceutische bedrijven, WHO-gedragscode geëist.
Natuur	Criteria voor financiering	5	Alleen projecten en initiatieven die duurzaamheid voorstaan op het gebied van natuur en milieu, GMO uitgesloten.
Dierenwelzijn	Criteria voor financiering	4	Uitsluiting van bio-industrie en het gebruik van proefdieren voor niet-medische doeleinden. Scherpe criteria bij proefdieren voor medische doeleinden.
Belastingen en corruptie	Criteria voor financiering	5	Geen corruptie, voldoen aan wetgeving en gedragscodes en alleen investering in lokale bedrijven.
Transparantie en verantwoording	Jaarverslag 2009, triodos.nl, mijngeldgaatgoed.nl	5	Jaarverslag volgt GRI richtlijnen en beleidstukken zijn publiek toegankelijk. Klachtenprocedure voor derden. Website geeft overzicht van alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt.
Bonussen	Jaarverslag 2009	5	Beleid is om een eerlijke beloning te hanteren op basis van een relatief platte beloningspiramide. Er worden geen bonussen uitgekeerd en de verhouding tussen het hoogste en laagste salaris in Nederland in 2009 is 8,5.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw	Criteria voor financiering	5	Alleen investering in gecertificeerde

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Dammen		n.a.	biologische landbouw. Uitsluiting bio-industrie en GMO's. Erkenning arbeidsrechten. Certificering internationale handelsketens (SKAL, Fair Trade e.a.).
Visserij	Criteria voor financiering	5	Alleen investering in bedrijven die voldoen aan de criteria van de Marine Stewardship Council.
Bosbouw	Criteria voor financiering	5	Alleen investering in lokale bedrijven die voldoen aan de criteria van de Forest Stewardship Council.
Mijnbouw		n.a.	
Olie en gas		n.a.	
Maakindustrie	Criteria voor financiering	5	Investeringscriteria op alle relevante terreinen voor bedrijven maakindustrie.
Banken	Beleggingscriteria	4	Geen specifiek beleid voor deze sector, maar Triodos gaat wel diepgaand na of banken aan zijn algemene duurzaamheidseisen voldoen.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.14 Van Lanschot Bankiers

Van Lanschot Bankiers heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

Tabel 16 Scores Van Lanschot Bankiers

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Beleggingsbeleid MVO	2	Beleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot.
Mensenrechten	Beleggingsbeleid MVO	3	Duidelijke definitie van activiteiten waar de bank niet bij betrokken wil zijn.
Arbeidsrechten	Beleggingsbeleid MVO	3	Duidelijke definitie van enkele activiteiten en praktijken die te maken hebben met arbeidsrechten, waar de bank niet (in)direct bij betrokken wil zijn.
Wapens	Beleggingsbeleid MVO	4	Geen investering in producenten van controversiële wapens en investeringen in bedrijven actief in controversiële wapenhandel vrijwel volledig uitgesloten..
Gezondheid	Beleggingsbeleid MVO	2	Uitsluiting van bedrijven die het milieu ernstige schade toebrengen en activiteiten ontplooiën met een gevaar voor de gezondheid van grote groepen mensen. Geen nadere criteria.
Natuur		2	Ondertekening UN Global Compact en UN Principles for Responsible Investment.
Dierenwelzijn	Beleggingsbeleid MVO	2	Uitsluiting van betrokkenheid bij ernstige schending van de rechten van het dier. Geen nadere criteria.
Belastingen en corruptie		2	Ondertekening UN Global Compact en UN Principles for Responsible Investment.
Transparantie en verantwoording	Maatschappelijk jaarverslag 2009	3	Duurzaamheidsverslag in overeenstemming met GRI. Dit verslag bevat tevens het Beleggingsbeleid MVO.
Bonussen	Jaarverslag 2009 / Agenda voor de AVA 2010	2	Het bonusbeleid voor RvB en senior management voldoet niet aan de algemene criteria: wel transparantie en clawback regeling, maar slechts 50% bonus gebaseerd op lange termijn doelen. Bonus is maximaal 100% van het jaarsalaris. 40% van de bonus gebaseerd op niet-financiële doelstellingen, waaronder klanttevredenheid. Werknemerstevredenheid en impact op samenleving niet vermeld in bonusbeleid.
Sectorbeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Landbouw		n.a.	
Dammen		n.a.	
Visserij		1	Geen beleid.

Themabeleid	Titel beleid	Score	Toelichting
Bosbouw		n.a.	
Mijnbouw		n.a.	
Olie en gas		n.a.	
Maakindustrie		1	Geen beleid.
Banken		1	Geen beleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

6.15 Overzicht van de resultaten

Tabel 17 geeft een overzicht van de scores toegekend aan de twaalf geselecteerde banken (zie paragraaf 6.3 tot en met paragraaf 6.14 voor de motivaties).

Tabel 17 Overzicht van de scores van de twaalf banken

	ABN AMRO Nederland	Aegon Bank	ASN Bank	Fortis Bank Nederland	Friesland Bank	ING Bank	Rabobank	Robeco Direct	SNS Bank	SNS Regio Bank	Triodos Bank	Van Lanschot Bankiers
Themabeleid												
Klimaatverandering	2	3	5	2	3	2	4	4	2	2	5	2
Mensenrechten	3	3	5	3	3	4	3	3	3	3	5	3
Arbeidsrechten	3	3	5	3	3	4	4	4	4	4	5	3
Wapens	4	3	5	3	5	3	4	4	4	4	5	4
Gezondheid	2	2	4	2	3	2	2	2	2	2	4	2
Natuur	4	3	5	4	2	4	2	2	2	2	5	2
Dierenwelzijn	2	2	4	2	2	2	2	2	4	4	4	2
Belastingen en corruptie	4	4	5	3	4	3	3	3	3	3	5	2
Transparantie en verantwoording	2	3	5	2	1	2	4	4	2	2	5	3
Bonussen	3	2	4	3	2	2	3	3	2	2	5	2
Sectorbeleid												
Landbouw	3	1	5	4	2	4	4	3	4	4	5	n.a.
Dammen	3	1	5	3	n.a.	3	3	3	3	3	n.a.	n.a.
Visserij	3	1	5	1	n.a.	1	4	3	5	5	5	1
Bosbouw	3	1	4	1	n.a.	4	3	3	2	2	5	n.a.
Mijnbouw	4	1	5	2	n.a.	4	4	2	2	2	n.a.	n.a.
Olie en gas	3	1	5	2	n.a.	4	4	2	2	2	n.a.	n.a.
Maakindustrie	2	1	5	3	4	3	2	2	3	3	5	1
Banken	1	1	5	1	2	1	1	1	3	3	4	1

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

5 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

In de visie van de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer moeten alle twaalf de banken een goed beleid ontwikkelen ten aanzien van alle tien thema's en acht sectoren, voor zover in Tabel 3 aangegeven. Een goed beleid op een of meerdere thema's of sectoren mag voor een bank op geen enkele wijze een argument zijn om op andere thema's of sectoren geen beleid of een slecht beleid te hebben. Om deze reden wordt in de Eerlijke Bankwijzer afgezien van de berekening van totaalscores of gemiddeldes voor de banken. Totaalscores verdoezelen de zwakke plekken die alle banken hebben: voor alle banken geldt dat zij voor sommige sectoren of thema's nog geen optimaal beleid hebben ontwikkeld.

Bovendien zou de berekening van totaalscores kunnen verleiden tot de conclusie dat de ene bank "eerlijker", "duurzamer" of "verantwoorder" is dan de andere. Een dergelijke conclusie valt echter uit alleen de vergelijking van het beleid van banken helemaal niet te trekken. Daarvoor moet ook naar de praktijk gekeken worden: waar stoppen banken hun geld in, hoe goed brengen ze hun beleid in de praktijk? Tot nu toe heeft de Eerlijke Bankwijzer twee praktijkonderzoek uitgevoerd en gepubliceerd, namelijk een [onderzoek naar investeringen in producenten van controversiële wapens en bedrijven actief in controversiële wapenhandel](#), zoals gedefinieerd in paragraaf 4.4 van dit rapport, en een [onderzoek naar investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking](#). Tegelijk met deze update verschijnt een onderzoek naar investeringen in de kledingsector. In 2010 en 2011 wil de Eerlijke Bankwijzer nog meer praktijkonderzoeken doen, waardoor de vergelijking completer wordt.

Bijlage 1 Bronverwijzingen

- 1 Joint Message from ABN AMRO, Fortis, RBS and Santander, Amsterdam, 11 oktober 2007.
- 2 Ministerie van Financiën, "Persbericht: The State of the Netherlands fully acquires Fortis Bank Nederland, Fortis Insurance Netherlands, Fortis Corporate Insurance and the Fortis share in ABN AMRO Holding", *Ministerie van Financiën*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Fortis verklaring over transactie met de Nederlandse overheid", *Fortis*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Informatie over de nieuwe structuur van Fortis SA/NV en Fortis N.V.", *Fortis*, 14 oktober 2008.
- 3 ABN AMRO, "Persbericht: ABN AMRO voltooit juridische splitsing", *ABN AMRO*, 8 februari 2010.
- 4 Ministerie van Financiën, "Persbericht: Two strong insurance companies and one strong bank", *Ministerie van Financiën*, 21 november 2008.
- 5 ABN AMRO, "Persbericht: Benoeming Transitieteam ABN AMRO en Fortis Bank Nederland", *ABN AMRO*, 19 februari 2009.
- 6 ABN AMRO Bank, "Persbericht: Integratie particuliere klant ABN AMRO en Fortis Bank Nederland in zicht", *ABN AMRO Bank*, 9 maart 2010; ABN AMRO Bank, "Persbericht: Juridische fusie ABN AMRO Bank en Fortis Bank Nederland een feit", *ABN AMRO Bank*, 30 juni 2010.
- 7 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 8 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 9 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 10 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 11 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 12 Aegon Groep, "Annual Report 2009", *Aegon Groep*, Maart 2010.
- 13 Aegon Bank, "Jaarverslag 2009", *Aegon Bank*, Juni 2010.
- 14 Aegon Bank, "Jaarverslag 2009", *Aegon Bank*, Juni 2010.
- 15 Aegon Groep, "Annual Report 2009", *Aegon Groep*, Maart 2010.
- 16 ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 17 ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 18 ASN Bank, "Ondernemingsprincipes", *Website ASN Bank*, Bezocht in december 2009.
- 19 Ministerie van Financiën, "Persbericht: The State of the Netherlands fully acquires Fortis Bank Nederland, Fortis Insurance Netherlands, Fortis Corporate Insurance and the Fortis share in ABN AMRO Holding", *Ministerie van Financiën*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Fortis verklaring over transactie met de Nederlandse overheid", *Fortis*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Informatie over de nieuwe structuur van Fortis SA/NV en Fortis N.V.", *Fortis*, 14 oktober 2008.
- 20 Ministerie van Financiën, "Persbericht: Two strong insurance companies and one strong bank", *Ministerie van Financiën*, 21 november 2008.
- 21 ABN AMRO, "Persbericht: Benoeming Transitieteam ABN AMRO en Fortis Bank Nederland", *ABN AMRO*, 19 februari 2009.
- 22 ABN AMRO Bank, "Persbericht: Integratie particuliere klant ABN AMRO en Fortis Bank Nederland in zicht", *ABN AMRO Bank*, 9 maart 2010; ABN AMRO Bank, "Persbericht: Juridische fusie ABN AMRO Bank en Fortis Bank Nederland een feit", *ABN AMRO Bank*, 30 juni 2010.
- 23 International Card Services (ICS), een dochteronderneming van Fortis Bank Nederland, is marktleider in de Benelux op het gebied van creditcards. ICS heeft licentie-overeenkomsten met de Amerikaanse bedrijven Visa en MasterCard.
- 24 Fortis Bank Nederland, "Annual Report 2009", *Fortis Bank Nederland*, Maart 2010.
- 25 Fortis Bank Nederland, "Annual Report 2009", *Fortis Bank Nederland*, Maart 2010.

- 26 Fortis Bank Nederland, "Sustainable Development", *Website Fortis Bank Nederland*, Bezocht in december 2009.
- 27 Friesland Bank, "Over ons", *Website Friesland Bank*, Bezocht in april 2010.
- 28 Friesland Bank, "Financieel jaarverslag 2009", *Friesland Bank*, April 2010.
- 29 Friesland Bank, "Financieel jaarverslag 2009", *Friesland Bank*, April 2010.
- 30 ING Groep, "Jaarverslag 2009", *ING Groep*, April 2010.
- 31 ING Bank, "Annual Report 2009", *ING Bank*, Maart 2010.
- 32 ING Bank, "Annual Report 2009", *ING Bank*, Maart 2010.
- 33 ING Groep, "ING in de samenleving", *ING Groep*, September 2009; ING Groep, "Wat doet ING met uw geld?", *Website ING en uw geld*, Bezocht in december 2009.
- 34 Rabobank Groep, "Organisatie", *Website Rabobank Groep*, Bezocht in april 2010.
- 35 Rabobank Groep heeft een deelneming van 39% in Eureko, de moedermaatschappij van de genoemde verzekeringsmaatschappijen.
- 36 Rabobank Groep, "Geconsolideerde jaarrekening 2009", *Rabobank Groep*, April 2010.
- 37 Rabobank Groep, "Geconsolideerde jaarrekening 2009", *Rabobank Groep*, April 2010.
- 38 Rabobank Groep, "Over Ons", *Website Rabobank Groep*, Bezocht in december 2009.
- 39 Rabobank Groep, "Over Ons", *Website Rabobank Groep*, Bezocht in december 2009.
- 40 Robeco Groep, "Annual Report 2009", *Robeco Groep*, April 2010.
- 41 Robeco Groep, "Annual Report 2009", *Robeco Groep*, April 2010.
- 42 Robeco, "Verantwoord Beleggen", *Website Robeco*, Bezocht in december 2009.
- 43 SNS Reaal, "Jaarverslag 2009", *SNS Reaal*, Maart 2010; ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 44 SNS Reaal, "Jaarverslag 2009", *SNS Reaal*, Maart 2010; ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 45 SNS Bank, "Over SNS Bank", *Website SNS Bank*, Bezocht in december 2009.
- 46 SNS Reaal, "Jaarverslag 2009", *SNS Reaal*, Maart 2010; ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 47 SNS Reaal, "Jaarverslag 2009", *SNS Reaal*, Maart 2010; ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 48 SNS Bank, "Over SNS Bank", *Website SNS Bank*, Bezocht in december 2009.
- 49 Triodos Bank, "Jaarverslag 2009", *Triodos Bank*, April 2010.
- 50 Triodos Bank, "Jaarverslag 2009", *Triodos Bank*, April 2010.
- 51 Triodos Bank, "Missie", *Website Triodos Bank*, Bezocht in december 2009; Triodos Bank, "Wat is Triodos Bank", *Website mijn geld gaat goed*, Bezocht in december 2009.
- 52 Van Lanschot Bankiers, "Jaarverslag 2009", *Van Lanschot Bankiers*, April 2010.
- 53 Van Lanschot Bankiers, "Jaarverslag 2009", *Van Lanschot Bankiers*, April 2010.
- 54 Van Lanschot Bankiers, "Maatschappelijk Jaarverslag 2009", *Van Lanschot Bankiers*, April 2010.
- 55 Solomon, S. et al, "Climate Change 2007: The Physical Science Basis - Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Maart 2007; Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 56 Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 57 Solomon, S. et al, "Climate Change 2007: The Physical Science Basis - Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Maart 2007.

- 58 Parry, M.L. et al, "Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability - Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, April 2007; Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 59 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 60 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 61 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 104: Adapting to climate change - What's needed in poor countries, and who should pay", *Oxfam International*, 29 mei 2007.
- 62 Metz, B., et al, "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change – Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Mei 2007.
- 63 Voor een overzicht van verschillende nationale klimaatwetgevingen, zie: World Resources Institute & CERES, "Framing Climate Risk in Portfolio Management", *World Resources Institute & CERES*, Mei 2005.
- 64 World Resources Institute & CERES, "Framing Climate Risk in Portfolio Management", *World Resources Institute & CERES*, Mei 2005; Friends of the Earth US, "Persbericht: Report warns of dangers in carbon markets", *Friends of the Earth US*, 22 September 2009.
- 65 Mallon, K., G. Bourne en R. Mott, "Climate Solutions: WWF's vision for 2050", *WWF International*, Mei 2007.
- 66 Koepfel, S. en D. Ürge, "Assessment of policy instruments for reducing greenhouse gas emissions from buildings - Report for the UNEP-Sustainable Buildings and Construction Initiative", *Central European University*, September 2007.
- 67 WWF UK en Insight Investment, "Investing In Sustainability - Progress and performance among the UK's listed house-builders - revisited", *WWF UK en Insight Investment*, September 2005.
- 68 International Conference on Renewable Energy, "Policy Recommendations for Renewable Energy", *International Conference on Renewable Energy*, Juni 2004.
- 69 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 70 United Nations, "Universal Declaration of Human Rights, United Nations General Assembly resolution 217 A (III)", *United Nations*, 10 december 1948.
- 71 University of Minnesota Human Rights Library, "Study Guide: The Rights of Indigenous Peoples", *Website University of Minnesota*, Bezocht in januari 2010.
- 72 Wachenfeld, M., "The UN Human Rights Norms For Business: Towards Legal Accountability", *Amnesty International*,^{Januari 2004.}
- 73 BankTrack, "Human Rights, Banking Risks - Incorporating Human Rights Obligations in Bank Policies", *BankTrack*,^{Februari 2007.}
- 74 Harvard's Kennedy School of Government, "John Ruggie", *Website Harvard's Kennedy School of Government*, Bezocht in mei 2010.
- 75 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development - Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, Artikel 107, *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 76 United Nations, "Working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of the General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994, Human Rights Council - Resolution 2006/2", *United Nations*,^{29 juni 2006;} United Nations, "Persbericht: United Nations adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*,^{13 september 2007.}
- 77 United Nations, "Working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of the General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994, Human Rights Council - Resolution 2006/2", *United Nations*,^{29 juni 2006.}
- 78 ILO, "Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169), Article 7.1", *ILO*,^{27 juni 1989.}

- 79 International Dalit Solidarity Network en Anti-Slavery International, "Press release: Broad backing for new UN guidelines to eliminate caste discrimination", *International Dalit Solidarity Network en Anti-Slavery International*, 17 september 2009.
- 80 BankTrack, "Human Rights, Banking Risks - Incorporating Human Rights Obligations in Bank Policies", *BankTrack*, Februari 2007.
- 81 Compliance Advisor Ombudsman, "Extracting Sustainable Advantage? A review of how sustainability issues have been dealt with in recent IFC & MIGA extractive industries projects", *World Bank*, April 2003.
- 82 Een volledig overzicht is te vinden in de Ilolex database (www.ilo.org/ilolex/english), Bezocht in mei 2010.
- 83 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949.
- 84 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 85 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.
- 86 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 87 SIPRI Yearbook 2008: Armaments, Disarmament and International Security, SIPRI, Stockholm, Juni 2008.
- 88 The Small Arms Survey, "Small Arms Survey 2002: Counting the Human Cost", *Oxford University Press*, 2002.
- 89 Amnesty International, Iansa and Oxfam International, "Arms Without Borders - Why a Globalised Trade Needs Global Controls", *Amnesty International, Iansa and Oxfam International*, October 2006; Close, H. en R. Isbister, "Good conduct? Ten years of the EU Code of Conduct on Arms Exports", *Saferworld*, Juni 2008.
- 90 SIPRI, "SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security", *SIPRI*, Juni 2009.
- 91 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAAT Research Group*, Mei 2007.
- 92 United Nations Development Programme, "Human Development Report 2003 - Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty", *United Nations Development Programme*, Juni 2003.
- 93 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAAT Research Group*, Mei 2007.
- 94 United States Trade Promotion Co-ordinating Committee, "International Trade Administration: National Export Strategy 2000", *United States Trade Promotion Co-ordinating Committee*, Maart 2000.
- 95 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAAT Research Group*, Mei 2007.
- 96 International Committee of the Red Cross, "International Humanitarian Law in Brief", *Website International Committee of the Red Cross*, Bezocht in augustus 2009.
- 97 Convention on Cluster Munitions, "Ratifications and Signatures", *Website Convention on Cluster Munitions*, Bezocht in maart 2010.
- 98 Arms Control Association, "Treaties & Agreements", *Website Arms Control Association*, Bezocht in augustus 2008.
- 99 Vandenbroucke, E., and Boer, R., "Worldwide investments in Cluster Munitions - a shared responsibility", *IKV Pax Christi and Netwerk Vlaanderen*, Oktober 2009; Docherty, B., "Staying True to the Ban on Cluster Munitions. Understanding the Prohibition on Assistance in the Convention on Cluster Munitions", *Human Rights Watch*, Juni 2009; IKV Pax Christi, "Persbericht: Ook investeringen in producenten van clustermunities verboden", *IKV Pax Christi*, 8 december 2009.
- 100 Belgische Federale Overheidsdienst Financiën, "20 Juli 2004 - Wet betreffende bepaalde vormen van collectief beheer van beleggingsportefeuilles", *Belgische Federale Overheidsdienst Financiën*, 9 maart 2005.

- 101 Netwerk Vlaanderen, "Persbericht: België bant investeringen in clustermunitie - Nieuwe Belgische wet is wereldprimeur", *Netwerk Vlaanderen*, 2 maart 2007.
- 102 IKV Pax Christi, "Persbericht: Ook investeringen in producenten van clustermunitie verboden", *IKV Pax Christi*, 8 december 2009.
- 103 Oxfam International, "UN arms embargoes: an overview of the last ten years", *Oxfam International*, 16 March 2006; Europese Unie, "Sanctions or restrictive measures in force (measures adopted in the framework of the CFSP)", *European Union - DG External Relations*, April 2007.
- 104 Europese Unie, "Gemeenschappelijk Standpunt 2008/944/GBVB van 8 december 2008 tot vaststelling van gemeenschappelijke voorschriften voor de controle op de uitvoer van militaire goederen en technologie", *Publicatieblad van de Europese Unie*, 13 december 2008.
- 105 Control Arms Campaign, "Persbericht: Overwhelming majority of world's governments vote to start work on an international Arms Trade Treaty", *Control Arms Campaign*, 27 oktober 2006; Control Arms Campaign, "Persbericht: World's Biggest Arms Traders Promise Global Arms Treaty", *Control Arms Campaign*, 30 oktober 2009.
- 106 Amnesty International, "Blood At The Crossroads: Making The Case For A Global Arms Trade Treaty", *Amnesty International*, November 2008; Amnesty International, "Israel-OPT. Fuelling conflict: foreign arms supplies to Israel/Gaza", *Amnesty International*, Februari 2009.
- 107 Control Arms Campaign, "Compilation of Global Principles for Arms Transfers", *Control Arms Campaign*, 9 augustus 2006.
- 108 Federale Overheidsdienst Financiën België, "20 Juli 2004 - Wet betreffende bepaalde vormen van collectief beheer van beleggingsportefeuilles", *Federale Overheidsdienst Financiën België*, 9 maart 2005.
- 109 Netwerk Vlaanderen, "Persbericht: België bant investeringen in clustermunitie - Nieuwe Belgische wet is wereldprimeur", *Netwerk Vlaanderen*, 2 maart 2007.
- 110 Norwegian Ministry of Finance, "Responsible Investments", *Website Norwegian Ministry of Finance*, Bezocht in mart 2010.
- 111 Al-Tuwaijri, S. et al., "Beyond deaths and injuries: The ILO's role in promoting safe and healthy jobs", *ILO*, Juni 2008.
- 112 WWF International, "About Our Earth: Toxic Chemicals", *Website WWF International*, Bezocht in mei 2010.
- 113 WWF International, "About Our Earth: Our Chemical World", *Website WWF International*, Viewed in mei 2010.
- 114 Access to Medicine Index, "The Foundation", *Website Access to Medicine Index*, Bezocht in augustus 2008.
- 115 ILO, "Programme on Safety and Health at Work and the Environment (SAFEWORK)", *Website ILO*, Bezocht in mei 2010.
- 116 Al-Tuwaijri, S. et al., "Beyond deaths and injuries: The ILO's role in promoting safe and healthy jobs", *ILO*, Juni 2008.
- 117 Stockholm Convention, "Persbericht: Governments unite to step-up reduction on global DDT reliance and add nine new chemicals under international treaty", *Stockholm Convention*, 9 mei 2009.
- 118 Ethical Investment Research Services, "Beyond REACH – Chemical safety and sustainability concerns", *Ethical Investment Research Services*, Mei 2006.
- 119 Access to Medicine Index, "Institutional Investors", *Website Access to Medicine Index*, Bezocht in mei 2010.
- 120 Millennium Ecosystem Assessment, "Ecosystems and Human Well-being: Synthesis.", *Island Press*, December 2005.
- 121 Millennium Ecosystem Assessment, "Ecosystems and Human Well-being: Synthesis.", *Island Press*, December 2005.
- 122 CBD, "Parties", *Website CBD*, Bezocht in mei 2010.
- 123 CBD, "Decisions adopted by the conference of the parties to the Convention on Biological Diversity at its sixth meeting, 7-19 April 2002, p.177", *Website CBD*, Bezocht in mei 2010.

- 124 Onder andere: International Convention for the Regulation of Whaling (1946); Agreement on the Conservation of Polar Bears (1973); North Pacific Fur Seal Convention (1911); Convention for the Conservation of Antarctic Seals (1972); Inter-American Convention for the Conservation of Sea Turtles (1996).
- 125 United Nations, "UN Convention on Biological Diversity", *United Nations*, Juni 1992.
- 126 Mulder, I., "Biodiversity, the next challenge for financial institutions?", *IUCN*, Juni 2007.
- 127 "Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming", *Kamerstukken II*, 1980-1981, 16 966, nr. 2
- 128 "Capacity building to implement good animal welfare practices", FAO Expert Meeting, Rome, 30 September – 3 October 2008.
- 129 FAO, "Livestock's long shadow, environmental issues and options", *FAO*, Rome, 2006
- 130 Dierenbescherming, "Wet dieren aangenomen door Tweede Kamer", *Dierenbescherming*, 16 december 2009.
- 131 Christian Aid, "Death and taxes: the true toll of tax dodging", *Christian Aid*, Mei 2008.
- 132 Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007.
- 133 Christensen, J. en R. Murphy, "The social irresponsibility of corporate tax avoidance: Taking CSR to the bottom line", *Development*, 47 (3), 2004, p. 37-44; Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007.
- 134 The Tax Justice Network, "Briefing Paper - The Price of Offshore", *The Tax Justice Network*, Maart 2005.
- 135 Transparency International, "About corruption", *Website Transparency International*, Bezocht in mei 2010.
- 136 Transparency International, "About corruption", *Website Transparency International*, Bezocht in mei 2010.
- 137 Transparency International, "About corruption", *Website Transparency International*, Bezocht in mei 2010.
- 138 OECD, "Harmful tax competition: An emerging global issue", *OECD*, January 1998.
- 139 The OECD's Project On Harmful Tax Practices: 2006 Update On Progress In Member Countries, OECD, Parijs, September 2006.
- 140 Council of Economics and Finance Ministers, "Conclusies van de Raad (ECOFIN) van 1 december 1997 inzake het belastingbeleid (98/C2/01)", *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen*, 6 januari 1998.
- 141 Global Witness, "International Accounting Standard 14 Segment Reporting - 2005 Update - Submission to the International Accounting Standards Board", *Global Witness*, 2005.
- 142 IASB, "Persbericht: IASB issues convergence standard on segment reporting", IASB, 30 november 2006.
- 143 IFC, "Sustainability", *Website IFC*, Viewed in May 2010.
- 144 BankTrack, "The do's and don'ts of sustainable banking", *BankTrack*, 28 november 2006.
- 145 Zie bijvoorbeeld het World Bank Inspection Panel, de IFC en MIGA Compliance Advisor Ombudsman, het ERBD Independent Recourse Mechanism en de JBIC Examiners for Environmental Guidelines.
- 146 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development - Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises", *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 147 Van Uffelen, X., "Het grote graaien: 25 jaar topsalarissen in Nederland", J.M. Meulenhoff, Mei 2008; Klok, P. en X. van Uffelen, "Bonus! Hoe hebzucht ons in de kredietcrisis stortte", J.M. Meulenhoff, September 2009; Hartmann, F. en G. Mertens, "Stel limiet aan bonus", *De Volkskrant*, 24 september 2009; Rietdijk, M., "Organisaties conditioneren: de invloed van beloning en straf op werkprestaties", VU Uitgeverij, oktober 2009; Van Meteren, W., "Duurzaamheid moet deel worden van DNA van bedrijven", *Trouw*, 26 februari 2010; Wolzak, M. en P. Couwenbergh, "Beleggers zijn sceptisch over groene bonuscriteria", *Financieel Dagblad*, 25 februari 2010.
- 148 Klok, P. en X. van Uffelen, "Bonus! Hoe hebzucht ons in de kredietcrisis stortte", J.M. Meulenhoff, September 2009.

- 149 Institute of Development Studies, "Voices from the South: The Impact of the Financial Crisis on Developing Countries", *Institute of Development Studies*, November 2008.
- 150 Lawson, M. en R. King, "If Not Now, When?", *Oxfam International*, November 2008; Department for International Development, "Crisis update: 90 million to be pushed into poverty by 2011", *Department for International Development*, 26 maart 2009; World Bank Group, "Protecting Progress: The Challenge Facing Low-Income Countries in the Global Recession", *World Bank Group*, 16 september 2009; International Monetary Fund, "The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries – An Update", *International Monetary Fund*, 28 september 2009.
- 151 NRC Handelsblad, "Bos en Balkenende: lagere bonus afdwingen", *NRC Handelsblad*, 3 november 2008.
- 152 Ministerie van Financiën, "Verklaring van de financiële sector en de minister van Financiën", *Ministerie van Financiën*, 30 maart 2009.
- 153 Ministerie van Justitie, "Kamerstuk 2009-2010, 32013, nr. A", *Eerste Kamer der Staten-Generaal*, 9 december 2009.
- 154 Maas, C., S. Eijffinger, W. van den Goorbergh, T. de Swaan en J. Weijtens, "Naar herstel van vertrouwen", *Adviescommissie Toekomst Banken*, 7 april 2009.
- 155 Het Financieele Dagblad, "Tweede Kamer zegt kabinet en financiële sector wacht aan", *Het Financieele Dagblad*, 16 september 2010.
- 156 De G7 bestaat uit de Ministers van Financiën van zeven industriële landen (Canada, Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Japan, en de Verenigde Staten) en komt jaarlijks bijeen om voornamelijk economische en financiële zaken te bespreken. Sinds het lidmaatschap van Rusland heet de groep G8.
- 157 De G20 bestaat uit de 19 landen met de grootste nationale economieën en de Europese Unie en komt over het algemeen jaarlijks, maar indien nodig vaker bijeen om het internationale financiële systeem te bespreken.
- 158 Europees Parlement, "Press Release: European Parliament ushers in a new era for bankers' bonuses", *Europees Parlement*, 6 juli 2010.
- 159 Metz, B., et al, "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change – Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Mei 2007.
- 160 Steinfeld, H. et al, "Livestock's Long Shadow - Environmental Issues and Options", *FAO*, November 2006.
- 161 Steinfeld, H. et al, "Livestock's Long Shadow - Environmental Issues and Options", *FAO*, November 2006.
- 162 GRAIN, "Fighting GMO contamination around the world", *Website GRAIN*, Bezocht in augustus 2009.
- 163 Oxfam International, "Food Prices: media lines, Q&A, facts and case studies", *Oxfam International*, April 2008.
- 164 NEN, "Persbericht: Cramer criteria voor duurzame biomassa geformaliseerd", *NEN*, 3 maart 2009.
- 165 The World Commission on Dams, "Dams and Development: A New Framework for Decision-making - The Report of the World Commission on Dams", *Earthscan Publications*, November 2000.
- 166 Fearnside, P.M. (National Institute for Research in the Amazon), "Why Hydropower is Not Clean Energy", *Scitizen*, 9 januari 2007.
- 167 International Rivers Network, "Citizen's Guide to the World Commission on Dams", *International Rivers Network*, 2002; WWF Global Freshwater Programme, "To Dam or not to Dam?: Five years on from the World Commission on Dams", *WWF Global Freshwater Programme*, November 2005.
- 168 The World Commission on Dams, "Dams and Development: A New Framework for Decision-making - The Report of the World Commission on Dams", *Earthscan Publications*, November 2000.
- 169 Porter, G., "Estimating overcapacity in the global fishing fleet", *WWF*, 1998; WTO, "Towards Sustainable Fishing", *WTO*, November 2007.
- 170 Food and Agriculture Organization, "The state of World Fisheries and Aquaculture 2006", *Food and Agriculture Organization*, Februari 2007.
- 171 Kustwerkgroep van Natuurpunt, "Visserij in de Noordzee - Samen sterk voor een zee vol vis(sers)", *Kustwerkgroep van Natuurpunt*, 2008; Norse, E., "Bottom trawling impacts, clearly visible from space", *Marine Conservation Biology Institute*, 15 februari 2008.

- 172 The End of the Line, "Fish Facts", *Website The End of the Line*, Bezocht in augustus 2009.
- 173 WTO, "Towards Sustainable Fishing", *WTO*, November 2007.
- 174 Food and Agriculture Organization, "Rome Consensus on World Fisheries", *Food and Agriculture Organization*, 1995
- 175 WWF International - Global Marine Programme, "Fish Dish - Exposing the unacceptable face of seafood", *WWF International - Global Marine Programme*, September 2006.
- 176 Food and Agriculture Organization, "Ghost Fishing", *Website Food and Agriculture Organization*, Bezocht in november 2009.
- 177 Gianni, M. and W. Simpson, "The Changing Nature of High Seas Fishing: How Flags of Convenience Provide Cover for Illegal, Unreported and Unregulated Fishing", *Australian Department of Agriculture, Fisheries and Forestry, International Transport Workers' Federation, and WWF International*, 2005.
- 178 Food and Agriculture Organization, "The state of World Fisheries and Aquaculture 2008", *Food and Agriculture Organization*, Februari 2009.
- 179 United Nations, "Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, Article 6", United Nations, 8 september 1995.
- 180 Worm, B. et al, "Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services", *Science Magazine*, Vol. 314, No. 5800, 2006, pp. 787-790.
- 181 MSC, "Persbericht: Sustained growth of MSC labelled products continues", *MSC*, 11 maart 2008.
- 182 MSC, "MSC chain of custody standard for seafood traceability", *Website MSC*, Bezocht in augustus 2009.
- 183 Food and Agriculture Organization, "Code of Conduct for Responsible Fisheries, Article 7.6.10", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 184 Food and Agriculture Organization, "Code of Conduct for Responsible Fisheries, Article 7.2.1", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 185 Food and Agriculture Organization, "Rome Consensus on World Fisheries", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 186 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 6.6.
- 187 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 7.6.4.
- 188 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 8.4.2.
- 189 UN General Assembly Resolution Nos. 44-225, 45-197, and 46-215; ICCAT Recommendation by ICCAT Relating to Mediterranean Swordfish, ICCAT Rec. 03-04 (Nov. 2003) (banning all uses of driftnets in the Mediterranean Sea); European Union Ban on Driftnets in Mediterranean and Baltic Seas.
- 190 International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas (ICCAT), Recommendation by ICCAT Concerning the Conservation of Sharks Caught in Association with Fisheries Managed by ICCAT (Oct. 2004); Inter-American Tropical Tuna Commission, Resolution on the Conservation of Sharks Caught in Association with Fisheries in the Eastern Pacific Ocean, Res. C-05-03, 24 juni 2005.
- 191 Food and Agriculture Organization, "Report of the Expert Consultation on the Marking of Fishing Gear", *Food and Agriculture Organization*, 14-19 juli 1991; Food and Agriculture Organization, "FAO Fisheries Report 485, FIIT/R485", *Food and Agriculture Organization*, juli 1991; Food and Agriculture Organization, "Supplement to FIIT/R485 (Sup.) "Recommendations on the Marking of Fishing Gear", *Food and Agriculture Organization*, 1993.
- 192 Oceana, "Ghost Fishing", *Website Oceana*, Bezocht in December 2009.
- 193 Gianni, M. and W. Simpson, "The Changing Nature of High Seas Fishing: How Flags of Convenience Provide Cover for Illegal, Unreported and Unregulated Fishing", *Australian Department of Agriculture, Fisheries and Forestry, International Transport Workers' Federation, and WWF International*, 2005.
- 194 Food and Agriculture Organization, "Countries welcome new guidelines on shrimp farming", *Food and Agriculture Organization*, 11 september 2006.

- 195 Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2009", *Food and Agriculture Organization*, April 2009.
- 196 USAID, "Environment: Forestry", *Website USAID*, Bezocht in augustus 2009.
- 197 Carrere, R. and L. Lohmann, "Pulping the South: Industrial Tree Plantations in the World Paper Economy", *World Rainforest Movement*, Zed Books, 1996.
- 198 USAID, "Environment: Forestry", *Website USAID*, Bezocht in augustus 2009.
- 199 WWF International, "Finding solutions to wildfires", *Website WWF International*, Bezocht in augustus 2009.
- 200 Commission of the European Communities, "Forest Law Enforcement, Governance and Trade (FLEGT) - Proposal For An EU Action Plan, 251 final", *Europese Commissie*, 21 mei 2003.
- 201 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 202 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 203 Ozinga, S., "Footprints in the forest: Current practice and future challenges in forest certification", *FERN*.
- 204 FSC, "FSC Rules & Program: Current Consultations", *Website FSC*, Bezocht in december 2009.
- 205 WWF International, "High Conservation Value Forests: The concept in theory and practice", *WWF International*, Februari 2007.
- 206 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 207 Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.
- 208 Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005.
- 209 Center For International Environmental Law, "International Law On Investment: The Minimum Standard Of Treatment (MST)", *Center For International Environmental Law*, Augustus 2003.
- 210 Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.
- 211 Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005.
- 212 Center For International Environmental Law, "International Law On Investment: The Minimum Standard Of Treatment (MST)", *Center For International Environmental Law*, Augustus 2003.
- 213 Dorenbos, R., O. Sheikh and P. Risseeuw, "Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie", *SEO Economisch Onderzoek*, Mei 2008.
- 214 ILO, "Global Employment Trends", *ILO*, January 2008.
- 215 Dorenbos, R., O. Sheikh and P. Risseeuw, "Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie", *SEO Economisch Onderzoek*, Mei 2008.
- 216 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949
- 217 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 218 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.
- 219 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 220 Moore Odell, A., "Green Outsourcing: Companies Demanding More Environmentally Sound Suppliers", *Social Funds*, 30 augustus 2007.

- 221 National Labor Committee and China Labor Watch, "Toys of Misery 2004", *National Labor Committee and China Labor Watch*, February 2004.
- 222 Reuters, "Sustainable investment seen gaining momentum", *Reuters*, 22 september 2009.
- 223 United Nations, "Persbericht: Rapid Growth In Responsible Investment Despite Credit Crisis", *United Nations*, 7 augustus 2008.
- 224 Equator Principles Financial Institutions, "The "Equator Principles" - A financial industry benchmark for determining, assessing and managing social & environmental risk in project financing", *Equator Principles Financial Institutions*, Juli 2006.
- 225 BankTrack, "Persbericht: Pressure Groups Target the Private Banks Behind Corporate Misdeeds", *BankTrack*, 27 januari 2003.
- 226 Global Project Finance Review - Fourth Quarter 2007, Thomson Financial, Londen, Januari 2008.
- 227 Syndicated Loans Review - Fourth Quarter 2007, Thomson Financial, Londen, Januari 2008.
- 228 Debt Capital Markets Review - Fourth Quarter 2007, Thomson Financial, Londen, Januari 2008.
- 229 Global Project Finance Review - Fourth Quarter 2007, Thomson Financial, Londen, Januari 2008.